

ПостМетодика

№ 1 (139), 2023

ISSN 1815-3194

ІНКЛЮЗИВНА ОСВІТА

Postmetodika

Шановні читачі!

Інклюзивна держава – це сучасна держава. Інклюзивна держава починається з інклюзивної освіти. У цьому номері розповідаємо, наскільки важливо за допомогою інклюзивної освіти створювати інклюзивну державу для комфортного життя всіх людей.

Інклюзія – процес збільшення ступеня участі всіх громадян у соціумі, насамперед тих, що мають фізичні чи ментальні порушення.

Наприклад, архітектурна доступність шкіл, адаптація сайтів органів місцевого самоврядування під людей із вадами зору, забезпечення університетів сурдоперекладачами для тих, у кого порушено слух, або пандуси чи просторі ліфти в усіх закладах, де надають послуги. Це лише окремі конкретні рішення, які могли б дати змогу кожній людині в Україні рівноправно брати участь в академічному і суспільному житті. Крім цих елементарних речей, украй важливим є відсутність дискримінації людей з інвалідністю словами і діями інших людей. Інклюзія має бути суспільною нормою суспільства, однаковою мірою необхідною для всіх членів держави, а не тільки для людей із порушеннями або їхніх родин.

Вважається, що в суспільстві в середньому 10 % людей з інвалідністю. За даними Держстату, на 2021 р. в Україні мають інвалідність 2,7 млн цивільних осіб (6 % населення), із них 164 тис. дітей, та майже 500 тисяч учасників бойових дій. Через війну ця кількість зростатиме. Для таких людей інклюзія має бути на всіх етапах життя: садок, школа, ЗВО, робота, дозвілля.

Ще із 70-х років ХХ ст. у країнах Західної Європи та США розпочався перехід до інклюзивної та інтегрованої освіти для дітей з ООП. Діти з інвалідністю можуть відвідувати загальноосвітні школи, а згодом ЗВО, де враховують їхні потреби. Згодом люди з інвалідністю мають змогу отримати роботу, розпочати бізнес. У США в Законі «Про освіту осіб з ООП» (IDEA) (1990) вперше було замінено поняття «дитина з інвалідністю» на «дитина з особливими освітніми потребами» і законодавчо визначено принципи надання інклюзивних послуг. Італійська Республіка – єдина європейська країна, яка досягла 99,6 % включення учнів з ООП у загальну середню освіту. Із 1992 р. інклюзивна освіта в Італії поширюється на заклади дошкільної та вищої освіти.

В Україні ж іще 2005 року Закон України «Про освіту» містив фразу: «Особи, які мають вади у фізичному чи розумовому розвитку ... не можуть навчатися в масових навчальних закладах». (Інклюзія: <https://uk.wikipedia.org>)

Те, як на сучасному етапі наша держава, зокрема освітяни Полтавської області, дбають про удосконалення системи надання освітніх послуг дітям з ООП та їхнє залучення в життя суспільства, – тема цього номера. У пропонованих статтях педагоги діляться кращими власними практиками роботи з дітьми з ООП, представляють ідеї щодо підвищення ефективності освітнього процесу.

Це важливо, адже вчителям корисно знати і про цифрові ресурси на допомогу дітям з особливими освітніми потребами Thisissand, WriteReader, studio.d-id.com, і вміти користуватися шрифтами Брайля, а також спеціалізованими шрифтами для навчання дітей із мовними порушеннями. Про ці шрифти мало хто знає, але навіть у звичайний документ Word можна додати аж 4 такі, що дають змогу працювати з дітьми з дислексією та дисграфією (Arial, Comic Sans, Century Gothic).

Владі та громаді, бізнесу, освітянам варто знати і про «Довідник безбар'єрності» – гід із толерантної взаємодії, створений за ініціативи Олени Зеленської, і про те, що в державі вже готуються закони, у яких закладаються основи безбар'єрності, і про Декларацію про підтримку Національної стратегії зі створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року, підписану головою Полтавської ОВА.

Маємо вчитися одне в одного, співпрацювати, щоб люди з інвалідністю, військові – усі відчували, що живуть у рівному суспільстві. За нами, читачу!

Віталій ЗЕЛЮК,

*голова редакційної ради,
кандидат педагогічних наук, доцент, директор
Полтавської академії неперервної освіти ім. М. В. Остроградського*

СПІВЗАСНОВНИКИ:

Полтавська академія неперервної освіти ім. М.В. Остроградського (Полтавський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти ім. М.В. Остроградського)

Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди

РЕДАКЦІЙНА РАДА:

Гуз К.Ж., Зелок В.В. (голова), Єщенко М.М., Кончаковський Є.О., Костенко М.В., Курило В.С., Лушин П.В., Москалик Г.Ф., Нестуля О.О., Пилипенко В.В., Степаненко М.І.

РЕДКОЛЕГІЯ:

Бережна С.В., Білик Н.І., Білоусько О.А., Бойчук Ю.Д., Боярська-Хоменко А.В., Буйдіна О.О., Гуз К.Ж., Доценко С.О., Дудко С.Т., Жерновникова О.А., Зелок В.В., Ільченко В.Р., Іонова О.М., Калініченко І.О., Королук С.В., Литвишук Л.В., Пилипенко В.В., Резніченко З.В., Собченко Т.М., Стоцька О.В., Стрельников В.Ю., Устименко Т.А., Ушмарова В.В., Черновол-Ткаченко Р.І.

Головний редактор:

С.Г. Дудко

Перший заступник головного редактора:

Т.А. Устименко

Заступники головного редактора:

С.В.Королук, В.Ю. Стрельников

Редакційний директор та

видавничий редактор:

І.О. Кіптілий

Літературний редактор:

О.В. Стоцька

Артдиректор:

А.В. Дружиніна

Відповідальний секретар:

Н.Ю. Землякова

Верстальник:

Т.В. Шарлай

Перекладач:

Л.М. Максименко

Відповідальність за підбір і виклад фактів у підписаних статтях несуть самі автори. Висловлені в цих статтях думки можуть не збігатися з точкою зору редколегії.

Рукописи не горять, але і не повертаються

АДРЕСА РЕДАКЦІЇ:

36014, Полтава,

вул. Соборності, 64 ж

тел./факс: (0532) 56-38-52;

e-mail: postmetodika@pano.pl.ua

http://pano.pl.ua/

Реєстраційне свідоцтво:

серія КВ №22620-12520 ПР

від 22 листопада 2016 р.

© ПАНО ім. М. В. Остроградського

Підписано до друку 28.07.2023

Формат 60x90/8 .

Ум. друк. арк. 9,6.

Тираж 300

ТОВ "АСМГ"

вул. Міщенка, 2,

м. Полтава, 36011

тел. (0532) 56-55-29, 61-50-69

Журнал "ПМ" № 1 (139), 2023 р.

підписано до друку за рішенням

вченої ради ПАНО

ім. М.В.Остроградського

(протокол № 3 від 29.06.2023 р.).

ISSN 1815-3194

КЕРІВНИК ЗАКЛАДУ

Про введення посади асистента вчителя в закладі загальної середньої освіти

Калініченко І.О. 2

ІРЦ як тренд: від експертно-діагностичного центру до освітньо-новаційного хабу

Зайцев С. В. 11

ПЕДАГОГІЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ

Використання імерсивних технологій для розвитку комунікативних та інформаційно-комунікаційних компетентностей осіб з ООП на уроках української літератури

Зайцева С. І. 17

Застосування інноваційних електронних технологій навчання в закладі фахової передвищої освіти

Вонсович Ю. В. 23

ПЕДАГОГІЧНА ПРАКТИКА

Розвиток емоційної компетентності дітей з особливими освітніми потребами засобами арттерапії

Дяченко О. В., Дмитренко Я. Г. 31

Зорова поезія учнів як мистецтво візуалізації образів

Балагура Т. І. 38

Особливості розвитку інтелекту дітей молодшого шкільного віку: досвід вимірювання інтелектуального (IQ) і емоційного (EQ) коефіцієнтів

Філоненко О. А. 42

Вплив ЛФК на розвиток дітей з особливими освітніми потребами

Хом'якова І. А. 48

Методи корекції небажаної поведінки в дітей з особливими освітніми потребами на основі функціонального аналізу

Артеменко А. М. 53

Застосування елементів сенсорної інтеграції в логопедичній роботі з дітьми молодшого шкільного віку з порушенням читання

Януш Я. Я. 59

ПРО ВВЕДЕННЯ ПОСАДИ АСИСТЕНТА ВЧИТЕЛЯ В ЗАКЛАДІ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

I. O. Kalinichenko, ORCIDiD <https://orcid.org/0000-0003-3079-270X>

Висвітлено механізм введення посади асистента вчителя в закладах загальної середньої освіти. Проаналізовано основні функції асистента вчителя: організаційну, навчально-розвиткову та виховну, діагностичну, прогностичну, консультативно-комунікативну.

Запропоновано орієнтовний перелік документів асистента вчителя: річний план роботи, який має корелюватися з освітньою програмою та навчальними програмами, планами роботи педагогічних працівників, з якими в партнерстві працює асистент вчителя; графік роботи на місяць; щоденник спостереження за дитиною з метою вивчення її індивідуальних особливостей, схильностей, інтересів та потреб; схема визначення необхідних адаптацій/модифікацій під час організації освітнього процесу з метою розробки чіткого алгоритму взаємодії вчителя і асистента вчителя під час надання підтримки дитині з особливими освітніми потребами. Розглянуто три моделі спільного викладання: підтримуюче, паралельне, додаткове та викладання в команді.

Ключові слова: асистент вчителя, інклюзивне навчання, адаптація, модифікація, функції, команда, діти з особливими освітніми потребами.

Kalinichenko Iryna. On the Introduction of the Teacher's Assistant Position in an Institution of General Secondary Education

The paper highlights the mechanism of introducing the position of teacher assistant in institutions of general secondary education. The main functions of a teacher's assistant are analyzed: organizational, educational, diagnostic, prognostic, consultative and communicative.

An approximate list of documents for a teacher's assistant is proposed: the annual work plan, which should be correlated with the educational program and training programs, the work plans of the teaching staff with whom the teacher's assistant works in partnership; work schedule for a month; child observation diary, with the aim of studying his/her individual characteristics, tendencies, interests and needs; a scheme for determining the necessary adaptations/modifications during the organization of the educational process with the aim of developing a clear algorithm for the interaction of a teacher and a teacher's assistant during the provision of support to a child with special educational needs. Three models of joint teaching are considered: supportive, parallel, additional and team teaching.

Keywords: teacher's assistant, inclusive education, adaptation, modification, functions, team, children with special educational needs

Постановка проблеми. Одним із пріоритетних завдань демократичної країни є формування інклюзивного освітнього середовища, яке сприятиме розвитку здобувачів освіти з урахуванням їхніх потреб і можливостей. Кожна дитина з особливими освітніми потребами має право на здобуття освіти і додаткову підтримку, щоб успішно виконувати навчальні завдання та соціальні ролі. Додаткова підтримка вчителем чи додатково залученими фахівцями, наприклад, асистентом учителя, може бути тимчасовою чи постійною, інтенсивнішою чи ні.

Асистент учителя – це педагогічний працівник, що призначається на посаду керівни-

ком закладу освіти, має педагогічну освіту та забезпечує особистісно орієнтоване спрямування освітнього процесу. Відповідно до статті 19 Закону України «Про повну загальну середню освіту» учасниками освітнього процесу в закладах освіти є: учні, педагогічні працівники, інші працівники закладу освіти, батьки учнів, асистенти дітей (у разі їхнього допуску відповідно до вимог частини сьомої статті 26 цього Закону).

Аналіз актуальних досліджень.

Проблемі інклюзивного навчання присвячена велика кількість наукових досліджень і публікацій українських та зарубіжних вчених: А. Колупаєвої, М. Сварника, Н. Софій,

Калініченко Ірина Олександрівна, кандидат педагогічних наук, доцент, завідувачка кафедри педагогічної майстерності та інклюзивної освіти Полтавської академії неперервної освіти ім. М. В. Остроградського.

М. Шеремет, В. Тарасун, О. Таранченко, А. Шевцова та інших. У працях зазначених учених представлено дослідження щодо організації інклюзивного навчання у закладах освіти; діяльності асистента вчителя інклюзивного класу та підготовки педагогічних працівників до роботи з дітьми з особливими освітніми потребами.

У статті 44 Закону України «Про повну загальну середню освіту» зазначено, що для забезпечення досягнення особами з особливими освітніми потребами результатів навчання, передбачених відповідним державним стандартом, до штату закладу освіти вводяться посади асистента вчителя та інші посади, необхідні для роботи з такими особами. Відповідно до Переліку посад педагогічних та науково-педагогічних працівників, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 14 червня 2000 р. № 963, асистенти вчителів є педагогічними працівниками.

Мета статті – представлення нормативних основ й організаційних аспектів діяльності асистента вчителя інклюзивного класу закладу загальної середньої освіти.

Викладення основного матеріалу дослідження. У школах, де організовується інклюзивне навчання, вводиться посада асистента вчителя з розрахунку одна ставка на клас з інклюзивним навчанням, у якому навчаються діти з особливими освітніми потребами. Ці норми визначено у Типових штатних нормативах закладів загальної середньої освіти зі змінами, внесеними відповідно до наказу МОН від 01.02.2018 р. № 90 «Про внесення змін до наказу Міністерства освіти і науки України від 06.12.2010 №1205». На асистента вчителя поширюються норми статті 22 Закону «Про повну загальну середню освіту» щодо педагогічного працівника.

Зокрема, на посаду асистента вчителя приймаються особи:

- які мають педагогічну освіту, вищу освіту та/або професійну кваліфікацію;
- вільно володіють державною мовою (для громадян України) або володіють державною мовою в обсязі, достатньому для спілкування (для іноземців та осіб без громадянства);
- моральні якості та фізичний і психічний стан здоров'я яких дають змогу виконувати професійні обов'язки.

Асистенти вчителів приймаються на роботу за трудовими договорами відповідно до вимог Закону «Про повну загальну середню освіту» та законодавства про працю. Якщо асистенти вчителів державних і комунальних закладів загальної середньої освіти досягли пенсійного віку та їм виплачується пенсія за віком, вони продовжують працювати на основі трудових договорів, що укладаються строком від одного до трьох років.

У листі Міністерства освіти і науки України від 31.08.2020 р. № 1/9-495 «Щодо організації навчання осіб з особливими освітніми потребами у закладах загальної середньої освіти у 2020/2021 навчальному році» **визначено обов'язки асистента вчителя:**

- дотримуватися принципів дитиноцентризму та педагогіки партнерства у відносинах з учнями та їхніми батьками;
- виконувати обов'язки, визначені установчими документами закладу освіти, трудовим договором та/або їхніми посадовими обов'язками;
- забезпечувати єдність навчання, виховання та розвитку учнів;
- дотримуватися у своїй педагогічній діяльності інших принципів освітньої діяльності, визначених статтею 6 Закону України «Про освіту»;
- використовувати державну мову в освітньому процесі відповідно до вимог законодавства;
- володіти навичками з надання домедичної допомоги дітям;
- постійно підвищувати свою педагогічну майстерність;
- дотримуватися принципу конфіденційності стосовно стану здоров'я та іншої особистої інформації про учасників освітнього процесу;
- повідомляти про факти булінгу (цькування), свідком якого вони були особисто або інформацію про які отримали від інших осіб, вживати невідкладних заходів щодо його припинення;
- забезпечувати особистісно орієнтоване спрямування освітнього процесу для учня з особливими освітніми потребами;
- допомагати у навчанні не лише дитині з особливими освітніми потребами, а й решті учнів класу;
- брати участь у розбудові інклюзивного освітнього середовища разом з іншими педагогічними працівниками закладу освіти;

- забезпечувати партнерство з учителем та іншими учасниками освітнього процесу з метою виконання освітньої програми для досягнення усіма учнями класу результатів навчання, формування відповідних компетентностей, їхнього особистісного та соціального розвитку.

Важливо наголосити, що при цьому асистент вчителя не веде самостійно урок, не дає самостійно завдань під час уроку чи домашніх завдань, не здійснює оцінювання учнів, не звільняє учнів від уроків, зокрема не складає розклад відвідування уроків учнем з особливими освітніми потребами, не вибирає самостійно навчальний матеріал та методики викладання без узгодження з учителями, які працюють у цьому класі.

Перелік посадових обов'язків асистента вчителя визначається посадовою інструкцією, яка затверджується керівником закладу освіти відповідно до вимог законодавства. При розробленні зазначеної інструкції адміністрації закладу загальної середньої освіти варто ознайомитися з примірним Положенням про команду психолого-педагогічного супроводу дитини з особливими освітніми потребами в закладі загальної середньої та дошкільної освіти, визначеним наказом Міністерства освіти і науки України від 8 червня 2018 р. № 609. Асистент вчителя є учасником шкільної команди психолого-педагогічного супроводу та виконує функції відповідно до зазначеного Примірного положення, зокрема бере участь у розробленні індивідуальної програми розвитку. Проте асистент вчителя не здійснює самостійного розроблення індивідуальної програми розвитку та індивідуального навчального плану.

Асистент учителя здійснює такі функції:

- **організаційну:** допомагає в організації освітнього процесу в класі з інклюзивним навчанням; надає допомогу учням з особливими освітніми потребами в організації робочого місця; організовує спільно з іншими педагогічними працівниками інклюзивне освітнє середовище в класі; проводить спостереження за дитиною під час освітнього процесу та фіксує результати спостереження в щоденнику спостережень; допомагає зосередити увагу, сприяє формуванню саморегуляції та самоконтролю учня з особливими освітніми потребами; співпрацює з фахівцями, які працюють з дитиною з особливими освітніми потребами, бере участь у розроб-

ленні індивідуальної програми її розвитку; забезпечує разом з іншими працівниками здорові та безпечні умови навчання, виховання та праці; забезпечує залучення учнів з особливими освітніми потребами до заходів закладу освіти, зокрема позакласних; веде документацію;

- **навчально-розвиткову та виховну:** працює в партнерстві з учителем з метою виконання освітньої програми для досягнення учнями класу результатів навчання, формування компетентностей; забезпечує спільно з учителем єдність навчання, виховання і розвитку учнів; співпрацюючи з учителем класу, надає освітні послуги, спрямовані на задоволення освітніх потреб учнів; забезпечує розроблення індивідуальних завдань і роздаткових матеріалів для учнів із особливими освітніми потребами; адаптує чи модифікує (за потреби) матеріали для уроку відповідно до індивідуальної програми розвитку; сприяє соціалізації учнів з особливими освітніми потребами та залученню їх до учнівського колективу; сприяє розвитку дітей з особливими освітніми потребами, поліпшенню їхнього психоемоційного стану; стимулює розвиток соціальної активності дітей, сприяє виявленню та розкриттю їхніх здібностей, талантів, обдарувань шляхом їхньої участі в науковій, технічній, художній творчості; створює навчально-виховні ситуації, атмосферу оптимізму та впевненості у своїх силах і майбутньому;

- **діагностичну:** разом із групою фахівців, які розробляють індивідуальну програму розвитку, вивчає особливості діяльності та розвитку учнів з особливими освітніми потребами; визначає сильні та слабкі сторони, потенційні можливості та бар'єри навчання; оцінює виконання індивідуальної програми розвитку, вивчає та аналізує динаміку розвитку учня, зокрема стежить за його успіхом упродовж певного періоду часу, порівнює стан сформованості окремих функцій дитини в динаміці; створює індивідуальне портфоліо учня;

- **прогностичну:** на основі вивчення актуального та потенційного розвитку дитини бере участь у розробленні індивідуальної програми розвитку; здійснює прогноз відповідно до стану сформованості функцій дитини та її компетенцій порівняно із фіксованими прогнозами в індивідуальній програмі розвитку, зокрема з визначенням «SMART-

цілей», що передбачають: функціональність цілей (значущість для учня та доступність для досягнення в закладі освіти), відповідність теперішньому рівню розвитку, сформульованість так, щоб можна було побачити, як учень опановує матеріал, вимірюваність та чіткі критерії, за допомогою яких можна визначити, чи досягнув учень цілі, з дотриманням правильності формулювання;

- **консультативно-комунікативна:** постійно спілкується з батьками, надаючи їм необхідну консультативну допомогу щодо освітнього процесу, виконання індивідуальної програми розвитку, підготовки необхідних матеріалів; здійснює двосторонню комунікацію з батьками (іншими законними представниками дитини) щодо успіхів учня з особливими освітніми потребами, вдалих прийомів та особливостей організації освітнього процесу (при яких умовах краще зосереджує увагу, необхідність водити рукою дитини при письмі, контролювати виконання завдання тощо); за дорученням керівника закладу здійснює комунікацію з фахівцями інклюзивно-ресурсного центру щодо психолого-педагогічного супроводу дитини з особливими освітніми потребами, консультування з фахівцями інклюзивно-ресурсного центру щодо особливостей організації освітнього процесу.

Асистент учителя в межах свого педагогічного навантаження не надає корекційно-розвиткові та психолого-педагогічні послуги, не надає консультацій та завдань замість учителя-логопеда, практичного психолога чи інших фахівців. У Постанові Кабінету Міністрів України від 14 лютого 2017 р. № 88 «Про затвердження Порядку та умов надання субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на надання державної підтримки особам з особливими освітніми потребами» зазначено чітко перелік фахівців, які проводять (надають) додаткові пси-

холого-педагогічні і корекційно-розвиткові заняття (послуги) особам з особливими освітніми потребами у закладах освіти.

Асистент учителя не розробляє самостійно індивідуальну програму розвитку, не здійснює направлення батьків (інших законних представників) до вузьких спеціалістів, не змінює самостійно освітню траєкторію учня.

Натепер немає чітко затвердженого переліку обов'язкових документів для асистента вчителя. Заклад освіти на підставі наказу Міністерства освіти і науки України від 25 червня 2018 № 676 року «Про затвердження інструкції з діловодства у закладах загальної середньої освіти» затверджує власну інструкцію, де може зазначити перелік документації асистента вчителя.

Пропонуємо орієнтовний перелік документів асистента вчителя:

- річний план роботи, який затверджується керівником закладу освіти та має корелюватися з освітньою програмою та навчальними програмами, планами роботи педагогічних працівників, з якими в партнерстві працює асистент учителя;

- графік роботи на місяць, який затверджується керівником закладу освіти;

- щоденник спостереження за дитиною з метою вивчення її індивідуальних особливостей, схильностей, інтересів та потреб, а також оцінки (спільно з учителем) рівня досягнення кінцевих цілей навчання, передбачених індивідуальною програмою розвитку (див. табл.1);

- журнал взаємодії з батьками;

- схема визначення необхідних адаптацій/модифікацій під час організації освітнього процесу з метою розробки чіткого алгоритму взаємодії вчителя і асистента вчителя під час надання підтримки дитині з особливими освітніми потребами (див. табл. 2).

Таблиця 1

Зразок щоденника спостереження за дитиною з особливими освітніми потребами

Дата	Мета спостереження	Результати спостереження	Примітки
ФУНКЦІОНАЛЬНІ СЛУХОВІ ТРУДНОЩІ			
ІНТЕЛЕКТУАЛЬНІ ТРУДНОЩІ			

Схема визначення необхідних адаптацій/модифікацій

Завдання або вміння, яке має бути опановане	Може діяти, як решта дітей	Пристосування середовища	Адаптація/модифікація навчальних підходів	Адаптація/модифікація матеріалів	Результат

Асистент учителя підвищує свою кваліфікацію та проходить атестацію у порядку, визначеному Типовим положенням про атестацію педагогічних працівників, затвердженим наказом Міністерства освіти і науки України від 7 06.10.2010 № 930, зареєстрованим у Міністерстві юстиції України 14 грудня 2010 р. за № 1255/18550. Посада асистента вчителя не передбачає присвоєння кваліфікаційних категорій. Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 30 серпня 2002 р. № 1298 (із змінами), наказу Міністерства освіти і науки України від 26.09.2005 № 557 асистенту вчителя закладу загальної середньої освіти встановлюються 10–12 тарифні розряди. При встановленні тарифного розряду враховуються освітній рівень працівника, професійна компетентність, педагогічний досвід, результативність та якість роботи, інші дані, які характеризують його професійну діяльність. Відповідно до частини третьої статті 24 Закону України «Про повну загальну середню освіту» за роботу в інклюзивних класах (групах) встановлюється доплата у співвідношенні до тарифної ставки 20 відсотків. Зазначена доплата встановлюється педагогічним працівникам тільки за години безпосередньої роботи в інклюзивних класах (групах). Оскільки посада асистента вчителя вводиться для роботи в інклюзивному класі, зазначена доплата встановлюється на все педагогічне навантаження асистента вчителя. Відповідно до статті 24 Закону України «Про повну загальну середню освіту» педагогічне навантаження асистента вчителя у закладі загальної середньої освіти становить 25 годин на тиждень. Згідно з Типовими штатними нормативами закладів загальної середньої освіти, затвердженими наказом МОН від 06.12.2010 № 1205, зареєстрованим в Міністерстві юстиції України 22 грудня 2010 р. за № 1308/18603, посада асистента вчителя вводиться з розрахунку одна ставка на один інклюзивний клас.

Враховуючи зазначене та тижневе навчальне навантаження учнів з особливими

освітніми потребами, рекомендуємо керівникам закладів освіти: визначити, які освітні галузі викликають в учня найбільші складнощі при виконанні освітньої програми та забезпечити присутність асистента вчителя на уроках із цих галузей; забезпечити обов'язкову присутність асистента вчителя на уроках із мовно-літературної та математичної освітніх галузей, а для дітей зі сліпотою та порушеннями опорно-рухового апарату – освітньої галузі «фізична культура»; скласти розклад уроків та розклад педагогічного навантаження асистента вчителя з урахуванням присутності асистента вчителя на уроках, які найбільше потребують його участі в освітньому процесі.

Учні з особливими освітніми потребами не мають залишатися в ресурсній кімнаті чи інших навчальних приміщеннях закладів освіти без нагляду педагогічних працівників. Тому під час освітнього процесу за потреби асистент учителя здійснює супровід дитини до ресурсної кімнати. Асистент вчителя не здійснює фізичний супровід здобувача освіти та не забезпечує його соціально-побутові потреби, зокрема не зобов'язаний надавати допомогу в одяганні/роздяганні, відвідуванні туалету, харчуванні. Відповідно до законодавства в освітньому процесі соціальні потреби учнів з особливими освітніми потребами забезпечуються асистентом учня – соціальним працівником, одним із батьків учня або уповноваженою ними особою.

Якщо освітній процес у закладах освіти організовується з використанням технологій дистанційного навчання, то при визначенні завдань асистента вчителя слід враховувати лист Міністерства освіти і науки України «Про роботу асистентів вчителів» від 29.09.2022 р. №1/11471-22.

В умовах упровадження технологій дистанційного навчання асистент вчителя:

- організовує спільно з учителем/-ями освітній процес, використовуючи технології дистанційного навчання;
- забезпечує навчання учня з особливими освітніми потребами, зокрема за потреби

здійснює в межах свого педагогічного навантаження індивідуальне підключення поза часом уроку, який здійснюється онлайн, та надає додаткові пояснення, виконує разом із дитиною домашні завдання, які були їй незрозумілі;

- надає додаткові пояснення дитині щодо виконання матеріалу, який вивчається, та завдань в окремій онлайн-кімнаті, забезпечує перевірку виконання таких завдань;

- забезпечує реалізацію індивідуальної програми розвитку в межах своєї компетенції, зокрема досягнення поставлених у програмі цілей навчання, завдань на період дії Індивідуальної програми розвитку, забезпечення визначених в Індивідуальній програмі розвитку потреб тощо;

- забезпечує в межах компетенції реалізацію індивідуального навчального плану дитини (за наявності);

- забезпечує комунікацію закладу освіти та батьків (інших законних представників дитини) з метою організації навчання учнів з особливими освітніми потребами;

- координує дистанційне навчання з батьками (іншими законними представниками) дитини, зокрема завчасно попереджає про зміни розкладу, необхідні навчально-дидактичні матеріали тощо;

- здійснює підготовку матеріалів для дистанційного навчання для учнів з особливими освітніми потребами, зокрема консультує батьків щодо їхнього використання;

- забезпечує підготовку індивідуальних завдань та адаптацію навчальних матеріалів відповідно до потенційних можливостей учня з урахуванням умов дистанційного навчання;

- забезпечує індивідуалізацію технологій дистанційного навчання з урахуванням особливих освітніх потреб, зокрема вибирає відповідні інструменти, консультує батьків щодо технічних особливостей їхнього використання з учнями з особливими освітніми потребами;

- асистує вчителю під час проведення дистанційних занять, зокрема допомагає вчителю під час поділу учнів на пари і групи в ZOOM-конференціях, може приєднуватися до будь-якої пари/групи в будь-який момент, допомагати та виправляти помилки, стежити за підняттям рук учнів, вмикати та вимикати мікрофони, включати демонстрацію екрану для показу презентацій та відео,

стежити за чатом та відповідати на питання учнів і батьків, які виникають під час уроку;

- асистує вчителю при роботі з іншими учнями класу, які потребують першого рівня підтримки в закладі освіти, додаткових пояснень, індивідуального підходу, мають проблеми з опануванням матеріалу, зокрема у зв'язку з перебуванням за кордоном чи на тимчасово окупованих територіях, утрудненим доступом до онлайн-занять, наявністю психологічної травми;

- надає учню та його батькам (іншим законним представникам) рекомендації щодо дотримання норм при користуванні комп'ютерною технікою та організації робочого місця дитини;

- спільно з іншими учасниками команди супроводу бере участь у розробленні Індивідуальної програми розвитку;

- забезпечує ведення щоденника спостережень за дитиною з ООП з метою відстеження динаміки розвитку та оцінки рівня досягнення цілей навчання, зазначених в Індивідуальній програмі розвитку;

- створює індивідуальне портфоліо учня з особливими освітніми потребами.

Провідну роль в організації освітнього процесу під час уроку має вчитель. Асистент учителя перебуває в партнерстві з усіма педагогічними працівниками та забезпечує єдність вимог до виконання освітньої програми та забезпечення реалізації індивідуальної програми розвитку учня з особливими освітніми потребами.

Важливо зауважити, що асистент вчителя не повинен робити та за що не повинен нести відповідальність:

- бути єдиною особою, відповідальною за навчальний процес у класі;

- планування навчальної програми, уроків тощо (лише допомагає);

- відбір навчальних матеріалів чи вибір методів навчання;

- оцінювання роботи учня чи досягнутого прогресу;

- оцінка роботи іншого персоналу;

- проведення діагностики учнів;

- нести повну відповідальність під час екскурсій чи інших заходів.

Робота асистента вчителя може будуватися за принципом Co-teaching («Спільне викладання»), при якому формується розподіл обов'язків між педагогами, що працюють у класі, зі спільним плануванням та органі-

зацією роботи, яка не виключає з процесу ні вчителя, ні асистента вчителя, надаючи можливість використовувати сильні сторони один одного.

При організації спільного викладання вчителя і асистента вчителя варто дотримуватися рекомендацій:

- спільне викладання необхідно здійснювати поступово. Для вчителів воно є значною зміною, окремі етапи необхідно ретельно продумувати, чітко пояснювати та обґрунтовувати;

- починати варто із створення однієї або двох пар вчителів, які будуть використовувати технологію спільного викладання;

- важливо у школі створити атмосферу співпраці, взаємодопомоги та підтримки.

Підтримує викладання. Цей підхід також відомий як «один викладає, інший допомагає», або «ведучий і помічник». Така форма спільного викладання застосовується вчителями досить широко. Саме із цього простого підходу варто розпочинати процес спільного викладання, оскільки він не потребує багато часу для спільного планування. Однак цей підхід слід використовувати обережно: якщо один учитель постійно виконуватиме роль ведучого, це може применшити роль іншого вчителя та/або викликати втрату довіри до нього.

Паралельне викладання. Паралельне викладання відбувається тоді, коли педагоги працюють одночасно з різними групами учнів в одному класі. Основною перевагою паралельного викладання є зменшення кількості учнів, з якими працює один учитель, що дає змогу індивідуалізувати навчальний процес і краще врахувати індивідуальні потреби окремих учнів.

Додаткове викладання. Додаткове викладання практикується тоді, коли треба, щоб один із педагогів посилив якість викладання іншого педагога. Це може відбуватися, наприклад, коли один із педагогів ще раз повторює інформацію іншими словами (парафраз), моделює необхідні навички тощо. У деяких випадках один із педагогів може провести попереднє заняття для невеликої групи учнів із розвитку соціальних навичок, необхідних для успішного кооперативного навчання в малих групах.

Викладання в команді. У процесі командної роботи вчителі зазвичай роблять усе, що робить традиційний учитель (планують,

викладають, оцінюють, несуть відповідальність за навчання всіх учнів у класі). Відповідальність, як і лідерство, є спільними під час командної роботи. Наприклад, один педагог може демонструвати хід проведення експерименту, тоді як другий моделює ведення записів чи результати експерименту. Педагоги, які працюють як команда, планують урок таким чином, щоб забезпечити можливість виявити свої найкращі сторони. Наприклад, під час вивчення теми про наукові відкриття вчитель, який цікавиться історією, розповідав про вплив наукових винаходів на життя суспільства, у той час як другий учитель пояснював особливості роботи самих механізмів.

Керівник закладу загальної середньої освіти має враховувати, що асистент вчителя при виконанні своїх посадових обов'язків повинен:

- **знати:** основи законодавства України про освіту, соціальний захист; міжнародні документи про права людини й дитини; державні стандарти освіти; нормативні документи з питань навчання та виховання; сучасні досягнення науки і практики в галузі педагогіки; психолого-педагогічні дисципліни; особливості розвитку дітей з особливими освітніми потребами різного віку; ефективні методи, форми та прийоми роботи з дітьми, застосовуючи індивідуальний та диференційований підхід; рівні адаптації навчального та фізичного навантаження; методи використання сучасних технічних засобів та обладнання; основи роботи з громадськістю та сім'єю; етичні норми і правила організації навчання та виховання дітей; норми та правила ведення педагогічної документації;

- **уміти:** застосовувати професійні знання в практичній діяльності, здійснювати педагогічний супровід дитини з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивного навчання; разом із іншими фахівцями складати та реалізовувати індивідуальну програму розвитку дитини; вести спостереження та аналізувати динаміку розвитку учня; налагоджувати міжособистісні стосунки між усіма суб'єктами навчально-виховної діяльності; займатися посередницькою діяльністю у сфері виховання та соціальної допомоги;

- **мати:** розвинені комунікативні та організаційні здібності, здатність співчувати, співпереживати; ціннісні орієнтації, спрямовані на розвиток людини як особистості та

найвищої цінності суспільства, на творчу педагогічну діяльність; навички вирішення конфліктних ситуацій.

Висновки. Отже, асистент учителя здійснює специфічну системну діяльність, спрямовану на підтримку учнів з особливими освітніми потребами в освітньому просторі, з огляду на їхні індивідуальні можливості, здібності та інтереси.

Підготовка педагогічних працівників, які будуть працювати або працюють на посаді асистента учителя, щорічно здійснюється на базі Полтавської академії неперервної освіти ім. М. В. Остроградського за програмою підвищення кваліфікації «Професійна діяльність асистентів учителів закладів загальної середньої освіти».

ЛІТЕРАТУРА

1. Лист Міністерства освіти і науки України від 31.08.2020 р. № 1/9-495 «Щодо організації навчання осіб з особливими освітніми потребами у закладах загальної середньої освіти у 2020/2021 навчальному році» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <file:///C:/Users/User/Downloads/5f4f3994b43e6123926374.pdf>

2. Закон України «Про повну загальну середню освіту», 2020 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text>

3. Лист Міністерства освіти і науки України «Про роботу асистентів вчителів» від 29.09.2022 р. №1/11471-22. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://tkmco.org/pro-robotu-asystentiv-vchyteliv/>

4. Наказ Міністерства освіти і науки України від 8 червня 2018 р. № 609 «Про затвердження Примірних положень про команду психолого-педагогічного супроводу дитини з особливими освітніми потребами в закладі загальної середньої та дошкільної освіти». [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0609729-18#Text>

5. Постанова Кабінету Міністрів України від 14 лютого 2017 р. № 88 «Про затвердження Порядку та умов надання субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на надання державної підтримки особам з особливими освітніми потребами» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/88-2017-%D0%BF#Text>

6. Наказ Міністерства освіти і науки України від 25 червня 2018 № 676 року «Про затвердження інструкції з діловодства у закладах загальної середньої освіти». [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://mon.gov.ua/ua/nra/nakaz-mon-vid-25-cherwnya-2018-r-pro-zatverdzhennya-instrukciyi-z-dilovodstva-u-zakladah-zagalnoyi-serednoyi-osviti->

[dilovodstva-u-zakladah-zagalnoyi-serednoyi-osviti-zareyestrovano-v-ministerstvi-yusticiyi-ukrayini-11-veresnya-2018-r-102832480](https://mon.gov.ua/ua/nra/nakaz-mon-vid-25-cherwnya-2018-r-pro-zatverdzhennya-instrukciyi-z-dilovodstva-u-zakladah-zagalnoyi-serednoyi-osviti-zareyestrovano-v-ministerstvi-yusticiyi-ukrayini-11-veresnya-2018-r-102832480)

7. Наказ Міністерства освіти і науки України від 06.12.2010 № 1205, зареєстрований у Міністерстві юстиції України 22 грудня 2010 р. за № 1308/18603 «Про затвердження Типових штатних нормативів закладів загальної середньої освіти». [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://ips.ligazakon.net/document/RE18603>

8. Спільне викладання в інклюзивному класі: метод. матеріали. / укладач: Н. З. Софій. – К.: ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2015. – 70 с.

9. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у закладах загальної середньої освіти» від 15 вересня 2021 р. № 957. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/957-2021-%D0%BF#Text>

10. Наказ Міністерства освіти і науки України від 01.02.2018 № 90 «Про внесення змін до наказу Міністерства освіти і науки України від 06 грудня 2010 року № 1205» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0226-18#Text>

11. Лист Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 25.09.12 № 1/9-675 «Щодо посадових обов'язків асистента вчителя». [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v-675736-12#Text>

12. Практика асистента педагога: міжнародний й український контекст: результати дослідження / укладачі: О. Федоренко, О. Мартинчук, Н. Софій, Г. Лук'янова, О. Кошіль, Т. Симоненко, Л. Байда, Ю. Найдя. – Київ : ФОП Парашин, 2020. – 122 с.

13. Blamey PJ, Sarant JZ, Paatsch LE, Barry JG, Bow CP, Wales RJ, et al. Relationships Among Speech Perception, Production, Language, Hearing Loss, and Age in Children With Impaired Hearing. *J Speech Lang Hear Res.* 2001;44:264–285.

14. Hogan, Sarah; Stokes, Jacqueline; White, Catherine; Tyszkiewicz, Elizabeth; Woolgar, Alexandra (September 2008). "An Evaluation of Auditory Verbal Therapy Using the Rate of Early Language Development As an Outcome Measure". *Deafness & Education International* 10 (3): 143–167. doi:10.1179/146431508790559760.

15. Levin J, Perez M, Lam I, Chambers JG, Hebbeler KM. *National Early Intervention Longitudinal Study: Expenditure Study*. Menlo Park, CA: U.S. Office of Special Education and SRI International; 2004.

REFERENCES

1. Letter of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated August 31, 2020 No. 1/9-495 "Regarding the organization of education of persons

with special educational needs in general secondary education institutions in the 2020/2021 academic year" [Electronic resource]. – Access mode: <file:///C:/Users/User/Downloads/5f4f3994b43e6123926374.pdf> (in Ukrainian).

2. Law of Ukraine "On Comprehensive General Secondary Education", 2020 [Electronic resource]. – Access mode: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text> (in Ukrainian).

3. Letter of the Ministry of Education and Science of Ukraine "On the work of teacher assistants" dated September 29, 2022 No. 1/11471-22. [Electronic resource]. – Access mode: <https://tkmco.org/pro-robotu-asystentiv-vchyteliv/> (in Ukrainian).

4. Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated June 8, 2018 No. 609 "On the approval of the Exemplary Regulation on the team of psychological and pedagogical support of a child with special educational needs in an institution of general secondary and preschool education." [Electronic resource]. – Access mode: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0609729-18#Text> (in Ukrainian).

5. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated February 14, 2017 No. 88 "On approval of the Procedure and conditions for providing subventions from the state budget to local budgets for providing state support to persons with special educational needs" [Electronic resource]. – Access mode: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/88-2017-%D0%BF#Text> (in Ukrainian).

6. Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated June 25, 2018 No. 676 "On the approval of the manual for office management in institutions of general secondary education". [Electronic resource]. – Access mode: <https://mon.gov.ua/ua/npa/nakaz-mon-vid-25-cherwnya-2018-r-pro-zatverdzhennya-instrukciyi-z-dilovodstva-u-zakladah-zagalnoyi-serednoyi-osvity-zareyestrovano-v-ministerstvi-yusticiyi-ukrayini-11-veresnya-2018-r-102832480> (in Ukrainian).

7. Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated 06.12.2010 No. 1205, registered in the Ministry of Justice of Ukraine on December 22, 2010 under No. 1308/18603 "On Approval of Standard Staff Standards of General Secondary Education Institutions". [Electronic resource]. – Access mode: <https://ips.ligazakon.net/document/RE18603> (in Ukrainian).

8. Co-teaching in an inclusive class: method. materials /compiler: N. Z. Sofiy - K.: Pleiady Publishing House LLC, 2015. - 70 p. (in Ukrainian).

9. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine

"On approval of the Procedure for the organization of inclusive education in institutions of general secondary education" dated September 15, 2021 No. 957. [Electronic resource]. – Access mode: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/957-2021-%D0%BF#Text> (in Ukrainian).

10. Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated February 1, 2018 No. 90 "On Amendments to the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated December 6, 2010 No. 1205" [Electronic resource]. – Access mode: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0226-18#Text> (in Ukrainian).

11. Letter of the Ministry of Education and Science, Youth and Sports of Ukraine dated September 25, 2012 No. 1/9-675 "Regarding the duties of a teaching assistant". [Electronic resource]. – Access mode: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v-675736-12#Text> (in Ukrainian).

12. O. Fedorenko, O. Martynchuk, N. Sofiy, G. Lukyanova, O. Koshil, T. Simonenko, L. Bayda, Yu. Naida (2020) Teaching assistant practice: international and Ukrainian context: research results / compiled by: – Kyiv: FOP Parashin, 122 p. (in Ukrainian).

13. Blamey PJ, Sarant JZ, Paatsch LE, Barry JG, Bow CP, Wales RJ, et al. Relationships Among Speech Perception, Production, Language, Hearing Loss, and Age in Children With Impaired Hearing. *J Speech Lang Hear Res.* 2001;44:264–285.

14. Hogan, Sarah; Stokes, Jacqueline; White, Catherine; Tyszkiewicz, Elizabeth; Woolgar, Alexandra (September 2008). "An Evaluation of Auditory Verbal Therapy Using the Rate of Early Language Development As an Outcome Measure". *Deafness & Education International* 10 (3): 143–167. doi:10.1179/146431508790559760.

15. Levin J, Perez M, Lam I, Chambers JG, Hebbeler KM. National Early Intervention Longitudinal Study: Expenditure Study. Menlo Park, CA: U.S. Office of Special Education and SRI International; 2004.

Цитувати: Калініченко І. О. Про введення посади асистента вчителя в закладі загальної середньої освіти / І. О. Калініченко // Постметодика. 2023. № 1. С. 2–10.

© І. О. Калініченко, 2023. Стаття надійшла в редакцію 3.04.2023 ■

ІРЦ ЯК ТРЕНД: ВІД ЕКСПЕРТНО-ДІАГНОСТИЧНОГО ЦЕНТРУ ДО ОСВІТНЬО-НОВАЦІЙНОГО ХАБУ

С. В. Зайцев, ORCID iD <https://orcid.org/0009-0006-9867-6288>

На прикладі Комунального закладу «Інклюзивно-ресурсний центр Полтавської міської ради» висвітлено теоретико-практичні аспекти створення, функціонування та розвитку інклюзивно-ресурсного центру (далі – ІРЦ). Розкрито особливості реалізації поставлених державою завдань, стратегію розвитку та подолання викликів, які виникли під час діяльності ІРЦ Полтавської міської ради. Зокрема, наведено приклади організації роботи та проектної діяльності в Полтавській міській територіальній громаді з метою ефективного забезпечення права осіб з особливими освітніми потребами (далі – ООП). Схарактеризовано консультативну функцію ІРЦ як таку, що уможливає надати належну підтримку батькам та законним представникам особи з особливими освітніми потребами під час навчання в закладі освіти шляхом системного кваліфікованого супроводу. Стверджується, що у процесі підвищення фахової майстерності педагогічні працівники закладів освіти, які працюють з особами з ООП на базі інклюзивно-ресурсного центру, мають опановувати інноваційні та імерсивні технології для досягнення максимальних ефективності та результативності соціалізації й інтеграції дітей з ООП.

Ключові слова: інклюзивно-ресурсний центр, консультант ІРЦ, особа з особливими освітніми потребами, інклюзивна освіта, функції ІРЦ.

Zaitsev Serhii. IRC as a Trend: from an Expert Diagnostic Center to an Education and Innovation Hub

The paper highlights the theoretical and practical aspects of the creation, functioning and development of an inclusive resource center (IRC). The peculiarities of the implementation of the tasks set by the state, the strategy of successful development and overcoming the challenges that arose during the work of the IRC are described. Some examples of the organization of work and project activities in the Poltava urban territorial community with the aim of effectively ensuring the rights of persons with special educational needs (SEN) are given.

Author gives some attention to the advisory function of the IRC, as one of the leading ones, which allows providing adequate support to parents and legal representatives of a person with special educational needs in an educational institution through systematic qualified support. It is claimed that in the process of improving professional skills, educators who work with persons with SEN in inclusive resource center should master innovative and immersive technologies in order to achieve maximum efficiency and effectiveness of socialization and integration of children with SEN.

Keywords: inclusive resource center, IRC consultant, person with special educational needs, inclusive education, IRC functions.

*Правильна робота – знайдіть її,
і вам ніколи не доведеться працювати.*

Дж. Велч

Постановка проблеми. У сучасних реаліях інклюзивно-ресурсний центр (ІРЦ) часто позиціонується лише як заклад, що проводить діагностування, встановлює ступінь прояву особливих освітніх потреб особи та видає висновки про проведену комплексну оцінку розвитку з визначеним рівнем підтримки. Часто в центр звертаються ще й для того, аби провести корекційно-розвиткові заняття для осіб з ООП.

Втім, завдання та функції ІРЦ покликані охопити ширший спектр надання послуг: не тільки поліпшити рівень ефективності інклюзивного навчання осіб з особливими освітніми потребами в закладах освіти шляхом залучення консультантів ІРЦ в команду психолого-педагогічного супроводу, розроблення індивідуальної програми розвитку для кожної особи з ООП, але й за допомогою надання систем-

---

Зайцев Сергій Володимирович, директор комунального закладу «Інклюзивно-ресурсний центр Полтавської міської ради», учитель вищої кваліфікаційної категорії, учитель-методист, переможець обласного та лавреат Всеукраїнського конкурсу «Учитель року 2015» у номінації «Класний керівник», фіналіст Всеукраїнського конкурсу «Global Teacher Prize Ukraine 2017».

ного кваліфікованого супроводу батькам дітей з ООП, педагогічним працівникам закладу освіти щодо адаптації та модифікації освітніх програм, змісту навчальних предметів тощо.

Аналіз актуальних досліджень і публікацій. Попри те, що в Україні створено 698 ІРЦ, які функціонують з 2018 року, у науковій літературі вкрай рідко порушується питання важливості завдань та функціонування ІРЦ, його ролі в громаді. Найбільш результативними в цьому сенсі є публікації І. Калініченко, яка констатує, що ІРЦ є фактично засобом організації освітнього процесу для дитини з особливими освітніми потребами, саме рекомендації фахівців ІРЦ дають педагогам розуміння, як освітні труднощі впливають на участь дитини в освітньому житті і що потрібно зробити для мінімізації цього впливу, орієнтуючись на сильні сторони дитини, а не її проблеми [1].

Розвиваючи цю думку, С. Литовченко справедливо стверджує, що від професійної компетентності консультанта ІРЦ багато в чому залежить ефективність організації інклюзивного навчання в закладі освіти. Також С. Литовченко наголошує на інноваційності ІРЦ для системи освіти України [7].

Найбільш ґрунтовно роль і функції ІРЦ розкрито в навчально-методичному посібнику «Організаційно-методичні засади діяльності інклюзивно-ресурсних центрів» за редакцією М. Порошенка, яка особливу роль надає ІРЦ саме як експертно-діагностичному центру, де працюють висококваліфіковані фахівці, які володіють сучасними методиками та забезпечують системний кваліфікований супровід дітей [3].

Мега статті – дослідити значення інклюзивно-ресурсного центру для територіальної громади як закладу, виконання основних функцій якого покликане забезпечити права осіб з ООП в Україні на якісну освіту; обґрунтувати доцільність використання працівниками ІРЦ інноваційних технологій та підходів у роботі з особами з ООП, батьками/законними представниками осіб з ООП, педагогами закладів освіти та іншими членами суспільства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розвиток інклюзивної освіти в Україні та подальше інтегрування нашої країни у європейську освітню спільноту потребує перегляду освітньої парадигми та впровадження ефективних та інноваційних підходів у навчанні осіб з особливими освітніми потребами, засто-

сування міжнародних класифікацій осіб з ООП та міжнародних методик виявлення освітніх труднощів у дітей різного віку. Виконання цих та інших завдань залежить від продуктивної та дієвої роботи інклюзивно-ресурсних центрів.

Інклюзивно-ресурсний центр є установою, що утворюється з метою забезпечення права осіб з особливими освітніми потребами на здобуття дошкільної та загальної середньої освіти, зокрема в закладах професійної (професійно-технічної), фахової передвищої освіти та інших закладах освіти, які забезпечують здобуття освіти шляхом проведення комплексної психолого-педагогічної оцінки розвитку особи (далі – комплексна оцінка) та забезпечення її системного кваліфікованого супроводу [4].

Основними завданнями ІРЦ є:

1) проведення комплексної оцінки, зокрема повторної, та здійснення системного кваліфікованого супроводу осіб у разі встановлення у них особливих освітніх потреб;

2) надання рекомендацій закладам освіти щодо розроблення індивідуальної програми розвитку особи;

3) консультування батьків, інших законних представників особи з особливими освітніми потребами щодо особливостей її розвитку;

4) забезпечення участі педагогічних працівників інклюзивно-ресурсного центру в діяльності команди психолого-педагогічного супроводу особи з особливими освітніми потребами; семінарах, тренінгах, майстер-класах для підвищення кваліфікації педагогічних працівників, обміну досвідом тощо;

5) залучення (у разі потреби) педагогічних працівників інклюзивно-ресурсного центру під час засідань психолого-педагогічного консилиуму у спеціальних закладах загальної середньої освіти;

6) надання психолого-педагогічних, корекційно-розвиткових та інших послуг дітям з особливими освітніми потребами [4].

Комунальний заклад «Інклюзивно-ресурсний центр Полтавської міської ради» було створено 28 травня 2018 року рішенням сесії Виконавчого комітету Полтавської міської ради. Для ефективного виконання завдань центру в ньому працюють 14 педагогічних та 10 адміністративно-господарських працівників.

ІРЦ посідає досить важливе місце в забезпеченні якісної освіти осіб з ООП, адже про-

тягом майже 5 років існування центру було проведено 2240 комплексних психолого-педагогічних оцінок розвитку – первинних і повторних (ця кількість постійно змінюється, адже протягом тижня консультантами ІРЦ проводиться від 9 до 12 комплексних оцінок (далі КО)). Близько 400 осіб з ООП здобувають освіту чи навчаються в різних закладах освіти Полтавської міської територіальної громади.

Для налагодження ефективної, дієвої, а головне, результативної роботи працівниками центру розроблено стратегію розвитку закладу з урахуванням тих функцій, які уможливають широку підтримку не тільки здобувачів освіти, а й батьківської та педагогічної спільноти. Розгляньмо функції ІРЦ.

Експертно-діагностична функція – проведення КО з метою визначення особливих освітніх труднощів, підготовка висновку із зазначенням компетенцій, потреб та рекомендацій для педагогів закладу освіти, ступенем прояву освітніх труднощів та рівнем підтримки особи з ООП. Для цього кожен консультант ІРЦ володіє дієвим, новачійним інструментарієм, який допомагає об'єктивно визначити рівень та ступень вияву освітніх труднощів. У нашому закладі використовуються сучасні методики WISC-IV, CONNERS-3, CASD, PEP-3, LEITER-3, що допомагають визначити сильні та слабкі сторони в розвитку особи, щоб в освітньому процесі повністю розкрити та реалізувати потенціал здобувача освіти з ООП шляхом надання системних, кваліфікованих психолого-педагогічних послуг. Слід зауважити, що для того, аби мати право користуватися цими методиками, консультантам ІРЦ за напрямом «практичний психолог» потрібно обов'язково завершити навчання та скласти іспит. У нашому ІРЦ є три консультанти ІРЦ, які успішно склали сертифікацію та використовують зазначені методики при проведенні КО.

Інформаційно-аналітична функція – ведення реєстру осіб, які пройшли комплексну психолого-педагогічну оцінку розвитку та в яких підтверджено наявність особливих освітніх потреб. Такі особи з ООП перебувають на обліку в ІРЦ для подальшого системного кваліфікованого супроводу, для проведення повторних КО та підтримки в освітньому середовищі. В електронному кабінеті автоматизованої системи (АС) «ІРЦ» нашого закладу перебуває 1860 осіб. Крім того, ІРЦ веде

реєстр закладів освіти Полтавської міської територіальної громади, у яких здобувають освіту особи з ООП та де відкриті інклюзивні групи та класи. Це потрібно для того, аби батьки розуміли, який заклад освіти вже є інклюзивним та знаходиться найближче до їхнього місця проживання. Слід наголосити, що відповідно до ст. 55 Закону України «Про освіту» від 05.09.2017 року «батьки здобувачів освіти мають право обирати заклад освіти, освітню програму, вид і форму здобуття дітьми відповідної освіти» [6], тобто педагогічні працівники ІРЦ не мають права скеровувати батьків чи законних представників особи з ООП в будь-який заклад освіти без їхньої згоди чи наполягати на тій чи іншій формі здобуття освіти.

Також усю необхідну інформацію для батьківської та педагогічної спільноти про діяльність ІРЦ розміщено на сайті Комунального закладу «Інклюзивно-ресурсний центр Полтавської міської ради», сторінці фейсбук, інформаційних стендах у приміщенні закладу. На основі статистики відвідин сайту та кількості звернень шляхом заповнення активної форми на сайті, а це 40–50 відвідувачів щодня, є підстави твердити про доцільність розміщення актуальної інформації на сайті центру.

Організаційна функція – взаємодія ІРЦ із закладами освіти, громадськими організаціями, закладами охорони здоров'я, органами місцевого самоврядування, службами соціального захисту щодо системного кваліфікованого супроводу осіб з ООП, участь у міждисциплінарній команді для надання послуг дітям з ООП раннього дошкільного віку. Для налагодження такої взаємодії було укладено угоди про співпрацю із ГО «Полтава Даун синдром»; ГО «Рівновага»; у рамках реалізації різних проєктів було укладено угоди з Полтавською академією неперервної освіти імені М. В. Остроградського та Полтавським університетом економіки і торгівлі. Також для забезпечення ефективної участі консультантів ІРЦ в командах психолого-педагогічного супроводу осіб з ООП укладено угоди із 36 закладами освіти Полтавської міської територіальної громади.

Методична функція – надання кваліфікованої допомоги педагогічним працівникам закладів дошкільної та загальної середньої освіти, зокрема професійної (професійно-технічної), фахової передвищої освіти. Коло

питань, із яких надається підтримка, включає такі: різновиди категорій осіб з ООП та особливості роботи з ними, рівні підтримки, надання системного кваліфікованого супроводу педагогічними працівниками закладу освіти особам з ООП, налагодження ефективної співпраці команди психолого-педагогічного супроводу та консультантів ІРЦ, ознайомлення із особливостями роботи АС «ІРЦ», взаємодія педагогів закладів освіти (ЗО) з батьками осіб з ООП.

При цьому наголошується на важливості роботи асистента вчителя та асистента вихователя, розкриваються особливості надання послуг особам з ООП, які перебувають на педагогічному патронажі, проводиться навчання щодо користування інноваційними методами, прийомами та технологіями при роботі в інклюзивному класі та групі, при наданні корекційно-розвиткових та психолого-педагогічних послуг; привертається увага педагогів до важливості адаптації та модифікації змісту освіти, навчальних предметів, а також методів, прийомів, технологій оцінювання при роботі з особами з ООП.

Із цією метою колективом нашого ІРЦ розроблено проєкт «Інклюзивна трансформація», який об'єднав усіх педагогічних працівників інклюзивних закладів освіти територіальної громади. Упродовж двох років його реалізації надано методичну підтримку більш ніж 600 педагогам ЗО, а з метою підвищення кваліфікації педагогічних та науково-педагогічних працівників для роботи у закладах освіти з інклюзивним навчанням у 2023 році КЗ «ІРЦПМР» було розроблено програму підвищення кваліфікації на 2 години/ 0,06 кредиту ЄКТС. На квітень 2023 року 53 педагогічні працівники ЗО отримали свідоцтва про успішне опанування програми під час очних семінарів-практикумів та вдосконалили компетентності: інформаційно-цифрову, психологічну, педагогічне партнерство, інклюзивну, інноваційну, здатність до навчання впродовж життя.

Окреме місце в діяльності КЗ «ІРЦПМР» відведено методичній підтримці батьків/законних представників осіб з ООП щодо використання сучасних методів, прийомів, технологій для організації корекційно-розвиткових занять удома. У період дистанційного та змішаного навчання внаслідок карантинних обмежень та війни особи з ООП залишилися без системного кваліфікованого супроводу та якісної підтримки педагогів інклюзивних

закладів освіти. З метою дієвої підтримки батьків та законних представників осіб з ООП консультантами центру було впроваджено відеопроєкти «Дистанційний челендж» та «Корекційні лайфхаки». Обидва містили покрокову інструкцію з використання різних методик та прийомів надання додаткових психолого-педагогічних та корекційно-розвиткових послуг особам з ООП удома або в захисному укритті під час повітряних загроз. Згадані проєкти розміщено на сайті та на ютуб-сторінці КЗ «ІРЦПМР». Кількість переглядів відеопроєктів засвідчує правильність вибраної стратегії щодо дієвої методичної підтримки батьківської спільноти під час дистанційного та змішаного навчання.

Консультативна функція. Важливе місце в роботі з батьками та законними представниками належить консультуванню. Батьки неодноразово звертаються до ІРЦ: спочатку подати заяву та згоду на обробку персональних даних, далі з'являються з дитиною на КО, і насамкінець втретє приходять по висновок, ознайомлюються із цим документом та підписують його.

На кожному етапі вкрай важлива фахова консультативна допомога фахівця ІРЦ батькам щодо переліку необхідних документів для проходження КО. На етапі комплексної психолого-педагогічної оцінки фахівець ІРЦ має розповісти про особливості розвитку дитини та перші результати діагностування. На етапі ознайомлення батьків чи законних представників із висновком про КО – поінформувати їх про умови навчання та надання корекційно-розвиткових послуг, про ступінь вияву освітніх труднощів та рівень підтримки. Важливо ознайомити батьків особи з ООП із мережею закладів освіти, які є в територіальній громаді, та представити алгоритм зарахування особи з особливими освітніми потребами в ці заклади. Головне завдання таких консультацій – це формування в батьків чи законних представників осіб з ООП позитивної мотивації щодо розвитку своїх дітей.

У КЗ «ІРЦПМР» налагоджено систему консультування батьків – індивідуального та колективного. Так, вже протягом двох років на базі закладу діє клуб «21/3. Батьківська паралель» для батьків дітей із синдромом Дауна. Особливістю клубу є те, що під час засідання паралельно вирішується кілька важливих питань: у час, коли батьки збираються в окремій кімнаті, щоб отримати консультацію та від-

повіді на свої питання від адміністрації ІРЦ, у сенсорній кімнаті консультант ІРЦ проводить групове корекційно-розвиткове заняття з їхніми дітьми із застосування інноваційного інструментарію та тих чи інших технологій.

Надання психолого-педагогічних, корекційно-розвиткових послуг (КРЗ). Ще однією важливою функцією ІРЦ є проведення КРЗ для осіб з особливими освітніми потребами, які пройшли КО в інклюзивно-ресурсному центрі та перебувають у реєстрі закладу. ІРЦ надає психолого-педагогічні послуги лише окремій категорії осіб з ООП: дітям раннього та дошкільного віку, які не відвідують заклади дошкільної освіти; дітям, які здобувають освіту у формі педагогічного патронажу [4].

У період воєнного стану, надзвичайної ситуації або надзвичайного стану (особливого періоду) додатковими функціями інклюзивно-ресурсного центру є здійснення системного кваліфікованого супроводу осіб з особливими освітніми потребами, які вимушені змінити своє місце проживання (перебування) та зараховані в інклюзивні класи (групи) закладів освіти і не отримують додаткових психолого-педагогічних, корекційно-розвиткових послуг за місцем навчання; здобувають освіту з використанням технологій дистанційного навчання, але не отримують корекційно-розвиткових або психолого-педагогічних послуг за місцем навчання внаслідок особливостей психофізичного розвитку [5].

Системний кваліфікований супровід особи з ООП. Організацію системного кваліфікованого супроводу здійснюють консультанти ІРЦ, які надають допомогу щодо організації освітнього процесу для осіб з особливими освітніми потребами, передбачену її індивідуальною програмою розвитку; беруть участь у команді психолого-педагогічного супроводу особи в закладі освіти, розробленні її індивідуальної програми розвитку [4].

Для реалізації цієї функції адміністрацією КЗ «ІРЦПМР» укладено угоди з усіма інклюзивними закладами освіти Полтавської міської територіальної громади, натеper це 36 закладів дошкільної та загальної середньої освіти. Це уможливило підтримувати тісні зв'язки з кожним закладом і при потребі не зволікаючи приймати швидкі управлінські рішення.

Просвітницька функція. Організація інформаційно-просвітницької діяльності шляхом проведення Всеукраїнських вебінарів,

участі у Всеукраїнських та міжнародних конференціях, проведення семінарів-практикумів та організації спільно з педагогами територіальної громади проєктів із підвищення фахової майстерності освітян щодо роботи з ООП, надання системного кваліфікованого супроводу, створення та моніторингу індивідуальної програми розвитку. Вагомим внеском фахівців нашого центру у навчання освітян України є проведення Всеукраїнських вебінарів: спільно з освітнім проєктом «На Урок» було проведено вебінари «Інклюзивно-ресурсний центр – середовище довіри та включення», «Зміни й основні тенденції в роботі ІРЦ. Інклюзія 2022», «Інклюзія та війна: розвиваємо резильєнтність ІРЦ»; з видавництвом «Ранок» – вебінар «Батьки та вчителі як ключові партнери у створенні інклюзивного середовища в НУШ», з видавничою групою «Основа» проведено вебінар «Інклюзивно-ресурсний центр: мета, завдання, шляхи співпраці».

Підвищення професійної компетентності та майстерності педагогів ІРЦ. Для належного проведення комплексної психолого-педагогічної оцінки розвитку дитини консультанти мусять опанувати сучасні міжнародні методики діагностування та пройти обов'язкову сертифікацію. Якісна співпраця із Центром професійного розвитку педагогічних працівників, Полтавською академією неперервної освіти, Полтавським університетом економіки й торгівлі, Інститутом спеціальної педагогіки ім. М. Ярмаченка НАПН України дає змогу підвищувати фаховий рівень консультантів ІРЦ шляхом їхньої участі в семінарах, практикумах, вебінарах, тренінгах, які організовують вищезгадані установи.

Окрім того, аби підвищення професійної майстерності було системним, у нашому закладі діє проєкт «IRC LAB». Мета – залучення педагогічної еліти міста та області, постійних партнерів ІРЦ для проведення тренінгових навчань для педагогів нашого центру. За період існування проєкту проведено 11 тренінгів різної тематики: надання першої домедичної допомоги, першої психологічної допомоги, резильєнтність педагогічного працівника ІРЦ, використання імерсивних технологій при роботі з особами з ООП, розвиток мультимедійної грамотності та критичного мислення в консультанта ІРЦ, налагодження ефективної взаємодії ІРЦ та закладів охорони здоров'я (зустрічі із лікарем-психіатром, лікарем-

терапевтом). Розглядалися питання участі консультантів ІРЦ в міждисциплінарних командах для роботи з особами з ООП на етапі раннього втручання тощо. Саме цей проєкт надає можливість без відриву від основної діяльності підвищувати фаховість кожного педагогічного працівника центру.

Висновки. Детальний та контекстний аналіз функцій ІРЦ щодо забезпечення права осіб з ООП на якісну освіту та його ролі для територіальної громади дає змогу зробити такі висновки. По-перше, ІРЦ має не тільки експертну-діагностичну роль у територіальній громаді, це заклад, який відповідає на нагальні виклики в освіті – дистанційне та змішане навчання дітей з ООП, нестача кваліфікованих педагогічних працівників, які б надавали КРЗ за цивільно-правовими угодами, підвищення фахової майстерності педагогічних працівників закладів освіти, упродовження та постійне використання сучасного інвентарю та інструментів, які б дали змогу більш успішно розвивати компетентності осіб з ООП. По-друге, використання інноваційних технологій педагогічними працівниками ІРЦ уможливило цілковито задовольнити потреби педагогічних працівників закладів освіти із інклюзивним навчанням та батьківської громади осіб з ООП.

Інклюзивно-ресурсний центр на тепер має важливе значення і надалі його роль у громаді зростатиме. Це пов'язано зі збільшенням кількості осіб з особливими освітніми потребами та кількості класів/груп з інклюзивним навчанням. Крім того, важливий наголос держава робить на раннє втручання та роль ІРЦ у взаємодії в міждисциплінарній команді. Відтак, перспективи подальших досліджень дадуть змогу більш якісно та змістовно описати роль ІРЦ і в ранньому втручанні (міждисциплінарній допомозі сім'ям з дітьми раннього віку (від народження до 3-х років), у яких є порушення розвитку), і в підвищенні фахової майстерності педагогічних працівників, які вперше розпочнуть роботу з особами з ООП.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Калініченко І. Діяльність інклюзивно-ресурсних центрів щодо підтримки дітей з освітніми труднощами / І. Калініченко // Перспективи та*

інновації науки. – 2022. – № 2(7). – С. 324-332. URL: [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2022-2\(7\)-324-332](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2022-2(7)-324-332) (дата звернення: 14.04.2023).

2. *Калініченко І. Місце інклюзивно-ресурсного центру в сучасному освітньому просторі / І.Калініченко // Perspectives of world science and education. Abstracts of the 7th International scientific and practical conference. CPN Publishing Group. - Osaka, Japan. : CPN Publishing Group. – 2020. – Pp. 513-521. URL: <https://sci-conf.com.ua>. ISBN 978-4-9783419-8-3 (дата звернення: 14.04.2023).*

3. *Організаційно-методичні засади діяльності інклюзивно-ресурсних центрів: навчально-методичний посібник / за заг. ред. М. Порошенко та ін. – Київ: 2018. – 252 с.*

4. *Положення про інклюзивно-ресурсний центр. Постанова Кабінету Міністрів України від 12.07.2017 року №545. Дата оновлення 29.04.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/545-2017-%D0%BF#Text> (дата звернення: 14.04.2023).*

5. *Про внесення змін до Положення про інклюзивно-ресурсний центр. Постанова Кабінету Міністрів України від 29.04.2022 №493. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/493-2022-%D0%BF#n13> (дата звернення: 14.04.2023).*

6. *Про освіту. Закон України від 05.09.2017 р. №2145-VIII. Дата оновлення 01.01.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 14.04.2023).*

7. *Литовченко С. Діяльність ІРЦ у системі підтримки дітей з особливими освітніми потребами: актуальні питання. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/> (дата звернення: 14.04.2023).*

REFERENCES

1. *Kalinichenko I. (2022). Activities of inclusive resource centers in support of children with educational difficulties. Perspektivy ta innovatsii nauky, 2(7), 324-332. Retrieved from: [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2022-2\(7\)-324-332](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2022-2(7)-324-332) [in Ukrainian].*

2. *Kalinichenko I. (2020) Perspectives of world science and education. Abstracts of the 7th International scientific and practical conference (pp. 513-521). - Osaka, Japan: CPN Publishing Group. Retrieved from: <https://sci-conf.com.ua>. [in Ukrainian].*

3. *Poroshenko M. (Eds.). (2018) Organizational and methodical principles of activity of inclusive resource centers. Kyiv. [in Ukrainian].*

4. *Polozhennia pro inkluzyвно-resursnyi tsentr. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 12.07.2017 roku №545 (redakcija vid 29.04.2022 r.) Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/545-2017-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].*

5. *Pro vnesennia zmin do Polozhennia pro inkluzyвно-resursnyi tsentr. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 29.04.2022 №493. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/493-2022-%D0%BF#n13> [in Ukrainian].*

6. *Pro osvitu. Zakon Ukrainy vid 05.09.2017 r. №2145-VIII. (redakcija vid 01.01.2023 r.) Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> [in Ukrainian].*

7. *Lytovchenko S. Activities of the IRC in the system of support for children with special educational needs: current issues. Retrieved from: <https://lib.iitta.gov.ua/> [in Ukrainian].*

Цитувати: Зайцев С. В. ІРЦ як тренд: від експертно-діагностичного центру до освітньо-новаційного хабу / С. В. Зайцев // Постметодика. 2023. № 1. С. 11–16.

© С. В. Зайцев, 2023. Стаття надійшла в редакцію 3.04.2023 ■

УДК 37.043.2-056.36 (070.432)

ВИКОРИСТАННЯ ІМЕРСИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ДЛЯ РОЗВИТКУ КОМУНІКАТИВНИХ ТА ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ ОСІБ З ООП НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

С. І. Зайцева, ORCID iD <https://orcid.org/0009-0007-8086-3234>

Викладено досвід використання засобів сучасної цифрової педагогіки з метою розвитку комунікативної та інформаційно-комунікаційної компетентності дітей з ООП на уроках української літератури. Описано переваги використання іммерсивних технологій (Deepfake, Canva, Mentimeter, генератор QR-кодів) в освітньому процесі з такими дітьми та алгоритм створення за допомогою цих технологій дидактичного матеріалу «Портрети, що оживають». Представлено зміст цього дидактичного матеріалу та доведено, що він дає змогу сучасному вчителю корегувати емоційно-вольову сферу дітей з ООП відповідно до реалізації освіти 4.0; дидактичний матеріал сприяє розвитку читацької грамотності та інформаційно-комунікаційної компетентності дітей з ООП; корегуванню їхніх когнітивних процесів та посиленню мотивації до навчально-пізнавальної діяльності; підвищенню навчальної результативності учнів; допомагає їхній соціалізації. Дидактичний матеріал «Портрети, що оживають» варто застосовувати при вивченні мовно-літературної галузі, під час корекційних занять, на гуртках та виховних годинах.

Ключові слова. Іммерсивні технології, доповнена реальність, QR-код, Deepfake, особа з особливими освітніми потребами.

Zaitseva Svitlana. Immersive Technologies for the Development of Communicative and Digital Competences of Persons with Special Education Needs at Ukrainian Literature Lessons

This paper presents some experience of using the means of modern digital pedagogy for the development the communicative and digital competences of children with special educational needs at the lessons of Ukrainian literature; describes advantages of using such immersive technologies as Deepfake, Canva, Mentimeter, QR code generator in the teaching and learning process with target audience and the algorithm for creating unit "Portraits that come to life" due to immersive technologies.

Author describes the lesson unit and proves that it enables a modern teacher to adjust the emotional and volitional sphere of children with SEN in accordance with the implementation of education 4.0, the unit develops reading literacy and information and communication competence of children with SEN; corrects their cognitive processes and increases motivation for learning and cognitive activities; increases the educational achievements of students; contributes to their socialization. The unit "Portraits that come to life" should be used when studying the linguistic and literary fields, during remedial classes, circles and educational hours.

Keywords. Immersive technologies, augmented reality, QR code, Deepfake, person with special educational needs.

*Креативність є головним джерелом сенсу життя,
адже більшість цікавих, важливих і зворушливих речей
є наслідком креативності.
Том Батлер-Будон, «Психологія»*

Постановка проблеми. Стрімка цифровізація суспільства, зокрема освіти, потребує від педагога сучасних підходів до роботи з учнями, якщо вчитель прагне бути цікавим для учня і результативним для школи. Нова українська школа потребує від учителя впровадження інновацій, щоб він був на одній хвилі з учнями, міг формувати їхні наскрізні вміння й сприяти опануванню учнями основних компетентностей. На

сучасному етапі відбувається перехід до освіти 4.0, коли школа підтримує креативне мислення, а високі технології використовуються для виконання завдань освіти, зокрема з метою реалізації індивідуальної траєкторії розвитку кожного учня, корекції його освітніх можливостей, повторення матеріалу та його оцінювання; основне ж завдання вчителя – бути наставником та розвивати «м'які навички» учнів.

Зайцева Світлана Іванівна, учителька української мови та літератури КЗ «Полтавська спеціальна загальноосвітня школа № 39 Полтавської міської ради Полтавської області», учитель вищої кваліфікаційної категорії, учитель-методист, півфіналістка Всеукраїнського конкурсу «Global Teacher Prize Ukraine 2020», призерка обласного конкурсу «Школа майбутнього» в номінації «Найкращий відеоролик» (III місце), авторка Всеукраїнських вебінарів проекту «На Урок».

Важливим наголосом при роботі з дітьми з ООП є корекція їхньої емоційно-вольової сфери, тому вважаємо за доцільне зосередитися на алгоритмах роботи з імерсивними технологіями та застосунками, які дають педагогу змогу ефективно працювати в інклюзивному освітньому середовищі та закладі спеціальної школи. Імерсивні технології – технології повного або часткового занурення у віртуальний світ або різні види змішування реальної і віртуальної реальності.

Метою статті є представлення дієвих технологій та застосунків (Deerfake, Mentimeter, генератор QR-кодів), за допомогою яких нами створено теку «Портрети, що оживають», яка дає змогу сучасному вчителю корегувати емоційно-вольову сферу дітей з ООП відповідно до реалізації освіти 4.0.

Завдання статті – описати алгоритми роботи із сучасними імерсивними технологіями та цифровими застосунками, які педагог міг би використовувати на уроках словесності при роботі з особами з особливими освітніми потребами, на виховних годинах, корекційних заняттях; довести необхідність корегування емоційно-вольової сфери особи з ООП у НУШ; продемонструвати можливості теки «Портрети, що оживають» як практичної складової реалізації імерсивних технологій, що сприяє розвитку комунікативної компетентності дітей з ООП на уроках української літератури.

Учитель повинен чітко усвідомлювати своє місце в суспільстві і вже зараз проектувати свій майбутній шлях, пов'язуючи його із самоосвітою у сфері цифрової педагогіки. За словами колишнього Міністра освіти і науки України Сергія Шкарлета, «у партнерстві з Мінцифрою процес цифровізації у сфері освіти має систематизуватися глобально та індивідуально для кожного учасника освітнього процесу – від створення сучасної цифрової освітньої інфраструктури та інструментів, динамічного розвитку цифрового контенту для освіти та освітян до запуску цифрового освітнього паспорту в освіті».

Викладення основного матеріалу. «Освіта – найпотужніша зброя, яку ти можеш використати, аби змінити світ», – зазначав Нельсон Мандела. Дороговказами в освіті майбутнього, безперечно, є цифрові технології. Стрімкий розвиток ІТ-галузі, робототехніки, нанотехнологій уже зараз працює на реалізацію освітніх завдань. Така система освіти вчить жити в реальному швидкозмінному світі, вміти реагу-

вати на зміни, критично мислити, бути творчою особистістю. Натепер штучний інтелект реалізує педагогічні завдання. Як зазначає вікіпедія, штучний інтелект (ШІ) – здатність інженерної системи обробляти, застосовувати та вдосконалювати здобуті знання та вміння. ШІ – це широке поняття, що охоплює технології, які відтворюють людське мислення і такі навички, як розуміння складної інформації, самостійне виведення висновків та здатність вести осмислений та зв'язний діалог.

На своїх уроках використовую «deepfake» (об'єднання слів deep learning – «глибинне навчання» та fake – «підробка») – методику синтезу зображення людини на основі технології ШІ. У штучно створеному медіаконтенті оригінальна людина на фото або відео заміщується іншою людиною. За допомогою нейромережі система аналізує знімок, виділяє та покращує обличчя, а потім додає анімацію. Весь процес займає лічені секунди. Для створення «живої» світлини потрібно пройти безкоштовну реєстрацію. Підсумковим результатом можна поділитись у Facebook, Telegram, YouTube. Відео-дипфейк «відтворює» людину за допомогою алгоритмів машинного навчання. Розвиток комп'ютерних технологій на базі глибинного навчання дає змогу програмам «вчитися» завдяки штучним нейронним мережам.

Які можливості «Deepfake»? Заміна обличчя, коли у відео обличчя однієї людини автоматично підміняється обличчям іншої людини; синхронізація губ, за якої вихідне відео модифіковане таким чином, що область рота узгоджується з неоригінальним, іншим аудіозаписом; «ляльковик», у якому зображення людини (рухи голови, рухи очима, міміка) анімує виконавець, що сидить перед камерою і виконує дії, які він хоче бачити на відео за участі «ляльки»; анімування обличчя. Ефект застосовується для статичних фотографій. Після комп'ютерної обробки обличчя на фото можуть рухатися, кліпати очима, говорити, співати [3].

Ідей для застосування «Deepfake» на уроках мовно-літературної галузі може бути декілька.

1. Відеоуроки зі знаменитостями (avатарitydesktop). Відома людина може «звернутися» до конкретного учня чи класу певної школи, поставити завдання, запросити на челендж чи привітати, щось порадити або ж повідомити важливу інформацію. Це залежить від мети та завдання конкретного уроку і креативності вчителя.

2. Учнівська творчість (анімування літературних героїв, історичних постатей, персонажей, створення інформаційного відео про них і з їхньою участю). Це можуть бути уроки-проекти, челенджі, подорожі, екскурсії у твір, інтерв'ю з літературним героєм, сповідь персонажа.

3. Створення акаунтів відомого персонажа або відомої людини, анімацій, написання текстів та викладення коротких відео.

Сучасні діти не хочуть читати, не зацікавлені вивчати творчість письменників, їхні біографії та творчий шлях. Маючи кліпове мислення і потерпаючи від величезної кількості інформації, що тисне на них, діти вкрай потребують допомоги дорослих щодо зацікавлення читанням. Аби мотивувати сучасного учня, зокрема особу з особливими освітніми потребами, до вивчення української літератури, вчителю-словеснику потрібно знайти відповідні методи та підходи.

Читати про письменника і слухати розповіді від нього – це різне. Із залученням програми «Deerfake» нами створено методичну шафу вчителя «Портрети, що оживають». Це галерея українських письменників, які звертаються до учнів: не просто портрет, на тлі якого звучить голос, а відеопродукт, у якому рухаються очі, обличчя, уста персонажа – до глядача промовляє «жива» постать.

Найперше було проаналізовано програми з української літератури й укладено список письменників, творчість яких вивчається найчастіше. Далі створено короткі тексти про життя, світогляд чи творчість письменника

(Рис.1). Наприклад, під час вивчення творчості Сковороди до учнів «звертався» Григорій Савич із такими словами: «Ви точно чули, що з усіх утрат втрата часу – найтяжча, так я завжди казав, бо так воно і є. Вітаю. Мене звати Григорій Сковорода, якого світ ловив, але так і не впіймав, адже я постійно подорожував і дізнавався щось нове. Одного разу, правда, закохався, але втік із власного весілля, прагнення свободи переважило. Я писав афоризми, вірші, прозу, байки, однак за життя мої твори не були надруковані, поширювалися в рукописному вигляді. Я прославив своє село Чорнухи, що на Полтавщині, на увесь світ. Мандрівник, філософ, письменник, музикант – маю великий внесок в українську культуру, саме тому ви і вивчаєте мою творчу спадщину».

Всеволод Нестайко може говорити до дітей таке:

«Посміхатися треба частіше – тоді помолодшаєш! – такий рецепт вічної молодості від Всеволода Нестайка, тобто від мене. Будьмо знайомі! Ви знаєте, моя поведінка у школі була далека від ідеальної, бо своїм жартами змушував сміятися і учнів, і вчителів. Одного разу мене мало не вигнали зі школи. Про свої не тільки дитячі пригоди я писав у творах для дітей. Найвідоміший мій твір «Тореадори із Васюківки» було перекладено 20 мовами світу, за його мотивами знято фільм, який здобув гран-прі на кінофестивалі в Мюнхені 1968 року. Якщо хочете додати яскравих фарб та трохи безтурботності у сірі будні, запрошую до читання моїх творів. Гарний настрій гарантовано!».

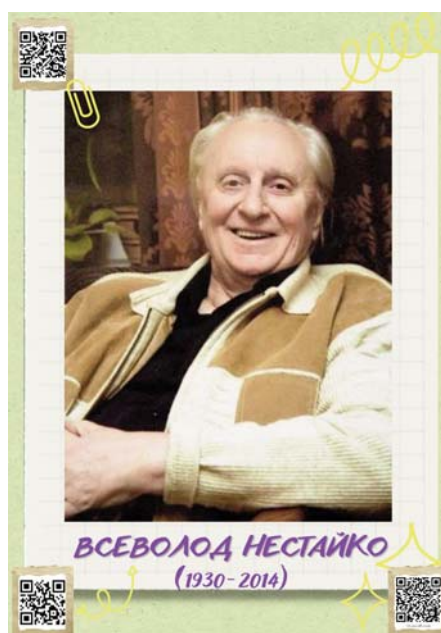

Рис.1. Фрагменти дидактичного матеріалу «Портрети, що оживають»

Після того, як робота зі створення друкованих текстів для відеозвернення письменників завершена, потрібно братися до пошуків якісних портретів в інтернеті. Важливо врахувати, що краще дібрати портрети, звернені поглядом до глядача.

Наступним кроком роботи є етап анімування. За допомогою технології «Deepfake» відбувається поєднання зображення людини, на яке накладається відео. Далі програма синхронізує голос, жести, рухи із текстом і відбувається запис відео. Буквально за кілька хвилин на моніторі оживає портрет, який промовляє до дітей написаний учителем текст.

Аби цей продукт був максимально залучений в освітньому середовищі, варто в класній кімнаті оформити галерею портретів. Кожен із портретів – це кольоровий заламінований аркуш формату А-4, по центру якого зображений портрет письменника, а довкола нього скомпоновані QR-коди із інформацією: перший – анімоване відеозвернення; другий – покликання на аудіо- або відеоматеріал художнього твору, що вивчається; третій – завдання для роботи в сервісі Mentimeter. Цей аркуш дає вчителю змогу провести урок, дотримуючись його основних етапів. Для створення такого матеріалу доречно послуговуватися програмами Canva, Mentimeter, генератор QR-кодів.

Важко знайти програму чи застосунок, який би однаково підходив для всіх здобувачів освіти і не викликав труднощів у роботі. Діти з ООП подекуди бояться висловлювати свої думки вголос, тому їм краще говорити в малих групах або взагалі висловлювати свою думку шляхом інтерактивного опитування без підпису імені. Часто вчитель словесності на уроках мовно-літературної галузі стикається з проблемою, як викласти матеріал за короткий проміжок часу, особливо якщо тема складна, а рівень сприймання та засвоєння в дітей різний. Значні проблеми з'явилися також у педагогів-словесників під час онлайн-навчання за допомогою технологій дистанційного навчання. Отож постає питання, які технологію чи застосунок використати, щоб вони були максимально прості у використанні та зрозумілі для дітей з ООП.

Переваги Mentimeter: структура Mentimeter проста, будь-хто може приєднатися до презентації, ввівши код; застосунок ефективний у використанні, адже сприяє залученню учнів до швидкої взаємодії з учителем на уроці; швидко допомагає перевірити

рівень засвоєння теми уроку учнями; умовно безоплатний, у безоплатній частині має обмежену кількість слайдів для інтерактиву, але цього цілком достатньо, щоб зробити чудову презентацію з активностями; зменшує відволікання дітей, маючи цікаві завдання, як-то хмари слів, експрес-тести, віртуальну дошку; збільшує залучення в класі, адже дає змогу поставити запитання, отримати чітке роз'яснення; індивідуалізація та диференціація викладання мовно-літературних дисциплін: Mentimeter допомагає невербальним або «тихішим» учням з ООП здобути платформу, щоб висловити свою думку та бути почутими, страх сказати неправильну відповідь стрімко зменшується при використанні анонімного інтерактивного програмного забезпечення для презентації; адаптація щодо темпу викладання та вироблення індивідуальної освітньої траєкторії, де дитина з ООП отримує знання і засвоює їх в індивідуальних для себе ритмі та темпі, має можливість у режимі «асинхрон» повернутися до колективно створеної презентації під час уроку та повторити чи поглибити знання з теми, що вивчається [2].

Функціонал Mentimeter:

1. Інтерактивне опитування в прямому ефірі. Mentimeter дає змогу розробляти широкий спектр інтерактивних опитувань. Опитування здобувачів освіти може бути найефективнішим способом підвищити зацікавленість і зробити презентацію динамічною та такою, що запам'ятовується. Відповіді учнів будуть з'являтися в режимі реального часу у вигляді динамічних візуалізацій.

2. Створення живих «хмар слів». Дозвольте своїм учням швидко та легко створити безкоштовну «хмару слів». Поставте своє запитання та спостерігайте, як яскраві слова з'являються в режимі реального часу. При використанні генератора хмари слів Mentimeter слова, які найчастіше вписують учні, будуть динамічно збільшуватися в розмірі. Цей тип візуалізації може допомогти вчителю швидко збирати дані від здобувачів освіти, виділяти найпоширеніші відповіді та представляти дані таким чином, щоб кожен міг зрозуміти тему та мету уроку. Ось прийоми, які на уроках словесності найкраще підійдуть для «хмари слів»: «мозковий штурм», «криголам», «коло ідей», «Рефлексія в команді».

3. Створіть вікторину, щоб перевірити своїх учнів, наскільки вони засвоїли мовно-літературний матеріал. Інтерактивні вікторини в Mentimeter розроблені так, щоб бути

ефектними та динамічними незалежно від того, хоче вчитель перевірити знання групи учнів, провести веселу вікторину з усім класом чи допомогти учням здобувати нові знання. Додавання елементів конкуренції та взаємодії до презентацій педагога зарядить клас енергією та духом змагання. Щоб створити власну вікторину, треба ввести свої питання і відзначити правильну відповідь.

4. Живі запитання та відповіді. Можна використовувати Mentimeter для проведення захопливих сесій запитань і відповідей, сесій «запитайте мене про що завгодно»: для цього учні ставлять питання вчителю за допомогою свого телефону. Це дозволить зробити презентації Mentimeter ще більш інклюзивними, адже надасть можливість кожній дитині з ООП в класі озвучити свої запитання. Функція запитань і відповідей Mentimeter швидко та легко організовує запитання аудиторії без підняття рук та перерв. А вчитель контролює клас та вирішує, коли давати відповіді на запитання.

5. Вільне колесо Spinner – це приємний і випадковий спосіб вирішити, яке завдання чи вправу слід виконувати на уроці, хто представить першим виконане домашнє завдання або який приз отримає переможець вікторини. Не потрібно витрачати час на очікування, поки хтось візьме на себе відповідальність і піде перший відповідати, тим паче що діти з ООП інколи соромляться відповідати першими через страх помилитися [2].

За допомогою Mentimeter можна створити нелінійну презентацію, додавши в слайди цитати, відео, фото, музику. Навіть у безоплатній версії можна додати достатню кількість слайдів для довершення презентації.

Mentimeter спонукає аудиторію прислухатися до чужої думки і питань. Свідоме рішення активно слухати і брати участь у діалозі – це те, де криється простір для вдосконалення викладання предметів мовно-літературної галузі.

Технології Mentimeter мають можливість для стимулювання та покращення навчального середовища учнів спеціальної школи на уроках мовно-літературної галузі та покращення їхньої освіти. Діти з ООП набагато частіше звертають увагу на предмет вивчення та беруть участь в обговоренні тоді, коли вони є частиною дискусії і процесу навчання.

Mentimeter є однією з доцільних технологій у класі при роботі з дітьми з ООП, тому що працює над створенням зв'язків і наданням

можливості всім учням працювати незалежно від ступеня їхньої вербальності. Кожен здобувач освіти з особливими освітніми потребами має змогу у будь-який зручний для нього спосіб висловити свою думку, взяти участь в узагальненні та систематизації знань, продемонструвати рівень засвоєння матеріалу теми з української мови та літератури, відчути себе частинкою великої класної родини.

У проєкті «Портрети, що оживають» Mentimeter має важливу роль, адже кожен урок із використанням портретів супроводжується інтерактивною презентацією. Дітям достатньо лише перейти за QR-кодом, який розміщено у правому нижньому куті, і вони потрапляють у світ віртуального спілкування, де можна аналізувати твір, писати цитати, які характеризують героя твору, відповідати на тестові завдання і отримувати об'єктивну оцінку за свої знання з теми. Постійний QR-код дає змогу вчителю змінювати презентацію та питання залежно від теми та мети уроку, безвідносно до назви твору автора. Це уможливорює використовувати «Портрети, що оживають» у різних класах та на різних уроках. Крім того, Mentimeter виконує ще одну важливу функцію – соціалізація дітей з ООП завдяки активному використанню гаджетів на уроках онлайн і офлайн.

Для реалізації «Портретів, що оживають» також було задіяно генератор QR-кодів.

QR-код – це двовимірний шаблон, яка зазвичай складається з чорних і білих піксельних шаблонів. DensoWave, японська дочірня компанія постачальника ToyotaDenso, розробила їх для маркування компонентів з метою прискорення логістичних процесів для виробництва автомобілів. Тепер QR-код використовується в мобільному маркетингу завдяки широкому впровадженню смартфонів. «QR» розшифровується як «QuickResponse», що означає «миттєвий доступ до інформації, прихованої в коді» [1].

Щоб створити QR-код, потрібно скористатися генератором таких кодів. Залежно від мети можна використовувати генератор для створення QR-кодів для відкриття вебсайту, перегляду файлу PDF, прослуховування музики, перегляду відео Youtube, зберігання файлів зображень, підключення до мережі Wi-Fi та багато іншого. QR-коди настільки універсальні, що вони можуть зберігати різноманітну інформацію залежно від потреб користувача. QR-код може зберігати URL-адресу, щоб було легше відкривати сторінку в інтернеті за

допомогою простого сканування, також він може зберігати контактні дані, щоб не довелось вручну вводити ім'я, номер телефону й адресу електронної пошти, щоб зберегти їх у своєму телефоні.

Як створити безкоштовний QR-код?

Крок 1. Вибрати з URL-адреси, vCard, простого тексту, електронної пошти, SMS, Twitter, Wi-Fi та Bitcoin. Однак ці безкоштовні QR-коди не можна редагувати та відстежувати.

Крок 2. Ввести всю необхідну інформацію в поля, що з'являться. Це може бути посилання, контактна інформація, текст або будь-який інший тип інформації. Завершивши, вибрати «Створити».

Крок 3. Завантажити QR-код.

Можна вибрати стандартний чорно-білий дизайн або вибрати кольори та рамки, щоб залучити більше сканованих зображень. Якщо ні, то треба перейти до завантаження готового коду.

Кожна із 20 розроблених нами карток із портретами письменників має таку структуру: у правому нижньому куті – покликання на інтерактивну презентацію Mentimeter; у лівому нижньому куті – покликання на відео в ютуб із «Портретом, що оживає»; у лівому верхньому куті – покликання на відео в ютуб із додатковою інформацією про письменника чи його творчість для самостійного опрацювання.

Висновок. Застосування імерсивних технологій, інструментарію сучасної цифрової педагогіки відкриває можливості для модернізації та цифровізації освіти, технологічних оновлень, покращення якості освіти, зокрема спеціальної, мотивуючи, зацікавлюючи дітей та сприяючи опануванню ними таких основних компетентностей Нової української школи, як інноваційність, інформаційно-комунікаційна компетентність, навчання впродовж життя, громадянська та соціальна компетентності.

Розробку «Портрети, що оживають» варто застосовувати при вивченні мовно-літературної галузі, під час корекційних занять, на гуртках та виховних годинах. «Портрети, що оживають» є своєрідним орієнтиром на шляху до реалізації освіти 4.0, у яку кожен педагог повинен докласти щось своє, надихнувшись її

змістом.

Імерсивні технології є дієвим інструментом коригування емоційно-вольової сфери сучасного учня з особливими освітніми потребами. Найбільш перспективними інструментами є Deepfake, Canva, Mentimeter, генератор QR-кодів, які доречно використовувати при роботі з особами з ООП в освітньому середовищі НУШ. Завдяки корекції емоційно-вольової сфери шляхом імерсивних технологій в учнів підвищується мотивація до навчання, відбувається особистісне зростання, учні долають емоційні, поведінкові і комунікативні труднощі. Тека «Портрети, що оживають» сприяє корекції та розвитку комунікативної та інформаційно-комунікаційної компетентностей в осіб з ООП, зокрема, на уроках української літератури, однак варто інтегрувати цю ідею в інші освітні галузі та позакласну діяльність.

Особисто зорієнтована, мотивуюча, компетентісно спрямована розробка дає позитивні результати на уроках: розвиває читацьку грамотність та інформаційно-комунікаційну компетентність; корегує когнітивні процеси; посилює мотивацію до навчально-пізнавальної діяльності; підвищує навчальну результативність учнів; сприяє їхній соціалізації. «Портрети, що оживають» є хорошим стартом для класів віртуальної реальності, фундаментом до навчальних ігор з доповненою реальністю, першою спробою використання штучного інтелекту в освітньому середовищі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Генератор QR-коду. URL : <https://www.qr-code-generator.com/#designandlogo> (дата звернення: 15.01.2023).
2. Mentimeter. URL : <https://www.mentimeter.com/> (дата звернення: 15.01.2023).
3. MyHeritage. URL : <https://www.myheritage.com.ua/> (дата звернення: 15.01.2023).

REFERENCES

1. QR Code Generator. URL : <https://www.qr-code-generator.com/#designandlogo>.
2. Mentimeter. URL : <https://www.mentimeter.com/>.
3. MyHeritage. URL : <https://www.myheritage.com.ua/>.

Цитувати: Зайцева С. І. Використання імерсивних технологій для розвитку комунікативних та інформаційно-комунікаційних компетентностей осіб з ООП на уроках української літератури / С. І. Зайцева // Постметодика. 2023. № 1. С. 17–22.

© С. І. Зайцева, 2023. Стаття надійшла в редакцію 3.04.2023 ■

ЗАСТОСУВАННЯ ІННОВАЦІЙНИХ ЕЛЕКТРОННИХ ТЕХНОЛОГІЙ НАВЧАННЯ В ЗАКЛАДІ ФАХОВОЇ ПЕРЕДВИЩОЇ ОСВІТИ

Ю. В. Вонсович, ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-6486-8584>

Представлено суть і види електронних технологій навчання, виокремлені загальні правила, принципи та основні просторово-технологічні ознаки електронного навчання. Схарактеризовано сутність технологій електронного навчання, що полягає в такій організації освітнього процесу, за якої студент навчається самостійно за розробленою педагогом програмою; є віддаленим від нього у просторі і часі; може вести з педагогом діалог за допомогою засобів телекомунікації.

Автор поділяє інноваційні електронні технології навчання на три категорії: не інтерактивні (друковані матеріали, аудіо- й відеоносії); інтерактивні (електронні підручники, тести контролю знань, засоби мультимедіа); відеоконференції (сучасні засоби телекомунікації через аудіоканали, відеоканали і комп'ютерні мережі).

Описано види електронного навчання, які застосовуються у Фаховому медико-фармацевтичному коледжі Полтавського державного медичного університету: відеоматеріали (набір навчальних матеріалів для студентів, яким можна замінити традиційні лекції); електронна пошта (використовується для передачі змісту навчальних дисциплін у формі творчих завдань, консультацій, забезпечення зворотного зв'язку студента і педагога); відеоконференції (використовується для проведення: семінарів, індивідуальних консультацій, розгляду фундаментальних проблем навчальної дисципліни, проведення оглядових лекцій, колективних обговорень результатів вивчення дисциплін). Сформульовано рекомендації щодо використання дидактичних функцій технологій електронного навчання і переваг навчання в мережі Інтернет і Інтранет, дотримання яких поліпшує ефективність навчання в закладі фахової передвищої освіти.

Ключові слова: інноваційні технології навчання, електронні технології навчання, заклад фахової передвищої освіти.

Yuliia Vonsovych. The Implementation of Innovative eLearning Technologies in the Institution of Vocational Pre-tertiary Education

In the paper, the author highlights the essence and types of electronic learning technologies, general rules, principles and main spatial and technological features of electronic learning are highlighted.

Attention is focused on the essence of electronic learning technologies, which consists in the organization of the educational process, when the student: studies independently according to the program developed by the teacher; is distant from him in space and time; can conduct a dialogue with him by means of telecommunications.

The author divides innovative electronic learning technologies into three categories: non-interactive (printed materials, audio and video media); interactive (electronic textbooks, knowledge control tests, multimedia tools); video conferences (modern means of telecommunication through audio channels, video channels and computer networks).

The types of e-learning used in the Specialized Medical and Pharmaceutical College of Poltava State Medical University are described: video materials (as a set of educational materials for students that can replace traditional lectures); e-mail (used to transmit the content of educational disciplines in the form of creative tasks, consultations, providing feedback between the student and the teacher); video conference (used for conducting: seminars, individual consultations, discussion of fundamental problems of the academic discipline, review lectures, collective discussions of the results of the study of the disciplines). Recommendations on the use of didactic functions of e-learning technologies and the advantages of Internet and Intranet training have been formulated, the observance of which increases the effect of training in a vocational higher education institution.

Keywords: innovative learning technologies, electronic learning technologies, vocational pre-tertiary education institution.

Постановка проблеми. У час військової агресії в Україні ситуація потребує змін у житті нашого соціуму, зокрема освіти. У Законі України «Про освіту» виділено як одне з головних завдань освіти стимулюван-

ня та розвиток інноваційних процесів. Застосування інноваційних електронних технологій навчання у закладі фахової передвищої освіти міцно пов'язане із глобальними світовими проблемами, військовою агресією

в Україні, загальними процесами в українському суспільстві, інтеграцією знань, форм соціального буття. Також характерною ознакою сучасної педагогіки щодо закладів фахової передвищої освіти є інноваційність як здатність до відкритості до нового, оновлення.

Одним із креативних мотиваційних засобів опанування здобувачами освіти закладів фахової передвищої освіти сучасних знань, формування навичок (як чинників розвитку інформаційних компетентностей) є створення практико-спрямованого електронного інформаційно-освітнього середовища, або цифрового середовища закладу фахової передвищої освіти. Опанування різних сучасних навичок у межах інформаційних технологій ще в закладі фахової передвищої освіти багато в чому визначає успішність професійної підготовки майбутніх фахівців. Професійна підготовка є набагато ефективнішою, якщо відбувається на заняттях із різних освітніх компонентів. Вона сприяє розвитку вмінь і навичок застосовувати набуті на заняттях знання у професійній практиці та реальному житті. Означений підхід висуває нові вимоги до якості підготовки викладача, ставить перед викладачем нові проблеми, змушує його опановувати нову комп'ютерну техніку, створювати сучасні методики викладання, засновані на використанні нових інформаційних технологій.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій показує, що здебільшого увага вітчизняних педагогів зосереджується на розкритті теоретичних і практичних аспектів електронного (дистанційного) навчання, зокрема: а) науково обґрунтованого забезпечення дистанційної освіти, напрямів і проблем досліджень у цій галузі (В. Биков, В. Кремень, М. Михальченко, Л. Лещенко та ін.); б) організаційно-педагогічних основ дистанційної освіти в Україні і за кордоном, підходів до її реалізації (П. Таланчук, В. Олійник, Н. Корсунська, П. Стефаненко, О. Третяк та ін.); в) місця Інтернету в сучасному соціумі, психолого-педагогічних аспектів і технологій створення електронного курсу (Н. Сиротенко, В. Кухаренко, В. Рибалка, Т. Олійник, А. Петренко та ін.); г) можливостей і перспектив електронного навчання в Україні і за кордоном (Р. Гуревич, К. Корсак, В. Жулькевська, Т. Гусак, І. Клименко, П. Стефаненко та ін.). З'явилися публікації, у яких висвітлюється практичне застосування технологій електронного навчання.

Належна увага дослідженню проблем електронного навчання приділяється в зарубіжних країнах, вивчаються проблеми сучасного стану і перспективи розвитку електронного навчання і дистанційної освіти (Дж. Андерсон, Д. Парриш, Ст. Віллер, Р. Клінг та ін.), досліджується педагогічне й інформаційне забезпечення електронного навчання (Н. Левинський, Дж. Мюллер, Т. Едвард, А. Огур, Дж. О'Роурке, Р. Філіпс, Н. Хара та ін.).

Часто електронне (дистанційне) навчання розглядається дослідниками як інноваційна форма навчання, а дистанційна освіта (як система, як результат навчання) – як інноваційна форма освіти. Термін «електронне навчання» підкреслює основну характерну ознаку навчальної діяльності – інтерактивна взаємодія як з програмою, так і з педагогом та студентами. Дослідження довели, що ця інноваційна форма навчання не може бути абсолютно автономною системою, ізольованою від інших форм навчання. Електронне (дистанційне) навчання будується відповідно до тих цілей, що й очне, адже використовуються аналогічні освітні програми, такий самий зміст. Однак, форма подання навчального матеріалу, форма взаємодії педагога і студентів у закладі фахової передвищої освіти є іншими. Дослідниками доведено, що «інноваційні технології навчання» мають визначатися як такі, що є не просто новими, а такими, що заперечують вже наявні технології навчання (від лат. *in* – префікс, що означає «заперечення»; *novatio* – оновлення, зміна – нововведення) (Л. Лебедик, В. Стрельников, М. Стрельников [10, с.114] та ін.). Інноваційними технологіями навчання є інформаційно-комунікативні (зокрема технології електронного навчання) і модульні (В. Андреева [1], В. Григораш [1], В. Биков [2], А.Закревська [4], Р. Королук [6], Л. Лебедик [6–10], І. Паламарчук [4], В. Стрельников [10–17], М. Стрельников [10], Т. Туркот [18], В. Шовкун [19] та ін.).

Проблема застосування інноваційних електронних технологій навчання у закладі фахової передвищої освіти України потребує подальшої розробки, оскільки: а) недостатньо з'ясовані дидактичні особливості технологій електронного навчання, переваги і недоліки їхнього застосування; б) недостатньо застосовуються найбільш ефективні зарубіжні інноваційні електронні технології навчання,

адаптовані до умов закладів фахової передвищої освіти України, мало розробляються й апробуються власні технології; в) не відпрацьовано методичні рекомендації щодо розроблення моделей електронного навчання, використання яких в освітньому процесі закладів фахової передвищої освіти є доцільним.

Тому **метою статті є** дослідження можливостей застосування інноваційних електронних технологій навчання у закладі фахової передвищої освіти, важливих у сучасних умовах для професійної діяльності викладачів.

Завданнями дослідження є: по-перше, з'ясувати сутність і види електронних технологій навчання; по-друге, виокремити загальні правила, принципи та основні просторово-технологічні ознаки електронного навчання; по-третє, сформулювати рекомендації щодо використання дидактичних функцій технологій електронного навчання і переваг навчання в мережі Інтернет і Інтранет, дотримуючись яких, можна поліпшити ефективність навчання в закладі фахової передвищої освіти.

Розпочинаючи **викладення суті й результатів** нашого дослідження, зокрема, *першого* теоретичного його завдання, зазначимо, що інноваційний процес інформатизації освіти є сукупністю послідовних і цілеспрямованих дій, спрямованих на оновлення освіти, модифікацію мети, організації, змісту, технологій, форм і методів навчання й виховання, адаптації освітнього процесу до нових суспільно-історичних умов.

Суть технологій електронного навчання полягає у такій організації освітнього процесу, коли студент: а) навчається самостійно за розробленою педагогом програмою; б) є віддаленим від нього у просторі і часі; в) однак може вести з ним діалог за допомогою засобів телекомунікації.

Усі інноваційні електронні технології навчання, які застосовуються в закладі фахової передвищої освіти, можна об'єднати в три категорії: 1) не інтерактивні – друковані матеріали, аудіо- й відеоносії; 2) інтерактивні електронні технології навчання – електронні підручники, тести контролю знань, засоби мультимедіа; 3) відеоконференції – сучасні засоби телекомунікації через аудіоканали, відеоканали і комп'ютерні мережі [10, с.104].

У Фаховому медико-фармацевтичному коледжі Полтавського державного медично-

го університету переважно застосовуються такі види електронного навчання:

1) відеоматеріали як набір навчальних матеріалів для студентів, яким можна замінити традиційні лекції;

2) електронна пошта – економічно й технологічно найефективніший спосіб електронного навчання; використовується для передачі змісту навчальних дисциплін у формі творчих завдань, консультацій, забезпечення зворотного зв'язку студента і педагога (хоча педагогічний ефект електронної пошти обмежений унаслідок неможливості прямого діалогу);

3) відеоконференції – технологія, яка, окрім вербального й візуального контактів, створює можливість спільного управління екраном комп'ютера з метою створення рисунків, схем, передачі фотографічного й друкованого матеріалу тощо; використовується для проведення: а) семінарів у мікрогрупах із 5–7 осіб; б) індивідуальних консультацій; в) обговорення фундаментальних проблем навчальної дисципліни; г) проведення оглядових лекцій; д) колективних обговорень результатів вивчення дисциплін тощо [10, с. 106–107].

За характером комунікації між педагогом і студентом у закладі фахової передвищої освіти усі інноваційні електронні технології навчання можна класифікувати за чотирма типами: 1) самонавчання; 2) навчання «один на один»; 3) навчання «один із багатьма»; 4) навчання «багатьох із багатьма». Зокрема:

1) перший тип технологій електронного навчання передбачає мінімальну участь педагога, студент самостійно працює з освітніми ресурсами, здійснює самонавчання за допомогою таких електронних технологій, як бази даних, гіпермедіа, мультимедіа і мережа Інтернет;

2) навчання «один на один» забезпечує до запитів студента індивідуальний підхід, реалізується за допомогою телефону й електронної пошти;

3) інноваційні електронні технології навчання «один із багатьма», на жаль, не забезпечують активної ролі студента в комунікації з педагогом; ними є: а) лекції, записані на відео; б) «е-лекції» як добірка навчального матеріалу, витягів зі статей і книг, які мають на меті підготувати студентів до наступних дискусій; в) серія навчальних електронних симпозіумів тощо;

4) інноваційні електронні технології навчання «багатох з багатьма», які характеризуються активною взаємодією всіх учасників освітнього процесу: а) аудіо-, аудіографічні і відеоконференції; б) традиційні активні методи, форми і технології навчання – дебати, рольові й ділові ігри, мозкові атаки тощо [10, с.107].

Виконуючи *друге* завдання дослідження, виокремимо загальні правила, принципи та основні просторово-технологічні ознаки електронного навчання.

Так, інноваційні електронні технології навчання в закладі фахової передвищої освіти покликані зробити освітній процес повністю керованим, тому доцільно виділити загальні правила й принципи електронної технології навчання: а) принцип «нерівної рівності» (Г. Сковорода): кожен здобувач освіти має властиві йому задатки і можливості; б) принцип педагогічної доцільності (А. Макаренко): жодна дія педагога не має бути остеронь від запланованої мети; в) взаємозв'язок викладання й навчання (К. Ушинський): головним завданням педагога є перетворення діяльності здобувача освіти на його самостійну діяльність; г) необхідність тематичного планування, що містить стислу характеристику кінцевого результату; д) організація контролю на кожному етапі навчальної діяльності здобувачів освіти; е) стимулювання творчої діяльності здобувачів освіти, орієнтація на тих здобувачів освіти, які не лише знають, а й уміють; є) різноманітність форм, методів навчання, недопущення універсалізації якихось засобів і форм.

Заклади фахової передвищої освіти зацікавлені в тому, аби студенти отримували інформацію з друкованих та інформаційних джерел. Це: а) полегшує діяльність викладача; б) дає студентам змогу користуватися підручниками онлайн, а це зменшує фізичне навантаження на здобувачів освіти закладів фахової передвищої освіти; в) інформаційні джерела містять відповіді на будь-які запитання. Для реалізації цих завдань і ефективного використання Інтернет-ресурсів у рамках освітнього процесу викладачі мають здобути якісну професійну підготовку в закладах неперервної освіти, у яких підвищення кваліфікації має бути комунікативно спрямованим на інтереси та потреби сучасних здобувачів освіти та з урахуванням особливостей кіберпростору (В. Андреева,

В. Григораш [1], В. Биков [2], Л. Лебедик [7], В. Стрельніков [12] та ін.).

Спочатку в умовах карантину, а потім військової агресії в Україні перехід на електронні технології навчання у закладах фахової передвищої освіти став для освітян певним випробовуванням. Тому на сучасному етапі розвитку фахової передвищої освіти постає необхідність підготовки компетентного викладача, який зможе брати активну участь у розвитку електронних технологій навчання. Педагоги у закладах фахової передвищої освіти мають подавати навчальний матеріал з урахуванням можливостей сучасних електронних технологій навчання, застосовувати в освітньому процесі інформаційно-комунікаційні технології, навчальні засоби, які розміщено в мережі Інтернет (В. Биков [2], Р. Королюк [6], Л. Лебедик [6–7], В. Стрельніков [14; 16], В. Шовкун [19] та ін.).

Електронне навчання є формою організації освітнього процесу, згідно з якою усі активні учасники досягають цілей навчання, здійснюючи принципово і переважно на відстані навчальну взаємодію (В. Биков [2], В. Стрельніков [11], В. Шовкун [19] та ін.). Здійснюється взаємодія учасників навчання асинхронно в часі, використовуючи телефонний зв'язок. Електронне навчання є формою навчання, яка принципово базується на використанні інформаційних та комунікаційних технологій.

В основі поширення електронного навчання в закладі фахової передвищої освіти лежать сучасні особливості і рівень розвитку інформаційних та комунікаційних технологій, зокрема: а) індивідуальних комп'ютерних засобів навчання; б) освітнього інформаційного електронного простору; в) засобів і технологій доступу до електронних джерел; г) комп'ютерно-технологічних платформ організації транспортування об'єктів для навчання (В. Биков [2], Р. Королюк [6], В. Шовкун [19] та ін.).

Основними просторово-технологічними ознаками електронного навчання є: а) специфіка організації та здійснення взаємодії учасників освітнього процесу в часі (асинхронний і синхронний режими); б) переважна просторова екстериторіальність їх місцезнаходження; в) специфіка побудови й використання транспортної системи доставки засобів навчання, інших інформаційних об'єктів (В. Биков [2], В. Шовкун [19] та ін.).

Відповідно до *третього* завдання дослідження, сформулюймо рекомендації щодо поліпшення ефективності навчання завдяки цілеспрямованому використанню дидактичних функцій технологій електронного навчання і переваг навчання в мережі Інтернет і Інтранет.

Дидактичні функції технологій електронного навчання наочно показують, які унікальні освітні завдання в умовах коледжу вдається вирішувати з їхньою допомогою. Говорячи про дидактичні функції, маємо на увазі їхнє призначення, роль і місце в освітньому процесі, які рекомендуємо викладачам ефективно використовувати. Зокрема, за допомогою інноваційних електронних технологій навчання доцільно:

а) організувати різноманітні спільні дослідницькі роботи студентів і педагогів із різних наукових і навчальних центрів свого чи інших регіонів чи навіть різних країн;

б) забезпечувати оперативну консультативну допомогу студентам;

в) створювати мережі електронного навчання і підвищення кваліфікації;

г) обмінюватися інформацією, ідеями, планами, темами спільних проєктів;

д) формувати у студентів культуру спілкування, комунікативні навички – уміння коротко й чітко формулювати власні думки, вміння вести дискусію, аргументовано обстоювати власні погляди, толерантно ставитися до думок партнерів, слухати і поважати думку інших людей;

е) прищеплювати студентам навички дослідницької діяльності, моделюючи роботу наукової школи, лабораторії, творчої майстерні;

ж) розвивати уміння студентів здобувати інформацію з різноманітних джерел – ресурсів партнерів у спільному проєкті, баз даних; переробляти і зберігати інформацію за допомогою найсучасніших інформаційних технологій;

з) сприяти виникненню природної потреби студентів у спілкуванні іноземною мовою шляхом представлення ними інформації в іншомовному середовищі (в умовах спільних міжнародних теле- і відеоконференцій, телекомунікаційних проєктів тощо);

и) сприяти культурному, гуманітарному розвитку студентів [10, с. 107–108].

Нашими рекомендаціями щодо поліпшення ефективності навчання в закладі

передвищої фахової освіти є також урахування викладачами переваг навчання в мережі Інтранет і Інтернет, якими є:

1) гнучкий графік організації освітнього процесу в часі;

2) незалежність від місцезнаходження педагога і студентів;

3) інтенсифікація навчання завдяки електронним органайзерам, закладкам, автоматизованому пошуку інноваційної інформації, автоматизованому конспектуванню;

4) можливість тотального контролю за навчальною діяльністю студента;

5) долучення до роботи з інформаційними технологіями студентів і педагогів;

6) індивідуалізація навчання;

7) автоматизований тестовий контроль;

8) підвищення комунікації завдяки дидактичній взаємодії студентів між собою і з педагогами;

9) відкритість до запровадження інноваційних методів навчання (методу проєктів та інших);

10) реалізація принципу наочності представлення матеріалу завдяки засобам мультимедіа;

11) можливість залучення додаткових комп'ютерних освітніх програм і віддаленого доступу до обчислювальних ресурсів [10, с.109].

Керуючись Законом «Про вищу освіту» [3], «Концепцією розвитку дистанційної освіти в Україні» [5], заклади фахової передвищої освіти працюють на електронній (дистанційній) і на змішаній формах навчання.

Загалом вимушене використання електронного навчання викликало в Україні хвилю негативних і позитивних відгуків та коментарів суб'єктів освітнього процесу. Причиною цього є різні підходи до його організації у різних закладах фахової передвищої освіти, страх перед невідомим, брак загальної концепції та стандартів.

Висновком з теоретичного дослідження є те, що сучасна система організації навчання здобувачів освіти в закладах фахової передвищої освіти, заснована на застосуванні технологій електронного навчання, є невід'ємним складником забезпечення якості підготовки фахівців, використання якого розкриває нові можливості позитивного впливу на зростання якості фахової передвищої освіти, підвищує професійну мобільність та активність, забезпечує реалізацію потреби в освіт-

ніх послугах у майбутніх фахівців. Електронні технології навчання в закладі фахової передвищої освіти сприяють формуванню єдиного освітнього простору, забезпечуючи індивідуалізацію навчання і масовість фахової передвищої освіти.

Комп'ютерні телекомунікації, інформаційні ресурси і послуги Інтранет і Інтернет за умови їхнього правильного використання дають змогу здійснити принципово новий підхід до навчання студентів закладів фахової передвищої освіти, який:

а) базується на широкому спілкуванні, зближенні, стиранні меж, на вільному обміні ідеями, інформацією, думками учасників спільного телекомунікаційного проекту, бажанні пізнати нове, розширити свій кругозір;

б) має у своїй основі реальні дослідницькі методи, наукові творчі лабораторії, які дають змогу здобувачам освіти в процесі спільної діяльності пізнавати закони природи, соціальні явища в їхній динаміці, основи техніки і технології, у процесі вирішення життєво важливих проблем, а також особливості різноманітних видів творчості;

в) базується на широких контактах із досвідом інших людей, із культурою інших народів;

г) ініціює розвиток гуманітарної освіти;

д) зосереджується на моральних аспектах діяльності людства, збереженні навколишнього середовища;

е) стимулює розвиток у здобувачів освіти рідної мови, опанування ними іноземними мовами у міжнародних проектах;

ж) сприяє надбанню студентами і педагогами закладів фахової передвищої освіти різноманітних навичок, зокрема, навичок користування комп'ютерною технікою і технологією.

Інноваційні електронні технології навчання є потужним засобом пізнання. Щоб засоби нових інформаційних технологій були ефективними в навчанні у закладі фахової передвищої освіти, вони мають сприяти формуванню певної системи, яка передбачає інше розуміння: а) сутності навчання; б) ролі педагога і студентів у цьому процесі; в) взаємин педагога і студентів; г) оснащення робочих місць педагога і студентів.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у перегляді традиційних підходів до визначення актуальних форм організації

освітнього процесу. Невпинне збільшення обсягів інформації спонукає до необхідності удосконалення підготовки викладачів, пошуку нових технологій підвищення кваліфікації і неперервного удосконалення їхньої фахової компетентності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрєєва В. М., Григораш В. В. *Настільна книга педагога. X.: Основа, 2006. 352 с.*

2. Биков В. Ю. *Проектний підхід і дистанційне навчання у професійній підготовці управлінських кадрів: веб-сайт.* URL : <https://core.ac.uk/download/pdf/11083976.pdf>.

3. Закон України «Про вищу освіту». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>.

4. Закревська А. Г., Паламарчук І. М. *Інноваційні технології навчання в діяльності вчителя. Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми : зб. наук. пр. 2014. № 40. С. 252–255.*

5. *Концепція розвитку дистанційної освіти в Україні. Затверджена Постановою МОН України від 20 грудня 2000 р.*

6. Королюк Р. І., Лебедик Л. В. *Підготовка майбутніх фахівців засобами електронних освітніх ресурсів в умовах коледжу. Збірник наукових статей магістрів. Факультет товарознавства, торгівлі та маркетингу. Факультет харчових технологій, готельно-ресторанного та туристичного бізнесу. Полтава : ПУЕТ, 2019. 425 с. С. 366–372.* URL: <http://dspace.puet.edu.ua/handle/123456789/9153>

7. Лебедик Л. В. *Електронне навчання (e-learning) майбутніх соціальних працівників. Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції «Становлення особистості дитини в умовах сучасного розвитку суспільства: соціально-педагогічний, психологічний, корекційний і медичний аспекти», 22–23 квіт. 2021 р. / за заг. ред. Пахомової Н. Г., Березан В. І. ПНПУ імені В. Г. Короленка. Полтава : ТОВ «АСМІ», 2021. 396 с.*

8. Лебедик Л. В. *Підготовка викладачів вищої школи до проектування дидактичних систем в умовах магістратури : монографія. Полтава : ПУЕТ, 2018. 425 с.*

9. Лебедик Л. В. *Підготовка майбутніх викладачів вищої школи до проектування дидактичних систем: монографія. Полтава : ПУЕТ, 2020. 623 с.* URL : <http://dspace.puet.edu.ua/handle/123456789/8837>

10. Лебедик Л. В., Стрельников В. Ю., Стрельников М. В. *Сучасні технології навчання і методики викладання дисциплін: Навчально-методичний посібник для слухачів курсів підвищення кваліфікації педагогічних працівників закладів середньої, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти. Полтава : АСМІ, 2020. 303 с.* URL : <http://dspace.pnpu.edu.ua/handle/123456789/15703>

11. Стрельников В. Ю. *До проблеми складання тезаурусу інноваційних технологій навчання. Вісник*

Київського національного ун-ту технологій та дизайну. 2008. Т. 1. С. 20–23.

12. Стрельніков В. Ю. Підготовка викладачів на курсах підвищення кваліфікації до впровадження системи електронного навчання. Інформаційні технології – 2017 : зб. тез IV Всеукр. наук.-практ. конф. молодих науковців, 18 трав. 2017 р., м. Київ / відповід. за вип. : М. М. Астаф'єва, Д. М. Бодненко, В. П. Вембер, О. М. Глушак, О. С. Литвин, Н. П. Мазур. К. : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2017. С. 254–256. URL : https://fitu.kubg.edu.ua/images/stories/Departments/kitmd/Informatsiini_tekhnolohii_2017_.pdf

13. Стрельніков В. Ю. Підготовка майбутніх викладачів до виконання функцій тьютора засобами електронного навчання. Інформаційні технології – 2020 : зб. тез VII Всеукр. наук.-практ. конф. молодих науковців, 21 трав. 2020 р., м. Київ / відповід. за вип.: М. М. Астаф'єва, Д. М. Бодненко, О. В. Бушиа, О. М. Глушак, Г. А. Кучаковська, О. С. Литвин, В. В. Прошкін, С. М. Шевченко. К. : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2020. С.78–80. URL : <https://zcit.kubg.edu.ua/index.php/journal>

14. Стрельніков В. Ю. Проектування вчителем інтерактивних технологій навчання на основі електронних освітніх ресурсів. Фізико-математична освіта. 2017. Вип. 4(14). С. 348–351. URL : <http://fmo-journal.fizmatsspu.sumy.ua/publ/4-1-0-299>

15. Стрельніков В. Ю. Проектування викладачем інтерактивних технологій підготовки майбутнього фахівця зі спеціальної освіти на основі електронних освітніх ресурсів. Проектування індивідуальної траєкторії професійного розвитку педагога в контексті Концепції «Освіта впродовж життя» : зб. тез доповідей наук.-практ. конф. з міжнародною участю, м. Краматорськ, 10 груд. 2020 р. / відп. ред. Д. В. Малєєв. Вінниця : Європейська наукова платформа, 2020. 284 с. С. 45–48. URL : <http://dspace.pnpu.edu.ua/handle/123456789/16831>

16. Стрельніков В. Ю. Теоретичні засади технології інтенсивного електронного навчання. Дидаскал : часопис / О. Львченко (гол. ред.) : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. із міжнар. участю «Інноваційність в освіті : пошуки і перспективи розвитку», 22–23 листоп. 2016 р. Полтава : ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2017. Вип. 17. С. 237–241. URL : <http://dspace.pnpu.edu.ua/handle/123456789/8783>

17. Стрельніков В. Ю. Технологія інтенсивного електронного навчання : вітчизняний та зарубіжний досвід. Педагогічні науки. Полтава : ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2016. Вип. 66–67. С. 19–24. URL : <http://dspace.pnpu.edu.ua/handle/123456789/7513>

18. Туркот Т. І. Педагогіка вищої школи: навч. посіб. К. : Кондор, 2011. 628с.

19. Шовкун В. В. Використання дистанційних технологій у процесі підготовки майбутніх вчителів інформатики. Відкрите освітнє середовище сучасного університету. 2016. № 2. С. 262–272.

REFERENCES

1. Andryeyeva, V. M. & Hryhorash, V. V. (2006). *Nastilna knyha pedahoha*. [Table book of a teacher]. KH. : Osнова. 352 s. [in Ukrainian].

2. Bykov, V. Yu. (2016). *Proektyny pidkhdid i dystantsiynе navchannya u profesiyniy pidhotovtsi upravlinskykh kadriv*: [Project approach and distance learning in the professional training of management personnel]. *web-sayt*. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/11083976.pdf>. [in Ukrainian].

3. Zakon Ukrayiny «Pro vyshchu osvitu». (2016). [Law of Ukraine «On Higher Education»]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>. [in Ukrainian].

4. Zakrevska, A. H. & Palamarchuk, I. M. (2014). *Innovatsiyni tekhnolohiyyi navchannya v diyalnosti vchytelya*. [Innovative learning technologies in teacher activity]. *Suchasni informatsiyni tekhnolohiyyi ta innovatsiyni metodyky navchannya u pidhotovtsi fakhivtsiv: metodolohiyya, teoriya, dosvid, problemy* : [Modern information technologies and innovative teaching methods in the training of specialists: methodology, theory, experience, problems]. *zb. nauk. pr.* № 40. S. 252–255. [in Ukrainian].

5. Kontseptsiya rozvytku dystantsiynoyi osvity v Ukrayini. [The concept of distance education development in Ukraine]. *Zatverdzhena Postanovoyu MON Ukrayiny vid 20 hrudnya 2000 r.* [in Ukrainian].

6. Korolyuk, R. I. & Lebedyk, L. V. (2019). *Pidhotovka maybutnikh fakhivtsiv zasobamy elektronnykh osvitnikh resursiv v umovakh koledzhu*. [Training of future specialists by means of electronic educational resources in college conditions]. *Zbirnyk naukovykh statey mahistriv. Fakultet tovaroznavstva, torhioli ta marketynhu. Fakultet kharchovykh tekhnolohiyy, hotelno-restorano-ho ta turystychno-ho biznesu*. [Collection of scientific articles of masters. Faculty of commodity science, trade and marketing. Faculty of food technology, hotel-restaurant and tourism business]. Poltava : PUET. 425 s. S. 366–372. URL: <http://dspace.puet.edu.ua/handle/123456789/9153> [in Ukrainian].

7. Lebedyk, L. V. (2021). *Elektronne navchannya (e-learning) maybutnikh sotsialnykh pratsivnykiv*. [Electronic learning (e-learning) of future social workers]. *Materialy vseukrayinskoyi nauko-vo-praktychnoyi konferentsiyi «Stanovlennya osobystosti dytyny v umovakh suchasnoho rozvytku suspilstva: sotsialno-pedahohichnyy, psykholohichnyy, korektsiynyy i medychnyy aspekty»*, [Materials of the all-Ukrainian scientific and practical conference «Formation of a child's personality in the conditions of modern development of society: socio-pedagogical, psychological, correctional and medical aspects»]. 22-23 kvit. 2021 r. / za zah. red. Pakhomovoyi N. H., Berezan V. I. PNPУ imeni V.H. Korolenka. Poltava : TOV «ASMI». 396 s. [in Ukrainian].

8. Lebedyk, L. V. (2018). *Pidhotovka vykladachiv vyshchoyi shkoly do proektuvannya dydaktychnykh system v umovakh mahistratury* : monohrafiya. [Preparation of higher school teachers for the design of didactic systems in the conditions of the master's degree: monograph]. Poltava : PUET. 425 s. [in Ukrainian].

9. Lebedyk, L. V. (2020). *Pidhotovka maybutnikh vykladachiv vyshchoyi shkoly do proektuvannya dydaktychnykh system: monohrafiya*. [Preparation of future teachers of the higher school for the design of didactic systems: monograph]. Poltava : PUET. 623 s. URL : <http://dspace.puet.edu.ua/handle/123456789/8837> [in Ukrainian].
10. Lebedyk, L. V., Strelnikov, V. Yu. & Strelnikov, M. V. (2020). *Suchasni tekhnolohiyi navchannya i metodyky vykladannya dystsyplin: Navchalno-metodychnyy posibnyk dlya slukhachiv kursiv pidvyshchennya kvalifikatsiyi pedahohichnykh pratsionyktiv zakladiv serednoyi, profesiynoyi (profesiyno-tekhnichnoyi), fakhovoyi peredvyshchoyi ta vyshchoyi osvity*. [Modern learning technologies and methods of teaching disciplines: Educational and methodological manual for students of advanced training courses for pedagogical workers of secondary, vocational (vocational-technical), vocational pre-university institutions and higher education]. Poltava : ASMI. 303 s. URL : <http://dspace.pnpu.edu.ua/handle/123456789/15703> [in Ukrainian].
11. Strelnikov, V. Yu. (2008). *Do problemy skladannya tezaurusu innovatsiynykh tekhnolohiy navchannya*. [To the problem of compiling a thesaurus of innovative learning technologies]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho un-tu tekhnolohiy ta dizaynu*. [Bulletin of Kyiv National University of Technology and Design]. T. 1. S. 20–23. [in Ukrainian].
12. Strelnikov, V. Yu. (2017). *Pidhotovka vykladachiv na kursakh pidvyshchennya kvalifikatsiyi do vprovadzhennya systemy elektronnoho navchannya*. [Training of teachers on advanced training courses for the implementation of the electronic learning system]. *Informatsiyi tekhnolohiyi – 2017* : [Information technologies – 2017]. zb. tez IV Vseukr. nauk.-prakt. konf. molodykh naukoivtsiv, 18 trav. 2017 r., m. Kyiv / vidpovid. za vyp. : M. M. Astaf'yeva, D. M. Bodnenko, V. P. Vember, O. M. Hlushak, O. S. Lytvyn, N. P. Mazur. K. : Kyiv. un-t im. B. Hrinchenka. S. 254–256. URL : https://fitu.kubg.edu.ua/images/stories/Departments/kitmd/Informatsiyi_tekhnolohii_2017_.pdf [in Ukrainian].
13. Strelnikov, V. Yu. (2020). *Pidhotovka maybutnikh vykladachiv do vykonannya funktsiy tyutora zasobamy elektronnoho navchannya*. [Preparation of future teachers to perform the functions of a tutor by means of electronic learning]. *Informatsiyi tekhnolohiyi – 2020* : [Information technologies – 2020]. zb. tez VII Vseukr. nauk.-prakt. konf. molodykh naukoivtsiv, 21 trav. 2020 r., m. Kyiv / vidpovid. za vyp.: M. M. Astaf'yeva, D. M. Bodnenko, O. V. Bushya, O. M. Hlushak, H. A. Kuchakovska, O. S. Lytvyn, V. V. Proshkin, S. M. Shevchenko. K. : Kyiv. un-t im. B. Hrinchenka. S. 78–80. URL : <https://zcit.kubg.edu.ua/index.php/journal> [in Ukrainian].
14. Strelnikov, V. Yu. (2017). *Proektuvannya vchyteliv interaktyvnykh tekhnolohiy navchannya na osnovi elektronnykh osvitynykh resursiv*. [Teacher design of interactive learning technologies based on electronic educational resources]. *Fizyko-matematychna osvita*. [Physical and mathematical education]. Vyp. 4(14). S. 348–351. URL : <http://fmo-journal.fizmatsspu.sumy.ua/publ/4-1-0-299> [in Ukrainian].
15. Strelnikov, V. Yu. (2020). *Proyektuvannya vykladachem interaktyvnykh tekhnolohiy pidhotovky maybutnoho fakhivtsya zi spetsialnoyi osvity na osnovi elektronnykh osvitynykh resursiv*. [Designing by a teacher of interactive technologies for the training of a future specialist in special education based on electronic educational resources]. *Proyektuvannya indyvidualnoyi trayektoriyi profesiynoho rozvytku pedahoha v konteksti Kontseptsiyi «Osvita vprodovzh zhyttya»* [Designing the individual trajectory of a teacher's professional development in the context of the Concept «Education throughout life»] : zb. tez dopovidey nauk.-prakt. konf. z mizhnarodnoyu uchastyu, m. Kramatorsk, 10 hrud. 2020 r. / vidp. red. D. V. Malyeyev. Vinnytsya : Yevropeyska naukova platforma. 284 s. S. 45–48. URL : <http://dspace.pnpu.edu.ua/handle/123456789/16831> [in Ukrainian].
16. Strelnikov, V. Yu. (2017). *Teoretychni zasady tekhnolohiyi intensyvnogo elektronnoho navchannya*. [Theoretical principles of intensive electronic learning technology]. *Dydaskal (hol. red.) : materialy Vseukr. nauk.-prakt. konf. iz mizhnar. uchastyu «Innovatsiynist v osviti : poshuky i perspektyvy rozvytku»*, 22–23 lystop. 2016 r. Poltava : PNPu imeni V. H. Korolenka. Vyp. 17. C. 237–241. URL : <http://dspace.pnpu.edu.ua/handle/123456789/8783> [in Ukrainian].
17. Strelnikov, V. Yu. (2016). *Tekhnolohiya intensyvnogo elektronnoho navchannya : vitchyznyanyy ta zarubizhnyy dosvid*. [Technology of intensive electronic learning: domestic and foreign experience]. *Pedahohichni nauky*. [Pedagogical sciences]. Poltava : PNPu imeni V. H. Korolenka. Vyp. 66–67. S. 19–24. URL : <http://dspace.pnpu.edu.ua/handle/123456789/7513> [in Ukrainian].
18. Turkot, T. I. (2011). *Pedahohika vyshchoyi shkoly*. [Pedagogy of the higher school]. navch. posib. K. : Kondor. 628 s. [in Ukrainian].
19. Shoekun, V. V. (2021). *Vykorystannya dystantsiynykh tekhnolohiy u protsesi pidhotovky maybutnikh vchyteliv informatyky*. [The use of remote technologies in the process of training future teachers of computer science]. *Vidkryte osvitynye seredovyshe suchasnoho universytetu*. [The open educational environment of a modern university]. 2016. № 2. S. 262–272. [in Ukrainian].

Цитувати: Вонсович Ю. В. Застосування інноваційних електронних технологій навчання в закладі фахової передвищої освіти / Ю. В. Вонсович // Постметодика. 2023. № 1. С. 23–30.

© Ю. В. Вонсович, 2023. Стаття надійшла в редакцію 3.04.2023 ■

УДК 378.1:159.9 (070.432)

РОЗВИТОК ЕМОЦІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ ЗАСОБАМИ АРТТЕРАПІЇ

О. В. Дяченко, ORCID iD <https://orcid.org/0009-0008-1918-3122>

Я. Г. Дмитренко, ORCID iD <https://orcid.org/0009-0004-2078-5332>

На основі аналізу літератури уточнено сутність понять: емоційна компетентність, емоційний інтелект та емоційна грамотність. Наголошено на важливості розвитку емоційної сфери дітей з особливими освітніми потребами, починаючи саме з дитячого віку як важливого складника повноцінного розвитку особи з ООП та її успішної соціалізації та адаптації в соціумі. Запропоновано етапи роботи над розвитком емоційної компетентності дітей з особливими освітніми потребами. Розглянуто арттерапію як ефективний, екологічний метод розвитку емоційно-вольової сфери дітей з особливими освітніми потребами, оскільки його основою є творчість, що чинить ефективний вплив на особистісне зростання індивіда з метою корекції тих чи інших аспектів його самосвідомості. Аналізуються основні переваги використання арттерапевтичних технік у роботі, наведено приклади застосування різних видів арттерапевтичних напрямків.

Ключові слова: емоційна компетентність, емоційний інтелект, емоційна грамотність, арттерапія, діти з особливими освітніми потребами.

Diachenko Olha, Dmytrenko Yaroslava. Development of Emotional Competence of Children with Special Educational Needs by Means of Art Therapy

The paper, based on the analysis of the literature, clarified the essence of the concepts: emotional competence, emotional intelligence and emotional literacy. The importance of the development of the emotional sphere of children with special educational needs, starting from childhood, is indicated as an important component of the full development of a person with special educational needs and his/her successful socialization and adaptation in society. The phasing of work on the development of emotional competence of children with special educational needs is proposed. Art therapy is considered as an effective, ecological method of developing the emotional and volitional sphere of children with special educational needs, since it is based on the ability of creativity which effectively influence the personal growth of an individual in order to correct certain aspects of his/her self-awareness. The main advantages of using art therapy techniques in work are analyzed, examples of the use of various types of art therapy directions are given.

Keywords: emotional competence, emotional intelligence, emotional literacy, art therapy, children with special educational needs.

Постановка проблеми. Емоції – це своєрідний місток між внутрішнім світом дитини і навколишньою дійсністю. Емоційно-вольову сферу дітей потрібно розвивати, створюючи для цього певні умови. Саме емоції й почуття дають змогу осмислити й розрізнити добро і зло, красиве й потворне, опанувати здатність регулювати власну поведінку. Власне емоційність є однією з визначних фундаментальних характеристик особистості.

У сучасних умовах діти з особливими освітніми потребами (надалі ООП) завдяки інклюзивній освіті мають змогу ефективно включитися в суспільне життя на рівні з нормативними однолітками. Одним з основних результатів такого навчання є формування в дітей з ООП навичок взаємодії, соціальних і емоційних компетентностей. Актуальність питання розвитку емоційної компетентності зумовлена необхідністю сприяння повноцін-

Дяченко Ольга Володимирівна, консультант ІРЦ (практичний психолог) комунального закладу «Інклюзивно-ресурсний центр Полтавської міської ради»

Дмитренко Ярослава Григорівна, консультант ІРЦ (практичний психолог) комунального закладу «Інклюзивно-ресурсний центр Полтавської міської ради»

ному розвитку дитини з ООП та її успішному входженню в соціум.

Постійні спостереження за дітьми з ООП дають нам змогу припустити, що найчастіше гармонійному розвитку перешкоджає емоційна нестабільність. Відповідно, головні цілі розвитку емоційної сфери – навчити дітей розуміти власний емоційний стан і людей навколо, дати уявлення про способи вираження власних емоцій та механізми управління ними.

У роботі з дітьми з ООП важливо застосувати гнучкі види корекції. Одним із таких є арттерапія. Цей напрям корекційно-розвиткової роботи тісно пов'язаний із розвитком емоційної сфери дитини, оскільки його основою є творчість, що чинить ефективний вплив на особистісне зростання індивіда з метою корекції тих чи інших аспектів його самосвідомості. У науково-педагогічному розумінні арттерапія – це турбота про емоційний стан і психологічне здоров'я дитини. Вона допомагає, ненав'язливо спостерігаючи за дитиною в процесі її творчості, пізнати її цінності й особистісні інтереси, зрозуміти особливості її індивідуальності, навчити дитину розуміти саму себе, свої емоції, розвинути навички управління своїм емоційним станом. Зважаючи на екологічність впливу методу арттерапії, важливо впроваджувати її елементи для розвитку емоційної компетентності дітей з ООП.

Аналіз актуальних досліджень. Основні теоретичні та методологічні положення цієї праці ґрунтуються на дослідженнях зарубіжних (Г. Гарднер, Д. Гоулман, Дж. Майер, М. Нгуен, Г. Холл, Р. Стернберг та інші) і вітчизняних науковців (І. Андреева, В. Бойко, Д. Люсін, М. Шпак та інші), які досліджували поняття «емоційний інтелект», «емоційна компетентність» та їхні структурні компоненти.

Питання емоційного розвитку дітей з особливими освітніми потребами розглядалися в спеціальних психолого-педагогічних дослідженнях такими науковцями, як Н. Баташева, І. Біла, І. Гудим, А. Душка, В. Засенко, Л. Прохоренко, Т. Сак та ін.

Роль творчості та ефективність застосування арттерапевтичних методів як засобів корекційно-розвиткової роботи з дітьми, що мають особливі освітні потреби, розглядалися у дослідженнях багатьох науковців. Зокрема, С. Березка вивчав основні функції та механізми арттерапії та аналізував специфіку застосування різних арттерапевтичних методів у роботі з дітьми з інтелектуальними порушеннями [2], Ю. Бугера розглядала проблему соціальної адаптації дітей із розладами спектру аутизму шляхом такого арттерапевтичного методу, як казкотерапія, О. Вовк

досліджувала можливості використання методів арттерапії з метою сприяння соціалізації дітей з особливими освітніми потребами [4]; І. Гармаш вивчала вплив використання казок під час проведення індивідуальних та групових корекційних занять з дітьми з ООП [6]; М. Євтушина досліджувала особливості застосування арттерапії в системі психокорекційної допомоги дітям з проблемами в розвитку [9]; В. Литвиненко обґрунтував особливості застосування арттерапії в корекційно-педагогічній роботі з дітьми з мовленнєвими порушеннями [13]; О. Мішкулинець праналізувала функції та показники для застосування арттерапії в психокорекційній роботі з дітьми з особливими потребами [15].

Інтерес науковців до питання використання методів арттерапії дає нам змогу припустити, що такі методи є ефективними при застосуванні в корекційно-розвитковій роботі з дітьми з ООП для розвитку емоційної компетентності.

Мета статті – обґрунтувати можливості використання елементів арттерапії в системі корекційно-розвиткової роботи практичного психолога з дітьми, що мають особливі освітні потреби, з метою розвитку у них емоційної компетентності та корекції певних аспектів їхньої самосвідомості та турботи про емоційний стан та психічне здоров'я.

Викладення основного матеріалу. Емоційно-особистісна сфера – складний феномен психічного життя людини. Сучасні науковці дедалі частіше використовують таке поняття, як «емоційна компетентність», тобто здатність особистості усвідомлювати і визначати власні почуття, а також почуття інших, для самомотивації й управління своїми емоціями в середині себе і в стосунках з іншими [7]. Цей термін тісно пов'язаний із поняттям «емоційний інтелект», який означає здатність розуміти, усвідомлювати і управляти власними емоціями, своєю мотивацією, думками і поведінкою, регулювати свій емоційний стан, а також це вміння управляти емоційними станами інших людей, помічати їхні актуальні потреби, співпереживати їм і розвивати їхні сильні сторони.

Основоположником теорії емоційно-інтелектуальних здібностей є Г. Майер, який розглядав такі види мислення, як інтелектуальне та емоційне. Інтелектуальне мислення він визначає як пізнавальний інтерес, а емоційне мислення детермінується «потребами почуттів і волі». Важливе значення має взаємозв'язок між емоціями та пізнанням, їх взаємозалежність. Американські вчені Дж. Майер та П. Селовей увели в науковий обіг термін «емоційний інтелект» (EQ –

Emotional quotient), під яким мають на увазі сукупність когнітивних особистісних здібностей, структурованих через взаємодію емоцій і мислення; частину соціального інтелекту як здатність контролювати почуття й емоції, розрізняти їх і використовувати отриману інформацію задля контролю над поведінкою та мисленням (не тільки власними, а й інших людей)» [1]. Д. Гоулмен розробив теорію розвитку емоційної компетентності. Відповідно до неї емоційна компетентність – це «інтегральна властивість особистості, готовність і здатність людини гнучко управляти емоційними реакціями, як власними, так і інших людей, адекватно оцінювати та управляти ситуаціями і умовами, що змінюються, сукупність знань, умінь, навичок, які уможливають приймати адекватні рішення та діяти на основі результатів інтелектуальної обробки зовнішньої та внутрішньої емоційної інформації, яку надає нам емоційний інтелект. На цій основі формуються соціальні компетенції, а їхній дефіцит є результатом втрати місця людини в суспільстві» [7, с. 183–184].

Р. Бар-Он пропонує дещо інше визначення терміна «емоційний інтелект», який він розуміє як «некогнітивна здатність, компетенція чи навичка, що впливає на здатність людини адаптуватися до вимог навколишнього світу» [1, 40].

Клод Штайнер у 1979 році висунув теорію «емоційної грамотності». Відповідно до його теорії, емоційна грамотність – це базовий аспект такого широкого поняття, як «емоційний інтелект». Відповідно до його поглядів, людина стає емоційно неграмотною внаслідок вимкнення власних емоційних систем через занадто жорсткий контроль емоцій (тоді особистість залишається емоційно відчуженою) або через брак контролю над власними емоціями (така людина буває занадто емоційною). В обох випадках емоції не виконують своїх корисних функцій. Емоційна грамотність потребує, щоб емоції було почуто й виражено продуктивно, тому важливо, щоб дорослі транслиували дітям приклади емоційно грамотної поведінки [12].

Науковці, які займалися вивченням особливостей емоційно-вольової сфери дітей з ООП, виділили певні особливості їхнього емоційного розвитку: підвищена схильність до страхів, сумніви у своїх силах, проблеми при спілкуванні, пасивність. Досить часто емоційна сфера дітей з ООП характеризується браком яскравих емоцій та почуттів, поверхневими емоційними реакціями, нерозумінням емоцій оточення, залежністю від індивідуальних особливостей розвитку та спрямованості особистості. Діти з ООП часто схильні до емоційної реактивності і підвищеної емоційної чутливості [13].

Ураховуючи все вищесказане, ми вбачаємо важливим завданням при корекційно-розвитковій роботі психолога з дітьми з ООП розвиток емоційної компетентності дитини.

Практичний досвід авторів статті засвідчив, що в роботі практичного психолога з розвитку емоційної компетентності дітей з ООП умовно можна виділити низку етапів.

Перший етап – «Ознайомлення з емоціями». Дітей ознайомлюють із деякими базовими емоціями в дошкільному віці, з базовими та деякими складними емоціями – починаючи від молодшого шкільного віку. На цьому етапі відбувається засвоєння понятійного апарату, тобто доцільно вивчати назви емоцій, розглядати, що означають відтінки емоційних станів (страх – тривога, хвилювання, злість – гнів...) та навчати вербально і невербально виражати емоції.

На другому етапі – розвиваємо уміння виявляти (виражати) свої емоції у соціально прийнятний спосіб (саме виявляти, а не придушувати) та навчаємо стратегій міжособистісної взаємодії, тобто моделювання емоційно значущих ситуацій і навчання дітей поведінки в тій чи іншій ситуації, залежно від емоційного стану дитини («що робити, коли ти злий, ображений, наляканий,...», «як себе вести, коли хтось...»). На цьому етапі важливо пояснити, що емоція не дорівнює поведінці, пояснити, що немає поганих і хороших емоцій, всі емоції важливі в нашому житті. (Норма – злитися, але не битися (виявляти агресію)). Також відбувається навчання вербального та невербального «погладжування».

Третій етап – розвиток навичок управління своїми емоціями. На цьому етапі відбувається навчання навичок саморегуляції, засвоєння навичок адекватного відреагування емоцій (вміння самостійно дати собі лад).

Дослідження корекційної педагогіки та психології доводять важливість пошуків ефективних методів, які сприятимуть розвитку як емоційної компетентності, так і комунікативних навичок, інтеграції дітей з особливими освітніми потребами в соціум, пізнанню власного «Я», формуванню вміння встановлювати взаємини з іншими людьми, адекватно реагувати на виклики соціуму.

Аналіз літературних джерел показав, що таким ефективним методом є арттерапія – сукупність методик, побудованих на застосуванні різних видів мистецтва, які допомагають за допомогою прояву креативності дитини корегувати порушення психосоматичних та психоемоційних процесів [17]. Елементи арттерапії доцільно застосовувати на кожному з етапів розвитку емоційної компетентності, зазначених вище.

Так, арттерапія є одним із ефективних і екологічних методів роботи з дітьми з ООП.

Корекційно-розвиткові заняття з елементами арттерапії дають змогу розвивати ефективну взаємодію, спілкування, емпатію, покращувати взаємини з однолітками і дорослими. Крім того, в результаті використання елементів арттерапії відбувається глибше розуміння дитиною себе, свого внутрішнього світу (думок, емоцій, почуттів, бажань). Арттерапевтичні методи допомагають у своєрідній формі перебудувати ситуацію, що травмує, і знайти вихід зі неї, використовуючи творчі здібності дитини, адже під впливом мистецтва з'являється естетична реакція, що змінює дію негативного подразнення на таке, що приносить насолоду [9, 15].

Виходячи з аналізу особливостей розвитку дітей з особливими освітніми потребами, науковці зазначають, що арттерапія є альтернативним засобом пізнання через мистецтво себе і світу, самовираження й налагодження комунікації з оточенням, розвитку різноманітних сфер: емоційної, вольової, особистісної, стабілізації її внутрішнього світу.

У корекційно-розвитковій роботі використовуються різні види арттерапії: музикотерапія, кольоротерапія, танцювально-рухова терапія, казкотерапія, ізотерапія, лялькотерапія, глинотерапія тощо. Застосування тієї або іншої арттерапевтичної техніки визначається особливостями дитини, віком та її можливостями.

Позитивний корекційно-розвитковий ефект у дитини з функціональними труднощами (слуховими) може дати використання ізотерапії, кінезіотерапії, а в дитини з функціональними труднощами (зоровими) – використання музикотерапії, казкотерапії тощо. Для дітей із фізичними труднощами може бути більш ефективною казкотерапія, музикотерапія, танцювально-рухова терапія.

Зокрема, заняття з танцювальної терапії допомагають дітям відчувати гармонію частин тіла, оскільки рух однієї частини тіла впливає на все тіло і уможливорює появу відчуття себе єдиною цілістю. Крім того, цей вид арттерапії дає дітям змогу «побачити» один одного, вчитися наслідувати рухи один одного та досягати соціальної взаємодії шляхом невербальних стосунків. Використання музикотерапії допомагає дітям із фізичними труднощами збагатити знання про навколишній світ, сприяє активізації пізнавальної та розумової діяльності тощо [9, 13].

За нашими спостереженнями, один із найпоширеніших методів арттерапії, який має значний корекційний вплив, є ізотерапія, яка включає ліплення (глина, солоне тісто, різні пластичні матеріали), малювання (кляксографія, ебру, малювання частинами тіла, малювання різними засобами: фарби акварельні, гуаш, воскові олівці тощо). Цей вид може широко використовуватись та показує позитивні результати у роботі з дітьми з ООП будь-яких типів освітніх труднощів, оскільки малювання сприяє узгодженню міжпівкульних взаємозв'язків, активізації конкретно-образного мислення, що пов'язане з роботою правої півкулі, й абстрактно-логічного, за яке відповідає ліва півкуля [2, 13, 15] (фото 1, 2). Ефективні такі ізотерапевтичні техніки і прийоми, як марання – прийом малювання руками, який є ефективним у роботі з корекції агресивності і гіперактивності дітей, що дає можливість висловити власні деструктивні прояви через фарби, крейду. Крім того, малювання пальцями, долоньками сприяє розвитку дрібної моторики та допомагає зняттю напруги, гармонізації емоційного стану. Цікавими та ефективними техніками ізотерапії є малювання

Фото 1. Корекційно-розвиткове заняття з дитиною з інтелектуальними освітніми труднощами з використанням пластичних матеріалів (солоне тісто) (2023 КЗ «ІРЦ МПР»)

Фото 2. Елемент корекційно-розвиткового заняття з використанням ізотерапії (2023, КЗ «ІРЦ МПР»)

різними предметами, зокрема, м'ятим папером, кубиками, губками, зубними щітками, нитками, свічкою. Зауважимо, що під час такої роботи слід підтримувати ініціативу дитини залучати предмети, що наколює. Це сприятиме включеності дитини, розвитку вміння висловлювати та відстоювати власні ідеї і позиції. Під час використання малюнкових технік доцільно знайомити дітей з емоціями, їхнім візуальним проявом у міміці (малювання емоцій, смайликів, домальовування обличчя з різними проявами емоцій тощо), учити відреаговувати емоції, які несуть негативний відтінок (малювання своїх страхів, злості, настрою, що засмучує, що приносить радість).

Слід зауважити, що ізотерапія суттєво відрізняється від заняття мистецтвом, адже зорієнтована на процес, а не на результат, сприяючи нормалізації емоційного стану дитини з ООП.

Ефективним напрямом арттерапії є лялькотерапія, яку можна застосовувати для діагностики емоційного стану, подолання комунікаційних страхів, стимуляції мовленнєвої активності, навчання навичок соціально прийнятних способів вираження емоцій тощо. Робота з лялькою допомагає виявляти через неї ті емоції, почуття, стани, які дитина не вміє виявляти в житті, розвивати здатність зосереджувати увагу, що допомагає дітям успішно реалізовуватися [12, 16].

Також, за нашими спостереженнями, доцільним у корекційно-розвитковій роботі є застосування казкотерапії. Ефективними для розвитку емоційної компетентності дітей з

ООП є казки, сюжети яких знайомлять слухачів з конкретною емоцією. При використанні цього напрямку арттерапії використовуються казки, які розповідають про переживання та ситуації, з якими дитина зустрічається в соціумі. Казкотерапія допомагає підвищити самооцінку дитини, розвинути впевненість у власних силах; розвивати самостійність, сприяє актуалізації психічних резервних можливостей та формуванню на їхній основі адекватної поведінки завдяки самоусвідомленню та діяльності [4, 12].

Застосування елементів казкотерапії має низку переваг: відбувається м'яка корекція поведінки, проживання емоцій із негативним забарвленням, накопичення ситуативного досвіду. За допомогою казки доцільно розвивати навички соціальної взаємодії та адекватного відреагування емоцій.

Ще одним із видів арттерапії є пісочна терапія. Вона є провідним методом впливу і допомагає виявити та прожити найглибші емоційні переживання. Пісочна терапія має значний заспокійливий ефект, що сприяє встановленню тісного контакту із дитиною. Мета застосування цього виду арттерапевтичних технік – не змінювати дитину, не нав'язувати їй поведінкових навичок, а дати можливість бути самою собою [6] (фото 3).

Отже, можна виділити такі переваги у використанні елементів арттерапії для розвитку емоційної компетентності дітей з ООП: арттерапевтичні техніки допомагають створювати позитивне емоційне ставлення; відпрацювати, відреагувати емоції та думки, які дитина звикла придушувати; посилюють

Фото 3. Пісочна терапія. «Що мені приносить радість»: робота дитини з соціоадаптаційними освітніми труднощами» (2023, КЗ «ІРЦ МПР»)

адаптивні можливості дитини з ООП, зменшуючи прояви негативних станів; допомагають розкрити творчий потенціал.

При використанні арттерапевтичних технік дитина набуває досвіду позитивних змін. Поступово відбувається гармонізація розвитку, самопізнання та саморозкриття. Арттерапія здатна у простий та екологічний спосіб актуалізувати внутрішній потенціал дитини з особливими потребами, сприяти зціленню, підвищити інтерес до навколишньої дійсності.

Висновки. Таким чином, у процесі дослідження питання розвитку емоційної компетентності дітей з особливими освітніми потребами методами арттерапії нами виявлено, що особливого значення набуває розвиток емоційної компетентності особистості, яка є необхідною для успішної соціалізації індивіда. Саме напрямком арттерапії надзвичайно тісно пов'язаний з розвитком емоційної сфери особистості дитини, оскільки його основою є творчість, що чинить ефективний вплив на особистісне зростання індивіда з метою корекції тих чи інших аспектів його самосвідомості.

Встановлено, що в науково-педагогічному аспекті арттерапія – це турбота про емоційний стан і психологічне здоров'я дитини. Техніки арттерапії допомагають виявити творчий потенціал кожної дитини та знайти ресурс для її подальшого розвитку. Обґрунтовано, що емоційний розвиток дитини з особливими освітніми потребами має свої специфічні особливості, які надалі визначатимуть специфіку розвитку емоційної компетентності. Перспективи подальших досліджень вбачаємо в розробленні циклу занять з елементами арттерапії, спрямованих на розвиток емоційної компетентності дітей з ООП.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрєєва І. Н. Емоційний інтелект як феномен сучасної психології : монографія. Новополицьк : ПГУ, 2011. 388 с.
2. Березка С. В. Особливості застосування арттерапії в роботі з дошкільниками з порушенням інтелекту. Науковий вісник Херсонського державного університету. Херсон, 2013. № 2. С. 208–213.
3. Вірна Ж. П., Брагіна К. І. Емоційний інтелект у смисловому локусі професіоналізації особистості. Проблеми сучасної психології : збірник наукових праць. Запоріжжя : ЗНУ, 2015 №2 (8). С. 38–43.
4. Вовк О. А. Соціалізація дітей з особливими освітніми потребами методами арттерапії. Дитина з особливими потребами. 2014. № 3. С. 22–26.
5. Вознесенська О. Л., Сидоркіна М. Ю. Арттерапія у подоланні психічної травми: Практичний посібник. Київ : Золоті ворота, 2015. 138 с.

6. Гармаш І. В. Терапія казками. К. : Шкільний світ, 2018. 112 с.

7. Деніел Гоулман. Емоційний інтелект. Київ : Віват, 2018. 512 с.

8. Дідик Н. М. Соціально-психологічна реабілітація: загальні аспекти. Кам'янець-Подільський : Медобори-2012. – С. 123.

9. Євтушина М. П. Підготовка майбутніх соціальних педагогів до використання арттерапії в роботі з дітьми із особливими потребами : монографія. Одеса : видавець Букаєв Вадим Вікторович, 2015. С. 97–112.

10. Калініна Л. А. Використання лялькотерапії як напрямку арттерапії у корекційній роботі з дітьми, які мають проблеми розвитку: Наукові праці. Київ. Випуск 95. Том 108. 2012. С.25–29.

11. Квашук О. В. Корекція розвитку емоційного інтелекту дітей з особливими потребами за допомогою ліплення з глини. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Сер.: Психологія і педагогіка. 2011. Вип. 17. С. 158–165. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzpuoapp_2011_17_20 (дата звернення: 23.02.2023).

12. Клод Штайнер. Емоційна грамотність: інтелект з серцем. Посібник з покращення особистих та професійних стосунків. Київ : ТОВ «НВП «Інтерсервіс», 2016. 303 с.

13. Литвиненко В. А. Застосування арттерапії в логопедичній роботі з дошкільниками та молодшими школярами : навчально-методичний посібник. Суми : Вид-во :СумДПУ імені А. С.Макаренка. 2011. 112 с.

14. Литовченко С. В. Інклюзивне навчання дітей з особливими потребами : актуальні аспекти. Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови. 2012. Вип. 3(1). С. 89–91. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/ooop_2012_3_281_29_20 (дата звернення: 14.03.2023)

15. Мішкулінець О. О. Використання арттерапевтичних методик в умовах інклюзивного освітнього середовища. Психологія: теорія і практика. Мукачево : РВВ МДУ. 2018. № 2. С. 76–89.

16. Тараріна О. Практикум арттерапії в роботі з дітьми: наук.-метод. посіб. Олена Тараріна. 2-ге вид., доповн. К.: АСТАМИР-В, 2019. 256 с.

17. Хіля А. В. Арттерапія як засіб сприяння особистісній ідентифікації дітей з функціональними обмеженнями в умовах центрів соціально-психологічної реабілітації. Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені М. Коцюбинського. Серія: педагогіка і психологія. Випуск 48. 2012. С. 142–147.

REFERENCES

1. Andrieieva I.N.(2011) Emotsiynyi intelekt yak fenomen suchasnoi psykholohii: monohrafiia. [Emotional intelligence as a phenomenon of modern psychology: monograph] Novopolotsk: PHU. (In Ukrainian)
2. Berezka S.V. (2013) Osoblyvosti zastosuvannya art-terapii v roboti z doshkilnykamy z porushenniam intelektu. [Peculiarities of the use of art therapy in working with preschoolers with intellectual disabilities] Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu, no 2, pp. 208-213.
3. Virna Zh.P., Brahina K.I. (2015) Emotsiynyi intelekt u smyslovomu lokusi profesionalizatsii osobystosti. [Emotional intelligence in the semantic locus of personal professionalization] Problemy

suchasnoi psykholohii: zbirnyk naukovykh prats. Zaporizhzhia no 2(8) pp. 38-43

4. Vovk O.A. (2014) Sotsializatsiia ditei z osoblyvymy osvıtnymy potrebamy metodamy art-terapii. [Socialization of children with special educational needs using art therapy methods] Dytyna z osoblyvymy potrebamy, no 3pp. 22-26

5. Voznesenska O.L., Sydorkina M.I. (2015) Artterapiia u podolanni psykhičnoi travmy: Praktychnyi posibnyk. [Art therapy in overcoming mental trauma: A practical guide] Kiev: Zoloti vorota. (In Ukrainian)

6. Harmash I.V. (2018) Terapiia kazkamy. [Therapy with fairy tales] Kyiv: Shkilnyi svit. (In Ukrainian)

7. Deniel Houlman (2018) Emotsiyni intelekt [Emotional intelligence] Kyiv: Vivat. (In Ukrainian)

8. Didyk N.M. (2012) Sotsialno-psykholohichna reabilitatsiia: zahalni aspekty [Socio-psychological rehabilitation: general aspects] Kamianets-Podil'skyi: Medobory. (In Ukrainian)

9. Yevtushyna M.P. (2015) Pidhotovka maibutnikh sotsialnykh pedahohiv do vykorystannia art-terapii v roboti z ditmy iz osoblyvymy potrebamy: monohrafiia [Preparation of future social pedagogues to use art therapy in working with children with special needs: monograph] - Odesa: vydavets Bukaiev Vadym Viktorovych. (In Ukrainian)

10. Kalinina L.A. (2012) Vykorystannia lialkoterapii yak napriamu art-terapii u korektsiynii roboti z ditmy, yaki maiut problemy rozvytku [The use of puppet therapy as a direction of art therapy in correctional work with children who have developmental problems] Kyiv: Naukovi pratsi. Vol. 95, no 108. pp.25-29

11. Kvashuk O. V. Korektsiia rozvytku emotsiynoho intelektu ditei z osoblyvymy potrebamy za dopomohoiu liplennia z hlyny [Correction of the development of emotional intelligence of children with special needs using clay modeling]

Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu "Ostrozka akademiia". Psykholohiia i pedahohika. [Scientific notes of the National University "Ostroh Academy".: Psychology and pedagogy. (electronic journal), vol. 17. pp. 158-165. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoapp_2011_17_20 (accessed 23.02.2023)

12. Klod Shtainer (2016) Emotsiina hramotnist: intelekt z sertsem. Posibnyk z pokrashchennia osobystykh ta profesinykh stosunkiv. [Emotional literacy: intelligence with heart. A guide to improving personal and professional relationships] Kyiv: TOV «NVP «Interservis». (In Ukrainian)

13. Lytvynenko V.A. (2011) Zastosuvannia art-terapii v lohopedychnii roboti z doshkilnykamy ta molodshymy shkoliaramy: navchalno-metodychnyi posibnyk [Application of art therapy in speech therapy work with preschoolers and younger schoolchildren: educational and methodological guide] Sumy : SumDPU imeni A.S. Makarenka. (In Ukrainian)

14. Lytovchenko S.V. (2012) Inkluzyone navchannia ditei z osoblyvymy potrebamy: aktualni aspekty [Application of art therapy in speech therapy work with preschoolers and younger schoolchildren: educational and methodological guide] Osvita osib z

osoblyvymy potrebamy: shliakhy rozbudovy [Education of persons with special needs: ways of development] vol. 3(1) pp. 89-91. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ooop_2012_3_281_29_20 accessed 14.03.2023

15. Mishkulynets O.O. (2018) Vykorystannia art-terapevtychnykh metodyk v umovakh inkluzyvnoho osvıtnoho seredovyscha. [The use of art therapy methods in the conditions of an inclusive educational environment] Psykholohiia: teoriia i praktyka. no 2, pp. 76-89.

16. Tararyna E. (2019) Praktykum art-terapii v rabote s detmy : nauch.-metod. Posob [Practicum of art therapy in working with children: scientific method. manual] Kyiv: ASTAMYR-V. (In Ukrainian)

17. Khilia A.V. (2012) Art-terapiia yak zasib spryannia osobystinii identyfikatsii ditei z funktsionalnymy обмеzhenniamy v umovakh tsestriv sotsialno-psykholohichnoi reabilitatsii. [Art therapy as a means of promoting personal identification of children with functional limitations in the conditions of social and psychological rehabilitation centers] Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni M.Kotsiubynskoho. Seriia: pedahohika i psykholohiia. vol 48, pp. 142-147

Цитувати: Дяченко О. В., Дмитренко Я. Г. Розвиток емоційної компетентності дітей з особливими освітніми потребами засобами арттерапії / О. В. Дяченко, Я. Г. Дмитренко // Постметодика. 2023. № 1. С. 31–37.

© О. В. Дяченко, Я. Г. Дмитренко, 2023. Стаття надійшла в редакцію 3.04.2023 ■

ЗОРОВА ПОЕЗІЯ УЧНІВ ЯК МИСТЕЦТВО ВІЗУАЛІЗАЦІЇ ОБРАЗІВ¹

Т. І. Балагура, ORCID iD <https://orcid.org/0009-0002-5041-8424>

Розглянуто особливості зорової поезії, її походження та розвитку в сучасному літературному процесі. Представлено творчі роботи учнів, які синтезували текст та власне зорове сприйняття образів.

Ключові слова: зорова поезія, фігурна поезія, поезомалярство, м'які навички, поетика, слово й образ, форма.

Balahura Tetiana. Students Visual Poetry as the Art of Images Visualizing

This paper is about visual poetry, its origin and development in the modern literature process. Some creative works of students who synthesized the text and their own visual perception of images are presented.

Keywords: visual poetry, figurative poetry, poetic painting, soft skills, poetics, word and image, form.

«Нова доба нового прагне слова!» – цитує нашого класика Максима Рильського. А ознайомившись із Міжнародною програмою СЕЕН (соціально-емоційного та етичного навчання), інструментом розвитку м'яких навичок, іще раз переконуєся: пошуки форм роботи, методів і прийомів стимулюють до творчого розмаїття уроків, занять факультативу чи літературної студії.

Працюючи вчителем української мови та літератури, керуючи літературно-мистецькою студією «Перевесло» (pereveslo.pl.ua), спробувала зацікавити слухачів поезомалярством (або ще подибуємо терміни: поезографія, зорова, візуальна, експериментальна поезія [3, с. 141, 145]) минулих епох.

Зорова поезія (візуальна, графічна) – це мистецькі твори, які синтезують літературний текст та елементи зорових видів мистецтва. Набула поширення вона в українській літературі дуже давно завдяки Івану Величковському [5, с. 11; 6, с. 64–65]. Хоча термін «зорова поезія» з'явився на початку ХІХ століття, нині цей вид мистецтва доволі популярний і представлений розмаїтим гроном майстрів слова та графіки [7].

Учням цікаво, що поезомалярство поєднує графіку, живопис, декоративно-приклад-

не мистецтво, архітектуру, навіть математичні знаки [2, с. 38], формули, піктограми, емотикони тощо. «Зорова форма поетичного тексту не лише фіксує усну (звукову) форму, а й творить із нею естетичну єдність, а також може мати самодостатній зміст, що надає твору додаткової поетичної енергії» [7]. Згодом почали виникати (і виникають досі) її різновиди, збагачені особливостями літератури певної епохи. Але принцип Симоніда, що «малюнок є німа поезія, а поезія – промовистий малюнок» [1, с. 90] був актуальним завжди. 1998 року вийшло єдине число літературно-мистецького часопису зорової поезії «Зрима рима» (засновник В. Чупринін), присвячене паліндромам [9, с. 154], а Т. Назаренко упорядкувала антологію «Поезографія: сучасна зорова поезія українською мовою» (2005) [4].

У сучасній літературі зорова поезія має своє продовження [5, с. 5]. Мені пощастило познайомитися з Миколою Сорокою, одним із представників цього виду красного слова [8], але водночас дослідником зорової поезії, кандидатом наук, доктором філософії (нині – незалежний дослідник Провінційного уряду Альберти). Він першим в Україні захистив дисертаційну роботу із цієї проблематики

¹Джерело: <https://naurok.com.ua/zorova-poeziya-uchniv-yak-mistectvo-vizualizaci-obraziv-350303.html>

Балагура Тетяна Іванівна, Герой України, член Національної спілки журналістів України, лауреат Обласної премії імені І. Котляревського, учитель української мови та літератури Наукового ліцею № 3 м. Полтави, керівник літературної студії «Перевесло».

(«Зорова поезія в українській літературі кінця XVI – початку XVIII століття»), а згодом видав і однойменну монографію [6]. Поетична творчість Миколи Сороки зацікавила й моїх учнів. Тож ми ознайомилися з його книгами, з його незвичайними витворами – поетичними «штуками». І самі спробували створити зорову поезію. Вона така різна й колоритна, наповнена малюнками, формами, кольором, шрифтами. Однак, як і будь-який короткий твір, має глибинну суть і проникливі образи.

Звичайно, спочатку ми довідалися про особливості та види цього виду мистецтва, де форма, звук та образ творять естетичну єдність, яка надає твору додаткової поетичної енергії. Окрім того, зорова форма може мати самодостатній зміст, особливо якщо має більш графічне вирішення у її різновидах [2, с. 33].

У своїй монографії Микола Сорока подає таблицю системи жанрів зорової поезії [6, с. 155]. Ознайомившись із нею, учні захопилися ідеєю й почали експериментувати, створюючи власні нові жанри, поєднуючи їх чи поглиблюючи.

Мабуть, починалася наша зорова поезія прозаїчно: як ілюстрація до власних творів. Урбаністичний вірш «Акорд» Вероніка Флора проілюструвала чорно-білою ілюстрацією², де

*Кожен день як один і не схожий на інші.
Відчуваєш цей ритм серця міста.*

Анастасія Золотайко втілила ідею міста на власній кольоровій ілюстрації, елементи поезії підкріпивши сюжетними етюдами блюзового міста:

*З сигналів машин придумую біт,
Покладу зверху пару акордів.
Хворіє гітара – запущений грип,
Хворіють серця пішоходів.
Струни холодні, а руки горять.
Ріже пальці блискуче залізо.
Люди байдуже навкруг майорять,
Та тікати зі сцени запізно.*

Зорова поезія фігурна починалася з найпростіших римувань, занотованих у форму. Ось, наприклад, Владислав Міщенко, захоплений пригодницькими романами й фільмами, пише про ковбоя, створюючи форму обличчя в капелюсі:

*Ось такий собі герой.
Жив на Заході ковбой.*

У чашці запашного чаю колами тулить образи Дарія Петрук: «Кожному свій комфорт: комусь камін чи чай, пухнаста кофта, теплий душ чи голосне багаття... А який ваш комфорт? Пишіть у цей рядок...».

У формі циферблата бачить час Анна Дмитренко: «Не чекай! Час не зупинити! Він ніколи не буде ідеальним для кожного. Тому дій!».

У дві форми рамкує зміст поезії Олександр Дельва: осиковий лист і зоря.

*А він, як птах, тремтить в руках,
в осінніх мріях і думках,
червоно-жовтий колораж.
Осінній створює пейзаж
оцею осики лист.
Я ж в небо дивлюсь,
пошепки мрію,
а вголос про щастя молюсь,
зорі рахую і далі крокую.
Зоряний шлях.
Десять там далеко
дивні планети,
може, хтось мріє
так само, як я.*

У роботі Єгора Губенка використано форму сонця із жовтогарячим кругом й усі слова на літеру С: «Сонце сходить спозаранку. Соловейко співає світанком. Спить сова. Скрекоче сорока. Стрибає синичка».

Артем Веденкін, який цікавиться індійською культурою, вирішив зашифрувати верлібр у символі: «Інь і янь – це сили, що символізують гармонію і добробут. І ми, як інь і янь, разом ідемо до мети!».

Софія Ващенко привернула нашу увагу до буденного листочка, піднятого вітром в осінньому пориві: «Пливучи в золотому морі, мільйони листочків повільно падають на осінній килим... Нам подобається збирати осінні букети й дивуватися красі, але тільки деякі знаходять неповторність у деталях... Листя завжди дотримується напрямку вітру, та хтось все-таки полюбляє його слухати».

Емблематично на аркуші зображено два листочки, а траєкторія їхнього польоту прописана думками верлібру.

Коханню не заважає дощ. Особливо тоді, коли рятуює жовта парасолька. Володимир

²Прим.ред. Тут і далі наочно-ілюстративний матеріал учасників літературно-мистецької студії «Перевесло» взято з презентації її керівника Тетяни Балагури «Зорова поезія як мистецтво візуалізації образів» (Науковий ліцей № 3 Полтавської міськради, 2023). URL: <http://surl.li/gsmky>

Бурмус ховає під нею враження від побаченої сімейної пари: «Жовта парасолька. Жовтий місяць. Два голуби воркочуть про кохання». Так просто й так глибоко, особливо тоді, коли пишеш про власних батьків.

Форму квіточки використала Ольга Процай, яка переконана, що люди дуже схожі на квіти, люблять порівнювати себе з найвишуканішими. А варто звернути увагу на просту ромашку. Така краса в жовтоокій ромашці буденній!

Мабуть, найпоширеніші форми зорової поезії – чашка й сердечко. Тож, щоб зробити твір цікавим, треба вкласти глибокий зміст. Про сім'ю – у Сергія Якіна, про подругу – у Миколи Шорнікова.

Мелодійність і гітара стали основою зорової поезії Михайла Книша, де «легке арпеджіо надасть фріссону», де звуки вулиці (цок-цок) ляжуть фоном до улюблених пісень, цитати з яких теж заміксовано у верлібрі юного гітариста.

Використання емодзі доволі поширене серед дітей та підлітків. Адже дрібні малюнки-емоції допомагають додати шарму і яскравіше втілити думку Анни Заїки.

Кохання ніби Грааль.

Його всі бачать наче мрію.

Один знайде його не раз,

А інший взагалі не вірить...

Інга Багдасарян додає до поезії інтернет-заготовки, щоб яскраво розповісти про відпочинок мрії, де «приємна втома емоцій» сьогодні зміниться новими відкриттями завтра – екстримом, дайвінгом, акулами.

У такий спосіб вибудовує вірш про дорогу додому Софійка Кваша. Юнка вдало прописує звуки вулиці, емоції, ділить слова на частини, створюючи неймовірний ефект епізодичних вражень, які виявляються тільки... сном. Проте неймовірно колоритно-футуристичним. У цьому напрямі й робота Вікторії Веденкіної. Як читати її твір, «підказують» вказівники й світлофор.

У швидкому ритмі життя поезія Олександра Ромашка, який асоціює себе з людиною-блискавкою. А Сергій Якін під глибоким враженням від перемоги у волейбольному турнірі вкладає миті щастя в рядки такої поезії: «*Іду крізь сутінки додому, бринить медаль на ший: ДЗИНЬ*».

Елементи різнорівневих рядків, обірваних чи розірваних слів у поєднанні з мінімалюнками й кольором допомагають Володимирі Бурмусу описати день, що увімкнув емоції, почуття, образи.

Вибір кольору й навіть паперу теж указує на пріоритети смаку та дизайну. Як у роботі Євгенії Семенової та Гаврилко Дар'ї. Валентина Любицька ж підсумовує: «*Чим важчий шлях, тим краще пізнавати те, що ніхто не владен розізнати*».

Тільки емоційно наснажена людина, щаслива й світла, зможе зашифрувати словами порядок кольорів веселки. Ви лишень послухайте, як звучать рядки: «*Чарівна осінь жовтокрила золотом блакитним себе фарбувала*» (Анна Павленко). «*Чудово протягом життя завжди горить світло фантазій*» (Майя Пелевіна).

Семенова Євгенія

Гаврилко Да

Безсумнівно, що варто заглянути в очі зоровій поезії, зняти табу метафор-метоні- мій, знайти вираження емоціям і враженням, як це зробили наші талановиті діти.

Щастя – вбачати в тобі
Прекрасне, ніжне та раниме:
Чути весняні голоси,
Шуми лісів та шелест поля
Там, де приходить щастя, і моя душа...
(Донос Софія)

Як бачимо, поринути у творче середови- ще зорової поезії – це не тільки цікавий мис- тецький експеримент. Це насамперед вияв фантазії в зовсім несподіваних ракурсах, уміння побачити зовнішній і внутрішній світ у звуках, кольорах та формах. І що дуже важ- ливо – це ефективний психологічний відпо- чинок і чудова «зарядка» для розуму.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ганченко А. Зорові форми поезії. *Одеська болгаристика: наук. щорічник*. Одеса : ОНУ ім. І.І. Мечникова, 2016. № 13–14. С. 90–95.

2. Луговик М. Зорова поезія: від футуризм- у Михайля Семенка до паліндромних брат- чиків літературного гурту «Геракліт». *Слово і Час*. 2014. № 2. С. 33–44.

3. Лучук І. Українська експериментальна поезія (деякі аспекти). *Українське літерату- рознавство*. 2017. Вип. 82. С. 139–149.

4. Назаренко Т. *Поезографія: сучасна зорова поезія українською мовою*. Київ : Родовід, 2005. 204 с.

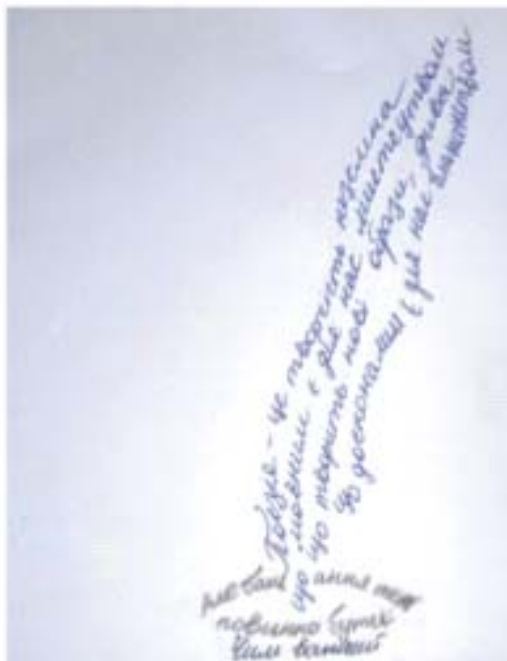
5. Починок Ю. *Українська експеримен- тальна поезія кінця ХХ – початку ХХІ сто- ліття: текст, контекст, інтертекст : моно- графія*. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2015. 216 с.

6. Сорока М. *Зорова поезія в українській літературі кінця ХVI–ХVIII ст. : монографія*. Київ : Голов. спеціаліз. ред. літ. мовами нац. меншин України, 1997. 208 с.

7. Сорока М. *Зорова поезія*. ЕСУ: *Енциклопедія сучасної України : офіційний вебсайт*. URL: <https://esu.com.ua/article-17118>.

8. Сорока М. *Зорові поезії*. Едмонтон : [без вид.], 1997. 92 с.

9. Харамурза Д. В. *Літературно-художні часописи України 1990–2020 рр. Вчені запис- ки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації*. 2020. Т. 31 (70). № 2. Ч. 4. С. 150–157.

Цитувати: Балагура Т. І. Зорова поезія учнів як мистецтво візуалізації образів / Т. І. Балагура // *Постметодика*. 2023. № 1. С. 38–41.

© Т. І. Балагура, 2023. Стаття надійшла в редакцію 30.05.2023 ■

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ІНТЕЛЕКТУ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ: ДОСВІД ВИМІРЮВАННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО (IQ) І ЕМОЦІЙНОГО (EQ) КОЕФІЦІЕНТІВ

О. А. Філоненко, ORCID iD <https://orcid.org/0009-0002-6257-5638>

Досліджено закономірності між розвитком кристалізованого інтелекту та емоційним інтелектом учнів початкової школи закладів загальної середньої освіти міста Полтави. Представлено добірку ефективних методів, прийомів психолого-педагогічного впливу, спрямованих на розвиток інтелектуальних здібностей шляхом створення комфортного освітнього середовища; наголошено на важливості батьківського і педагогічного впливу на розвиток успішності дитини та формування базових «м'яких» навичок. Встановлено, що у молодшому шкільному віці відбувається формування емоційного інтелекту дитини, що позитивно впливає на розвиток її академічних навичок, сприяє кращій соціалізації, опануванню соціально прийнятих норм поведінки та формуванню пізнавальної сфери.

Ключові слова: інтелект (IQ), емоційний інтелект (EQ), емпатія, «м'які навички», емоційність, молодший шкільний вік.

Filonenko Olena. Characteristics of the Younger School Age Children Intellect Development: Experience of Measuring Intellectual (IQ) And Emotional (EQ) Coefficients

The purpose of this paper is to establish patterns between the development of crystallized intelligence and emotional intelligence of the elementary school students who attend general secondary education institutions in Poltava. Author of this paper proposes a set of selected effective approaches, methods of psychological and pedagogical influence, aimed at the development of intellectual abilities in a comfortable educational environment; draws reader's attention to the importance of parental and pedagogical influence on the development of a child's success and the formation of basic "soft" skills. On the author's opinion a child's emotional intelligence is formed during elementary school age, which positively affects the development of his/her academic skills, contributes to better socialization, mastery of socially accepted norms of behavior and formation of the cognitive sphere.

Keywords: intelligence (IQ), emotional intelligence (EQ), empathy, "soft skills", emotionality, elementary school age.

Постановка проблеми. Проблема природних передумов інтелекту розглядається з різних позицій. Частина науковців намагається з'ясувати, якою мірою інтелект являє собою вроджену, спадкову характеристику особи, а якою – набуту. Є психологи, які в основу теорії інтелекту ставлять пізнання його біологічних основ і тому припускають, що головну інформацію про нього можна отримати з таких наук, як генетика, нейрофізіологія, анатомія, біохімія тощо. Але дослідження біологічних основ інтелекту поки не пояснює більшу частину його індивідуальних відмінностей. Відомо, що здібності, зокрема розумові, розвиваються протягом життя людини. Але навіть у відносно однакових умовах розвиток інтелектуальних здібностей людей різний. На процес інтелектуального розвитку особистості впливають дві групи факторів – біологічні та соціаль-

ні. Про це свідчать мої власні спостереження та результати діагностики під час комплексної оцінки дітей-близнюків, дітей-двійнят, які ростуть і виховуються в одній родині (див. Фото).

Фото. Корекційно-розвиткове заняття з хлопчиками-близнюками

Філоненко Олена Абдулвагабівна, консультант (практичний психолог) комунального закладу «Інклюзивно-ресурсний центр Полтавської міської ради».

Особливо гострим є питання розвитку інтелектуальних здібностей учнів початкових класів міста Полтави, бо значний негативний вплив на успішність дітей і якість навчання мають пандемія, наслідки військового стану, численні карантини, відключення світла та інші зовнішні чинники. Коливання настрою, підвищена тривожність, низький рівень розвитку навичок саморегуляції, емоційна нестабільність чинять прямий вплив на рівень освітньої компетентності і навченості учня. Тому й виникла потреба дослідження закономірностей між розвитком кристалізованого інтелекту та емоційного інтелекту учнів з інтелектуальними труднощами, які відвідують початкову школу ЗЗСО м. Полтави.

Актуальність проблеми вивчення EQ обумовлена недостатньою розробленістю концепції розвитку емоційного інтелекту учнів в Україні, розмитістю меж визначення поняття «емоційний інтелект» і браком чіткої структури його організації. Хоча в державному стандарті загальної середньої освіти зазначено: для впровадження мети Нової української школи, складовою якої є розвиток EQ учнів молодшого шкільного віку, необхідно визнавати унікальність кожної дитини, що унеможливує будь-які форми дискримінації людини. Тим паче що Новим законом про освіту та державним стандартом початкової освіти разом із фокусом на 10 ключових компетентностях передбачено розвиток таких наскрізних умінь: ініціативність; уміння конструктивно керувати емоціями; уміння оцінювати ризики та приймати рішення; вміння розв'язувати проблеми; здатність співпрацювати з іншими людьми [2]. Також у стандарті наголошено на необхідності створення атмосфери довіри та взаємоповаги, запобігання насильству, булінгу та цькуванню, надання допомоги, забезпечення права на здорове життя, свободу слова та вибору для забезпечення умов емоційного благополуччя дитини в школі та сім'ї.

Тому сучасному педагогу потрібно врахувати ці аспекти під час підготовки до уроку чи виховного заходу. Як вчити так, щоб в кінцевому підсумку дитина стала гармонійно розвиненою особистістю? Як налагодити взаємодію з батьками, щоб надалі не виникало непорозумінь? А що робити, якщо дитина має інтелектуальні труднощі, які й так ускладнюють освітній процес? Багато «як» і

«чому». Проте саме в цьому і полягає унікальність роботи фахівця інклюзивно-ресурсного центру, який повинен розв'язати цей вузлик питань, надати якісну консультативну допомогу родині, сформувані методичні рекомендації для вчителів, асистентів, корекційних педагогів, усій команді супроводу, яка допомагатиме дитині під час освітнього процесу бути успішним, активним учасником процесу пізнання.

Аналіз актуальних досліджень. У психології немає цілісного тлумачення поняття «інтелект». Воно визначається як «стала структура розумових здібностей індивіда»; його ототожнюють з пізнанням узагалі, із системою розумових операцій, з пізнавальними здібностями людини, зі стилем і стратегією рішення проблем, когнітивним стилем як пізнавальним досвідом ставлення до світу [4]. Найчастіше в психолого-педагогічній літературі представлено такі означення:

1. Інтелект як здатність до навчання (А. Біне, Ч. Спірмен, В. Хенмон, Т. Вудроу, В. Діаборн).

2. Інтелект як здатність оперувати абстрактними символами і відношеннями (Л. Термен, Ф. Беллерд, Р. Торндайк).

3. Інтелект як здатність адаптуватися до навколишнього середовища (В. Штерн, Р. Фрімен, Р. Пінтер, Л. Терстоун, Дж. Петерсон).

Американський психолог Раймонд-Бернард Кеттел (1905–1998) є автором моделі структури інтелекту, якою передбачено, що генеральний фактор G складається з поточного і кристалізованого інтелектів. Рівень поточного інтелекту визначається загальним розвитком «третинних» асоціативних зон кори великих півкуль головного мозку. Тобто він є біологічно зумовленим і виявляється при розв'язуванні перцептивних задач, коли від досліджуваного вимагається знайти відношення між певними елементами. Оскільки поточний інтелект природно зумовлений, процес набуття досвіду і навичок для одних людей є складнішим, для інших – простішим. Кристалізований інтелект визначається сукупністю знань та інтелектуальних навичок особистості, набутих протягом всього життя. Застосування поточного інтелекту для розв'язання проблем, які виникають перед людиною, сприяє появі і розвитку кристалізованого інтелекту. Кристалізований інтелект змінюється залеж-

но від культури, активності, інтересів особистості і вимірюється традиційними тестами інтелекту.

Сучасна психологія напрацювала величезну кількість способів та методик, спрямованих на розуміння людиною своїх почуттів, мотивів та реакцій. Деніель Гоулман у своїй книзі «Емоційний інтелект. Чому він може бути важливіший за IQ», на відміну від П. Саловея і Дж. Майєра вважає, що емоційний інтелект людина може розвивати й удосконалювати протягом усього свого життя [1]. Автор вважає, що структура EQ має ширші межі і включає наступні складники – 25 характеристик, які згодом були розподілені за п'ятьма напрямками: самосвідомість, саморегуляція, мотивація, емпатія та соціальні навички.

Науковці наголошують, що поняття «емоційний інтелект» (EI) парадоксально поєднує два поняття: емоційність (почуттєва сфера) та інтелект (когнітивна сфера).

«Емоційність» означає суб'єктивний досвід або реакцію, пов'язану з емоцією людини, психічним і фізіологічним станом, що відображає найрізноманітніші почуття, тоді як «інтелект» пов'язаний із логікою, міркуванням, плануванням, навчанням, мисленням та вирішенням проблем.

Зважаючи на те, що EI є складним інтегральним феноменом, його визначення не мають узгодженості щодо змісту та структури, а дослідницькі розвідки торкаються питань взаємозв'язку тих чи інших його компонентів із різноплановими аспектами освітньої діяльності.

Д. В. Люсин вважає, що ідея EQ сформувалася на основі поняття соціального інтелекту, яке розробляли Е. Торндайк, Дж. Гілфорд, Г. Айзенк і Х. Гарднер. Останній особливо близько підійшов до поняття EQ, коли описав у рамках своєї теорії численних інтелектів внутрішньоособистісний і міжособистісний інтелект.

Психолог В. Юркевич висловлює парадокс: емоційний інтелект піддається розвитку і спрямованому навчанням більшою мірою, ніж абстрактно-логічний інтелект.

Американський психолог Девід Векслер, який розробив тест на визначення інтелекту, пізніше названий його іменем, під поняттям «інтелект» розуміє здатність до цілеспрямованих дій, раціональне, критичне мислення й ефективну взаємодію з навколишнім середо-

вищем. Саме його діагностику WISC-IV (Шкала інтелекту Векслера для дітей – IV) і взято за основу дослідження як стандартизованої методики для вимірювання інтелекту дітей віком від 6 до 16 років.

Отже, можна висунути припущення, що IQ також має значення на шляху до успіху, вказуючи на наші знання, уміння та навички, проте його роль порівняно невелика, коли йдеться про EQ – здатність прокладати шлях до бажаної мети. Емоційний інтелект охоплює вміння контролювати власні емоції та використовувати інтуїцію, комунікабельність, швидкість прийняття рішень, стійкість та спокій у стресових ситуаціях, вміння швидко і конструктивно реагувати на зміни.

Мета статті. Метою нашого дослідження є теоретично обґрунтувати та емпірично визначити вікові особливості розвитку інтелекту дітей молодшого шкільного віку та встановити закономірності між розвитком логічного кристалізованого інтелекту (також текучого або рідинного) та емоційним інтелектом; визначити педагогічний та родинний вплив на формування емпатії, «м'яких» навичок та саморегуляції.

Методологія ґрунтується на принципах єдності теорії і практики, що є взаємообумовленими; принципі системності; принципі розвитку, що полягає у формуванні наукового знання із відображенням суперечностей, кількісних та якісних змін об'єкта дослідження; принципі об'єктивності, що потребує врахування всіх факторів, які характеризують досліджувані об'єкти, явища і процеси.

Основні методи дослідження:

1. Збір даних про дитину (психолого-педагогічна характеристика закладу освіти, отримання запиту від батьків або законних представників, медичні виписки, довідки, індивідуальні програми розвитку (ІПР), письмові роботи дитини).

2. Спостереження, яке відбувається під час проведення комплексної оцінки, діагностики, консультування.

3. Проведення діагностики пізнавальної сфери. (Шкала інтелекту Векслера для дітей – IV) .

4. Проведення діагностики емоційно-вольової сфери.

Методика «Словник емоцій» К. С. Іванової націлена на виявлення кількості емоцій, які може назвати дитина у молодшому

шкільному віці. Її суть полягає у опитуванні дитини про ті емоції, які вона знає. Усі відповіді занотовуються та за результатом поділяються на три рівні. Високим рівнем вважається, коли дитина змогла назвати 7 та більше емоційних станів. Середнім рівнем вважається, коли дитина змогла назвати 4–6 емоційних станів. Низьким рівнем вважається, коли дитина змогла назвати до 4 емоційних станів.

«Емоційна ідентифікація» О. І. Ізотової. Метою методики «Емоційна ідентифікація» є виявлення особливості розпізнання емоцій, їх сприйняття, розуміння та відтворення основних емоційних почуттів або їх вербалізація.

5. Здійснення моніторингу розвитку дитини.

Відбувається шляхом участі фахівця ІРЦ в засіданні команди психолого-педагогічного супроводу, проведення повторних комплексних оцінок.

Викладення основного матеріалу дослідження. Упродовж 2021–2023 років нами були отримані запити батьків учнів, які проживають в Полтавській громаді, щодо занепокоєння успішністю дитини, можливостей опанування освітньої програми, виникнення ускладнень при адаптації до шкільного життя, поведінкових труднощів, які заважають навчанню. Намагаючись виправити ситуацію, батьки приймали рішення змінювати клас, заклад. Під час особистого звернення батьки дітей наголошують на проблемі, яка стосується їхньої дитини, відповідно консультанти ІРЦ забезпечують системний та кваліфікований супровід дитини та родини. Здебільшого фахівці проводять комплексну оцінку з метою визначення особливих освітніх потреб дитини, розробляють рекомендації щодо освітньої програми для дитини з особливими освітніми потребами, надають психолого-педагогічні та корекційно-розвиткові послуги, психологічну допомогу, проводять бесіди з батьками (законними представниками).

Звісно, що кожна дитина унікальна й однакових випадків не було і не буде, проте мені вдалося помітити деяку закономірність між академічними знаннями дитини та вміннями і навичками, які дитина демонструє у разі виникнення складнощів, під час встановлення контакту в незнайомій ситуації з чужими для неї людьми, вмінням продемон-

струвати свої найкращі риси та утриматись від негативних демонстративних проявів поведінки) (плач, крик, негативізм, протестна реакція).

Проводячи разом із дитиною діагностику WISC-IV, яка оцінює здібності та потенціал людини (текучий інтелект), а також набуті знання і навички (кристалізований інтелект), нами спостерігалася закономірність між розвитком кристалізованого, текучого інтелекту та емоційного інтелекту. Діти швидко зчитували емоційний стан батьків, використовували маніпуляції в разі виникнення труднощів, демонстрували пасивність до результату своєї діяльності, також слід виділити емоційну лабільність, слабкість вольових зусиль, несамостійність і навіюваність, особову незрілість опитаних респондентів.

Емоційна лабільність виявлялася в нестійкості емоцій, швидкій їх зміні, легкому виникненні емоційного збудження або плачу, ігноруванні виконання завдань. Нерідко у дітей виникало занепокоєння щодо того, чи довго триватиме обстеження, відзначалися підвищена дратівливість, байдужість.

Інколи спостерігалися неадекватна веселість і життєрадісність, виражені прояви інфантильної поведінки, прояви збудливості, невміння оцінити ситуацію і настрій оточення.

Досить часто когнітивні процеси дітей молодшого шкільного віку характеризувалися проявами нерівномірності (мозаїчності) порушень різних психічних функцій, недостатнім розвитком сприйняття, нездатністю зосереджувати увагу на істотних (головних) ознаках об'єктів. Тому було доцільним відзначати сильні, найбільш розвинені здібності та сфери розвитку дитини і слабкі місця, ті, які потребують особливої уваги педагогів і батьків. Завдання, які підкріплювалося візуальним матеріалом (картка, кубик, малюнок у книжці, бланк), виконувалися значно краще, ніж ті, де візуальної підказки не було. Мова йде про основні субтести «Дизайн блоків», «Розмірковування з матрицею», «Поняття в картинках».

На мою думку, у значної частини дітей основною причиною неуспішного навчання є неспроможність цілеспрямовано працювати, нестача мотивації та ускладнена подача матеріалу. Найважче виконувався тест

«Літерно-числова послідовність». У них, зазвичай, дуже нестійка увага, низька працездатність. Зовні це може виявлятися в діаметрально протилежних станах. Одні діти справляють враження дуже активних, непосидючих, у яких енергія вирує. Насправді ж вони просто перезбуджені, їхня активність – це псевдоактивність. Дитина не керує своєю поведінкою: вона, не подумавши, хапається за все і тут-таки кидає, зіткнувшись із першими труднощами, береться до чогось іншого. Справді активна, енергійна дитина, хоч і може бути рвучкою, швидкою, цілеспрямована та послідовно розв'язує поставлене перед собою завдання. Також спостерігалися інші прояви розладів уваги та цілеспрямованості: на тлі загальної нервової ослабленості переважають гальмівні процеси, тому дитина буває млявою, малорухливою, нерішучою, боязкою, їй особливо важко почати якусь справу. Часто без втручання дорослих вона залишається бездіяльною і завдання так і залишає, навіть не розпочавши. Тому вміння комунікувати, просити і приймати допомогу, адекватно реагувати на зауваження і виправляти свої помилки є вкрай важливим досягненням, до якого варто прагнути кожному учневі.

Існує думка, що емоційний інтелект може розвиватися і «сам» у дорослих людей – у родині, через живопис, мистецтво, літературу, гру, самостереження і ведення щоденників. Найкращими практиками розвитку емоційного інтелекту є досвід і саме життя, бажання розвиватися, вчитися нового.

Ми завжди можемо дібрати той метод, який є найдієвішим для нас. Головним орієнтиром при цьому є зміна ставлення до світу та якісні позитивні зміни у стосунках із самим собою та іншими людьми. У нас є емоції і почуття. І ми можемо бути інтелектуальними щодо них та навчити цього дітей, подаючи їм приклад.

Слід пам'ятати, що молодший шкільний вік характеризується високою гнучкістю та сенситивністю психічних процесів, відбувається активне емоційне становлення дитини. Школярі починають усвідомлювати зміст почуттів, поступово набувають здатності керувати ними, тому зростає стриманість та почуття відповідальності. Діти в цьому віці емоційно вразливі. У них активно розвивається почуття власної гідності, яка зовнішньо виражається гнівним реагуванням на

будь-яке приниження їхньої особистості та позитивним переживанням похвали. Активно розвиваються почуття симпатії і емпатії. Також цей вік вважається одним з найбільш значущих та формуючих періодів у житті кожної людини. Саме в цьому віці дитина набуває важливий соціальний досвід: вчиться адаптуватися до нового середовища, брати відповідальність, будувати взаємовідносини з однолітками, виконує нові соціальні ролі, привчається до більшої самостійності. Допомогти подолати ці труднощі молодшому школяру можливо шляхом усвідомлення своїх і розпізнавання чужих емоцій та почуттів, вміння адекватно діяти відносно певної ситуації, самодисципліна, опанування соціальних навичок [3].

Варто відзначити, що успіх ефективного навчання залежить від багатьох чинників, серед яких важливу роль має сприятлива психоемоційна атмосфера для навчання і розвитку усіх учасників освітнього процесу. Вчитель має змогу створити таку атмосферу, якщо він усвідомлює цінність особистісного та соціального розвитку усіх учнів класу.

Soft skills – це здібності та навички, які відповідають за наше соціальне життя та допомагають ефективно співпрацювати з іншими людьми. Це універсальний інструментарій, який допоможе легко адаптуватися до будь-якої ситуації.

Проте найчисленнішу групу з обстежених під час комплексної оцінки дітей становлять такі, що насамперед привертають увагу відставанням від своїх ровесників в інтелектуальному розвитку. У них значна обмеженість знань та уявлень про навколишній світ, несформованість мислинневих операцій, яка виявляється не тільки в словесно-логічному мисленні, й у сприйманні конкретних якостей предметів, у розвитку мовлення: дуже збідненому словнику, недорозвиненому, аграматичному висловлюванні. У процесі розв'язання діагностичних завдань вони мають чималі труднощі через обмеженість досвіду, несформованість навичок інтелектуально працювати, недорозвиненість мовлення, навичок читання і письма. Проте в межах доступного матеріалу та якісної подачі матеріалу ці діти здатні показати кращі результати; вони дуже чутливі до позитивної стимуляції з боку педагога, під впливом якого стають уважнішими і продуктивнішими. Також важливим є питання про правильне визна-

чення корекційно-розвиткового складника та типу освітніх труднощів, чим і займаються фахівці КЗ «Інклюзивно-ресурсний центр Полтавської міської ради» під час комплексної оцінки дитини.

Висновки. Найбільш чутливий період для розвитку інтелектуальних здібностей дітей – це молодший шкільний вік. Також слід враховувати особливості та вразливість емоційно-вольової сфери дитини. При виникненні труднощів у навчанні необхідні вчасна професійна допомога вчителя і батьківська підтримка. Тому нами було теоретично обґрунтовано інтелектуальні особливості розвитку дітей молодшого шкільного віку та закономірності між розвитком кристалізованого інтелекту та емоційним інтелектом, також визначено вплив педагогічного та сімейного характеру на формування емпатії, «м'яких» навичок та саморегуляції. Налагодити якісну взаємодію між всіма учасниками освітнього процесу, провести діагностику та надати рекомендації – це завдання фахівців інклюзивно-ресурсного центру. Зберегти і не порушити баланс між набутими знаннями і емоційністю дитини, IQ та EQ, «треба і мушу» є важливим завданням для освітньої громади, враховуючи складний час, який ми всі переживаємо. Тому буде доречним проведення роз'яснювальної роботи серед учнів про базові емоційні стани, їхнє значення, ідентифікацію та залучення до групових ігор, щоб розвивати емоційну компетентність школярів.

Перспективи подальших досліджень. Розвиток академічних навичок прямо пропорційно залежить від мотивації, бажання, настрою дитини, яка здобуває освіту. Чим більша зацікавленість, тим якісніше дитина виконує завдання, і результат буде значно кращим. На основі отриманих даних можемо зробити висновок, що якісно налагоджений освітній процес сприяє розвитку емоційного інтелекту. Перспективи подальших досліджень вбачаємо в розробленні комплексної програми підвищення емоційного інтелекту, розвитку «м'яких навичок» з урахуванням вікових особливостей та здібностей дитини, зокрема емпатії, комунікативних здібностей,

уміння працювати в команді, лідерських якостей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гоулман Д. *Емоційний інтелект*. К.: Віват, 2018. 512 с.
2. *Державний стандарт початкової школи.п.9*. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2018-%D0%BF#Text>
3. Котик Т. М. *Нова Українська Школа: теорія і практика формування емоційного інтелекту в учнів початкової школи: навчально-методичний посібник для вчителів початкової школи*. Тернопіль: Астон, 2020. 192 с.
4. Рубінштейн С. Л. *Основи загальної психології*. Київ, 2009. 713 с.

REFERENCES

1. Houlman D. (2018) *Emotsiyni intelekt. [Emotional intelligence]*. K.: Vivat, 512 s. (in Ukrainian).
2. *Derzhavnyi standart pochatkovoї shkoly.p.9.at:* <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2018-%D0%BF#Text> (in Ukrainian).
3. Kotyk T.M. (2020). *Nova Ukrainiska Shkola: teoriia i praktyka formuvannia emotsiinoho intelektu v uchniv pochatkovoї shkoly: navchalno-metodychnyi posibnyk dlia vchyteliv pochatkovoї shkoly. [New Ukrainian School: theory and practice of forming emotional intelligence in primary school students: educational and methodological manual for primary school teachers]*. Ternopil, Aston, 192 s (in Ukrainian).
4. Rubinshtein S.L. (2009). *Osnovy zahalnoi psykholohii. [Basics of general psychology]*. Kyiv, 713 s (in Ukrainian).

Цитувати: Філоненко О. А. Особливості розвитку інтелекту дітей молодшого шкільного віку: досвід вимірювання інтелектуального (IQ) і емоційного (EQ) коефіцієнтів / О. А. Філоненко // Постметодика. 2023. № 1. С. 42–47.

© О. А. Філоненко, 2023. Стаття надійшла в редакцію 3.04.2023 ■

ВПЛИВ ЛФК НА РОЗВИТОК ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ

I. A. Хом'якова, ORCID iD <https://orcid.org/0009-0005-1733-8459>

Теоретично обґрунтовано важливість впливу лікувальної фізичної культури (ЛФК) на розвиток осіб з особливими освітніми потребами (ООП) як методу корекції психомоторного розвитку дітей з різними типами освітніх труднощів. Описано законодавче підґрунтя запровадження новітніх підходів до фізичного виховання здобувачів освіти, створення умов для їхнього фізичного розвитку та рухової активності, зміцнення здоров'я, посилення мотивації до систематичних занять фізичною культурою і спортом, зокрема для дітей, які мають особливі освітні потреби.

Розкрито ключову роль ЛФК для покращення здоров'я дітей, відновлення втрачених функцій організму, запобігання появі вторинних «нашарувань» труднощів у розвитку дітей, покращення їхнього фізичного, психомоторного розвитку та функціонального стану, соціальної адаптації в дитячих колективах із застосуванням різноманітного корекційного обладнання, представлено його опис.

Ключові слова: ЛФК (лікувальна фізична культура), діти з ООП, корекційне обладнання.

Khomiakova Iona. The Influence of Therapeutic Physical Culture on the Development of Children with Special Educational Needs

The paper is about importance of the influence of therapeutic physical culture on the development of children with special educational needs as a method of correcting the psychomotor development of children with various types of educational difficulties. Author lists legislative basis for the introduction of the new approaches to the physical education of students, creation of conditions for physical development and motor activity, strengthening of health and motivation for systematic physical education and sports, in particular for children with special educational needs.

The importance of therapeutic physical culture for improving children's health, restoring lost body functions, preventing the appearance of secondary "layers" of difficulties in children's development, improving children's physical and psychomotor development and functional state, their social adaptation in children's teams with the use of various corrective equipment, its description are indicated.

Keywords: TPC (therapeutic physical culture), children with special educational needs, corrective equipment.

Постановка проблеми. На розвиток дітей з особливими освітніми потребами (ООП) важливий вплив має ЛФК (лікувальна фізкультура). Для дітей ЛФК застосовують у найбільш доступній і приємній для них формі гри. Потребу в руховій активності має кожна дитина. Застосовуючи методи, обладнання лікувальної фізкультури, можна ефективно сприяти реалізації такої потреби, водночас попереджаючи появу низки захворювань, наприклад, ожиріння, плоскостопості, сколіозу, порушення постави тощо. Систематичні заняття ЛФК сприяють корекції діагностованих хвороб, гармонізують фізичний і психічний розвиток дитини, активізують роботу серцево-судинної та дихальної систем, формують гарну поставу і запобігають появі патологічних станів.

В нашій країні в умовах тривалого карантину під час пандемії, дистанційного навчання внаслідок тривалої військової агресії значно

обмежено можливості дітей отримувати повноцінні корекційно-розвиткові послуги, що негативно впливає на їхній розвиток. Окрім цього, в сучасній освіті непоодинокую є тенденція, пов'язана із недостатнім використанням усіх можливих ресурсів для успішного розвитку фізичної компетенції дітей з ООП, зокрема внаслідок браку знань педагогів щодо таких можливостей або нестачі спеціального корекційного обладнання в закладах освіти.

Аналіз останніх джерел та публікацій свідчить, що питання впливу лікувальної фізкультури на розвиток дітей з ООП досліджували на практиці вчителі-реабілітологи, інструктори ЛФК, вчителі фізичної культури, виступивши авторами низки корекційно-розвиткових програм із ЛФК для дітей із різними освітніми труднощами (Остапенко Т. В., Авраменко Л. Ю., Свистун Г. М., Бобренко І. В., Чепурний А. В. та інші). У Концепції розвитку

Хом'якова Ілона Анатоліївна, консультант ІРЦ (практичний психолог) комунального закладу «Інклюзивно-ресурсний центр» Полтавської міської ради.

щоденного спорту в закладах освіти, яка набула чинності 1 січня 2022 року (термін дії до 2030 року), зазначена її мета – запровадження новітніх підходів до фізичного виховання здобувачів освіти, створення умов для фізичного розвитку та рухової активності, зміцнення здоров'я, посилення мотивації до систематичних занять фізичною культурою і спортом.

У розділі III, п. 2 Концепції вказано пріоритетні напрями розвитку спорту в закладах освіти:

- розроблення нових підходів до проведення уроків із фізичної культури та занять із фізичного виховання в закладах освіти усіх типів та форм власності як органічної складової здорового способу життя, з урахуванням інклюзивності для осіб з інвалідністю;
- посилення відповідальності керівників закладів освіти всіх типів та форм власності для забезпечення належного рівня рухової активності вихованців;
- забезпечення постійного медико-педагогічного контролю за фізичним станом здоров'я здобувачів освіти в закладах освіти усіх типів та форм власності [2].

У розділі IV Концепції розвитку щоденного спорту в закладах освіти (п.2.7) наголошується на необхідності:

- модернізації об'єктів спортивної інфраструктури закладів освіти (спортивних споруд) відповідно до вимог освітнього процесу, вимог сучасності та інноваційних підходів, проведення реконструкції та ремонтних робіт;
- забезпечення спортивним інвентарем та облаштування спеціальним обладнанням об'єктів спортивної інфраструктури;
- узгодження нормативів експлуатації і будівництва матеріально-технічної бази закладів освіти усіх типів та форм власності із сучасними вимогами;
- створення на спортивних спорудах умов для оздоровчо-лікувальних та навчально-тренувальних занять фізичною культурою для здобувачів освіти з ослабленим здоров'ям, осіб з особливими освітніми потребами та осіб з інвалідністю.

Розділ IV, п.2.8 «Фінансове забезпечення» включає запровадження реалізації пілотного проекту «Гроші ходять за дитиною» щодо фінансування послуг у закладах освіти для цільового гарантованого матеріального забезпечення певних витрат, спрямованих на фізичне виховання здобувачів освіти, зокрема дітей з ООП. Це додає впевненості, що найближчим часом усі діти на базі закладів освіти матимуть змогу отримувати якісні корекційно-розвитко-

ві послуги для їхнього фізичного розвитку, а саме заняття з ЛФК.

В основі психічного розвитку дітей лежить рух, рухова активність. Під час виконання дитиною спеціально підібраних комплексів вправ здійснюється формування та вдосконалення моторних функцій, і особливо тих, які порушені внаслідок патопсихологічного процесу розвитку. У ході фізичного виховання відбуваються компенсація основного дефекту і корекція вторинних порушень, що виникли у зв'язку з основним захворюванням (теорія Л. С. Виготського про структуру дефекту). Із «первинним» дефектом вкрай важливо працювати, і що раніше, то краще, максимально використовуючи пластичність нервової системи в корекційній роботі з дітьми. Рухові вправи розвивають м'язово-суглобний зв'язок, збагачують кров киснем, покращують орієнтування дитини в просторі, сприяють розвитку рухових дій потребує зосередження на виконуваних рухах), тренують навички запам'ятовування послідовності рухів, удосконалюють уміння виконувати рухи за вербальною інструкцією, сприяють зміцненню серцево-судинної системи, активізують обмін речовин, стимулюють інтелектуальні здібності дітей з ООП, поліпшують загальний тонус організму.

Л. С. Виготський вказував на необхідність створення такої системи навчання, при якій дитина з особливими освітніми потребами не виключалася б із колективу дітей із нормотиповим розвитком. Учений наголошував, що масова школа створює «замкнуте коло», де все пристосовано до дефекту дитини, усе фіксує її увагу на своєму недоліку і не залучає дитину до повноцінного життя. Таким чином, Л. С. Виготський одним із перших обґрунтував ідею інтегрованого (інклюзивного) навчання. На жаль, у багатьох освітніх закладах діти з ООП найчастіше перебувають в умовах малорухливості як вимушеної форми поведінки. Зазвичай вони звільнені від занять фізичною культурою, що і є основною причиною їхньої «невключеності» під час занять фізичною культурою.

Підкреслюючи важливу роль рухової активності дитини в самопізнанні, Е. Аркін писав: «За допомогою рухів дитина знайомиться з навколишнім світом. Саме рухи вперше знайомлять дитину з самою собою, відкривають їй частини власного тіла, за допомогою рухів вона навчиться виділяти своє Я...» [1, с. 340]. Зокрема, рухова активність має стиму-

лювальний вплив на морфофункціональне дозрівання не тільки опорно-рухового апарату, а й головного мозку, що сприяє інтенсивному розвитку інтелектуальних здібностей [3, с. 99]. Виконання дітьми фізичних вправ передбачає перехресні рухи, веде до збільшення кількості нервових волокон, які пов'язують півкулі головного мозку, а це сприяє розвитку уваги і пам'яті [4, с. 90–93]. Таким чином, фізичні вправи допомагають розвитку пізнавальних процесів, стимулюють роботу всіх аналізаторів. Д. Вишнікин обґрунтував ефективність взаємозв'язку розвитку фізичних та інтелектуальних здібностей дітей на основі організації навчальних занять за принципом взаємопов'язаного і взаємозалежного розвитку фізичних та інтелектуальних здібностей на ігровій і оздоровчій основі із застосуванням сучасних інформаційних технологій [4, с. 141]. Отже, включення дітей з ООП в освітній процес разом із нормотиповими дітьми ефективно впливатиме на успішність засвоєння ними освітньої програми на рівні їхніх можливостей.

Доречно згадати теорію сенсорної інтеграції, яка пов'язана з усіма сенсорними системами, зокрема вестибулярною, дотиковою, пропріоцептивною. Автором цієї теорії є американський ерготерапевт Джин Айрес. Він описав прийоми та методи, які дають змогу об'єднати ті чи інші аналізаторні системи для компенсації особливостей психофізичного розвитку.

Найважливішою із цих систем вважають вестибулярний апарат, який має фундаментальну роль у всіх діях людини. За словами Д. Айреса, через систему нервових з'єднань вестибулярний апарат впливає на гравітаційну безпеку, напругу м'язів, рівновагу тіла, координацію рухів, візуально-просторову і слухомовну обробку, а також на планування руху, емоційну й соціальну безпеку. Саме на заняттях із ЛФК доцільно застосовувати принципи сенсорної інтеграції із використанням різноманітного корекційного обладнання.

Метою статті є вивчення можливостей та переваг використання корекційного обладнання на заняттях із ЛФК у Комунальному закладі «Інклюзивно-ресурсний центр» Полтавської міської ради під час роботи з дітьми з особливими особливими потребами.

Завданням дослідження є опис видів корекційного обладнання та його переваг для розвитку психічних функцій дітей з ООП.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для дітей різного віку застосовують різне корекційне обладнання і навантаження, урахо-

вуючи наявний рівень фізичного розвитку; використовують різний спортивний інвентар (гімнастичні та звичайні м'ячі, палиці, обручі, лавки, сенсорні доріжки тощо).

Опис корекційного обладнання для занять із ЛФК, які використовують фахівці КЗ «Інклюзивно-ресурсний центр» Полтавської міської ради на своїх корекційних заняттях, подано нижче.

Шведська стінка – це гімнастичне обладнання, призначене для спортивних вправ, яке за зовнішнім виглядом схоже на драбину. Назва «стінка» пов'язана зі звичним місцем розташування знаряддя біля стіни. Займаючись на ній, можна пропрацювати м'язи рук, передпліччя, ніг, спини і пресу, тренувати вестибулярний апарат, координацію рухів, зменшувати емоційну напругу. Заняття на шведській стінці будуть корисні в будь-якому віці, починаючи із 1,5 року. Діти від півтора до трьох років можуть виснути на стінці, тримаючись лише руками за перекладину протягом 5–7 секунд. Малока можна також ставити на нижню сходинку, де він, тримаючись за планку на рівні грудей, зможе присідати. Діти, старші від трьох років, можуть висіти на верхній перекладині, вчитися підтягуватися, виконувати махи ногами і «пістолет» – присідання на одній нозі тощо.

Різновиди «шведських стінок»: «Скеледром»; «Сир»; «Гладіаторська сітка»; «Класична стінка»; «Хвиля».

Додаткове обладнання до шведської стінки: роликівий спуск «Хвиля», спуск роликівий рівний. Заняття із застосуванням роликівих спусків розвивають м'язовий корсет і створюють ефект масажу, розвивають загальну моторику, сприяють розвитку просторових уявлень («угорі/внизу»). Роликіві спуски м'які і приємні на дотик, тому дуже подобаються дітям, адже кріпляться до шведської стінки і працюють як гірка. Усі заняття проводяться під наглядом інструктора з ЛФК або реабілітолога.

Скеледром – штучна споруда із зачіпками для рук та ніг, що зазвичай використовується для скелелазіння в закритому просторі, проте може бути встановлена й на вулиці, імітуючи скелею для тренування у скелелазінні. Лазіння імітованою скелею чудово підійде дітям, які постійно видираються на дерева і сходи. Під час занять на скеледромі чудово пропрацьовуються м'язи ніг і рук, розвиваються спритність, увага і логіка. Скелелазіння допомагає дитині вчитися контролювати власне тіло, а також

приймати правильні рішення. Регулярні заняття на скеледромі позитивно впливають на розвиток усіх груп м'язів дитини, крім перевантаження, яке шкідливе в дитячому віці.

Переходи – це вертикальна драбина (рівна чи хвилеподібна), якою пересуваються «на руках», без опори під ногами. Орієнтовані ці переходи на тренування всіх груп м'язів тіла дітей. Обов'язково всі вправи виконувати під наглядом реабілітолога.

Безкаркасний басейн – це сухий басейн із кульками. Кульки можуть бути кольоровими, що дає змогу дітям учити назви кольорів, здійснювати сортування кульок за кольором, математичний рахунок тощо, а також білими/прозорими. Цей вид корекційного обладнання дуже подобається дітям, адже «заплив» в такому басейні покращує фізичне та емоційне самопочуття, розвиває спритність, координацію рухів, сприяє розвитку вестибулярного апарату, дарує позитивні емоції. Окрім цього, кульки здійснюють масажний ефект та сприяють розвитку тактильних відчуттів і окремих частин тіла (рук чи ніг), і всього тіла (дитина повністю занурюється в басейн).

М'які модулі – це набори блочних деталей великих розмірів (кубики, трикутники, циліндри, «таблетки», конуси, гірки, балки, сходи тощо). М'які модулі – це цікаві й корисні іграшки, що розвивають пізнавальні та творчі, конструкторські здібності дітей, мовлення, дрібну моторику, уяву, закріплюють сенсорні еталони, формують просторове сприймання, розширюють сенсорний досвід дітей. Різновиди м'яких модулів: «Райдужна арка» (набір яскравих елементів, які з'єднуються між собою, утворюючи фігуру веселки або тунелю, «гойдалки»); «острів» – гірка зі сходінками; «мозаїка»; «пазл»; тунель.

Підвісні тренажери – використовуються для активних ігор і релаксації, їх ще називають «сенсорні гойдалки». Під час занять на такому обладнанні відбувається активізація мовленнєвої сфери та ігрової діяльності, а також тренується вміння дитини керувати власним тілом і своїми рухами, розвиваються сенсорика та вестибулярний апарат. Цей вид тренажерів підходить для дітей із гіперактивністю, тривожністю, затримкою психічного розвитку (ЗПР), розумовою відсталістю (РВ), порушеннями слуху, мовленнєвими особливостями, розладами аутистичного спектра. Повільне й рівномірне розгойдування сприяє активізації великої кількості вестибулярних рецепторів і врівноважує емоційний стан дитини. Розгойдування дитини на таких гойдалках допомагає звільни-

ти її руки для взаємодії з іншими предметами. Різновиди підвісних тренажерів: сенсорні гойдалки «гніздо-крапля», «гамак»; «колодка»; «тарілочка»; «рівновага»; «диск».

Сенсорні доріжки – це спеціальні доріжки, поверхня яких різна на дотик і вкрита різним за твердістю та формою матеріалом (каміння, дерево, галька, гудзики, невеличкі кільця, дрібні кульки, ковролін, фанера, текстура «травка» тощо), які використовуються для масажу стоп і впливають на їхні біологічно активні точки. Доріжки сприяють отриманню різноманітних тактильних відчуттів, активують та розвантажують нервову систему дитини, здійснюють профілактику виникнення та розвитку порушень опорно-рухового апарату.

Балансири – це дерев'яні конструкції, вправи на яких сприяють зміцненню м'язів ніг та спини. Балансири мають позитивний вплив на зорово-моторну координацію, вироблення в дитини навичок самоконтролю і сприймання свого тіла. Утримувати рівновагу на балансирах дітям спочатку дуже непросто, тому заняття із цими тренажерами потрібно починати із «позиції» лежачи на них, і лише згодом – сидячи та стоячи. Дуже важливим при занятті дітей на будь-якому виді корекційного обладнання є перехід від виконання дитиною вправ на основі наслідування до дій на основі словесних інструкцій. На балансири дитина не має фізичних навантажень, вона працює лише із своєю вагою, намагаючись правильно її розподіляти на дошці, тому якщо дитина фізично не готова – вона просто не втримає рівновагу на балансири і не буде вивихів, перевантаження чи травм. Балансири є основними засобами корекції у «мозочковій стимуляції» – виконання вправ на рівновагу, координацію рухів, а саме за це «відповідає» мозочок як один із відділів мозку, відбувається процес «запуску» (стимуляції) кори великих півкуль для здійснення пізнавальної діяльності і покращення роботи всіх пізнавальних процесів (пам'яті, уваги, сприймання тощо). Різновиди балансирів: кульковий лабіринт; дерев'яний балансир; тренажер «Веселка», «Рибка»; тактильна доріжка «Рівновага».

Фітбол – це великий пружний гімнастичний м'яч, який допомагає розвитку фізичних якостей та музично-ритмічних і творчих здібностей, сприяє корегуванню захворювань опорно-рухового апарату та суглобів, розвиває координаційні здібності. Розпочинати заняття на фітболі доречно із тренування «простого сидіння» дитини на цьому еластичному м'ячі,

далі – вправ у положенні лежачи на ньому. Починати потрібно із простих вправ, поступово збільшуючи навантаження. Доречно вправи здійснювати під музичний супровід, що додатково сприятиме гарному настрою дитини. Також фітбол можна використовувати не тільки на заняттях із ЛФК, а й удома – на ньому дитина може сидіти, переглядаючи мультфільм, або читати і при цьому триматиме спину рівно, що сприятиме профілактиці сколіозу. Доречно відзначити переваги цього засобу корекції, а саме економічну «доступність» і мобільність (можна випустити з м'яча повітря, і він займатиме мало місця, а також його зручно зберігати або навіть взяти із собою). Фітболи відрізняються за кольором, діаметром, показниками жорсткості й текстурі. Діаметр м'яча коливається від 45 до 95 сантиметрів і добирається відповідно до потреб та індивідуальних особливостей (зріст, вага) дитини. Жорсткість залежить від ступеня накачування м'яча повітрям і щільності матеріалу, з якого виготовлений фітбол. За текстурою м'ячі поділяються на декілька категорій: гладкі (це універсальний вид фітболу, його найчастіше можна побачити в спортзалах. Ці снаряди використовують для релаксації, розслаблення м'язів спини, зміцнення пресу), хопери – м'ячі з «ріжками» (рекомендуються для роботи з дітьми, адже на м'ячі з ручками легше утримати рівновагу під час виконання вправ), шиповані (з пухирцями) (це масажний вид фітболу, вправи з ним додатково стимулюють рецептори тіла і цим досягається більше користі від користування ним).

Цей корекційний засіб буде корисний для всіх дітей з ООП.

Висновок. Надзвичайне значення для неперервності корекційно-розвиткового ефекту у розвитку (корекція особливостей фізичного розвитку, підвищення фізичної витривалості та функціональних можливостей дітей) та соціалізації (включення в освітній процес) дітей з ООП має організація занять із ЛФК в закладі освіти. Тому наявність у закладі корекційного обладнання та вміння ним користуватися – запорука розвитку фізичних компетенцій дітей з ООП. При плануванні корекційно-розвиткової роботи з дітьми з ООП слід належну увагу приділяти лікувальній фізкультурі, адже вона стає підтримкою у покращенні

фізичного здоров'я дітей та фундаментом розвитку тих особистісних якостей, навичок та вмінь, які сприятимуть успішній інтеграції дітей у соціум.

Перспектива подальших досліджень полягає у перегляді підходів до проведення занять із ЛФК у закладах освіти із дітьми з ООП із різними видами освітніх труднощів та написання корекційно-розвиткових програм для корекції психофізичного розвитку дітей з ООП.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дуткевич Т. В. *Дитяча психологія : навч. посіб.* К.: Центр учбової літератури, 2012. 424 с.
2. Наказ МОН від 27.10.2021 № 1141/4088 «Про затвердження Концепції розвитку щоденного спорту в закладах освіти». URL: <https://imzo.gov.ua/2022/01/11/nakazmon-vid2710202111414088prozatverdzhenniakontseptsi-irozvytkushchodennohosportuvzakladakhosvity/>
3. Пахальчук Н. *Методичні особливості проведення загальнорозвивальних вправ із дошкільниками / Н. Пахальчук, Л. Дабіжа, А. Гайдюкевич // Молодий вчений.* 2018. № 5.2.
4. Пахальчук Н. *Фізичне виховання дітей старшого дошкільного віку та молодших школярів засобами ботмерівської гімнастики // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 15: Науково-педагогічні проблеми фізичної культури.* Київ: Видавництво НПУ імені М. Драгоманова, 2015. Вип. 3 (58).

REFERENCES

1. Dutkevych T.V. (2012). *Dytiacha psykholohiia. [Child psychology]. Navch. Posib. K.: Tsentri uchbovoi literatury.* 424 s. (in Ukrainian).
2. Nakaz MON vid 27.10.2021 № 1141/4088 "Pro zatverdzhennia Kontseptsii rozvytku shchodennoho sportu v zakladakh osvity" Elektronnyi resurs. - <https://imzo.gov.ua/2022/01/11/nakazmon-vid2710202111414088prozatverdzhenniakontseptsi-irozvytkushchodennohosportuvzakladakhosvity> (in Ukrainian).
3. Pakhalchuk N. (2018). *Metodychni osoblyvosti provedennia zahalno rozvyvalnykh vprav iz doshkilnykamy. [Methodological features of conducting general developmental exercises with preschoolers] / N. Pakhalchuk, L. Dabizha, A. Haidukevych // Molodyi vchenyi.* № 5.2 (in Ukrainian).
4. Pakhalchuk N. (2015). *Fyzyczne vykhovannia ditei starshoho doshkilnoho viku ta molodshykh shkoliariv zasobamy botmerivskoi himnastyky [Physical education of children of older preschool age and younger schoolchildren by means of Botmer gymnastics] // Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova. Seria 15: Naukovo-pedahohichni problemy fizychnoi kultury.* Kyiv: Vydavnytstvo NPU imeni M. Drahomanova. Vyp. 3 (58) (in Ukrainian).

Цитувати: Хом'якова І. А. Вплив ЛФК на розвиток дітей з особливими освітніми потребами / І. А. Хом'якова // Постметодика. 2023. № 1. С. 48–52.

© І. А. Хом'якова, 2023. Стаття надійшла в редакцію 3.04.2023 ■

УДК 376-056.2/3 (070.432)

МЕТОДИ КОРЕКЦІЇ НЕБАЖАНОЇ ПОВЕДІНКИ В ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ НА ОСНОВІ ФУНКЦІОНАЛЬНОГО АНАЛІЗУ

А. М. Артеменко, ORCID iD <https://orcid.org/0009-0007-0285-4703>

Представлено один із найбільш ефективних підходів до корекції небажаної поведінки в дітей з особливими освітніми потребами – прикладний аналіз поведінки (англ. – Applied Behavior Analysis, АВА). Описано специфіку застосування та інструментарій функціонального аналізу, який дає змогу визначити причини таких поведінкових проявів дитини. Виділено чотири основні функції проблемної поведінки дітей: доступ до бажаного предмета чи дії, припинення/уникнення неприємних стимулів чи дій, привернення уваги, сенсорна стимуляція. Також наведено конкретні методи, спрямовані на корекцію небажаної поведінки дітей з особливими освітніми потребами, ефективність яких доведена науково: «диференціальне підкріплення несумісної поведінки», «диференціальне підкріплення альтернативної поведінки», «диференціальне підкріплення відсутності поведінки», «гасіння», «ослаблення».

Ключові слова: АВА-терапія, функціональний аналіз поведінки, небажана поведінка, мотиваційна шкала, функція поведінки.

Artemenko Antonina. Methods of Correcting Undesirable Behavior of Children with Special Educational Needs Based on Functional Assessment

The paper presents one of the most effective approaches of correcting undesirable behavior of children with special educational needs – Applied Behavior Analysis (ABA). Scientific research on this subject have been analyzed. The specifics of the application and the toolkit of functional assessment, which makes it possible to determine the causes of such behavioral manifestations of the child, are described. Four main functions of problematic children's behavior are identified: access to a desired object or action, termination/avoidance of unpleasant stimuli or actions, attracting attention, sensory stimulation. Specific methods aimed at correcting undesirable behavior of children with special educational needs, the effectiveness of which has been scientifically proven, are also given: "Differential reinforcement of incompatible behavior", "Differential reinforcement of alternative behavior", "Differential reinforcement of other behavior", "Extinction", "Punishment".

Keywords: ABA-therapy, functional behavior assessment, undesirable behavior, motivational scale, behavioral function.

Постановка проблеми. Останнім часом у світі та Україні постійно зростає кількість дітей, які мають прояви небажаної поведінки: крики, істерики, кусання, задержуваність, падіння на підлогу, руйнівна поведінка, втечі від дорослих, самоагресія, самостимуляція. Найчастіше проблемна поведінка спостерігається саме в дітей з особливими освітніми потребами, що може бути обумовлено труднощами соціалізації та комунікації. І якщо батьки та педагоги не знають, як давати раду такій поведінці, це стає для них значною проблемою.

Для більшості дітей прояви описаної поведінки є нормальною частиною їхнього розвитку, однак, якщо така поведінка є стійкою і впливає на їхній навчальний процес

або соціальні відносини, то це може потребувати корекції. Одним з ефективних підходів до корекції небажаної поведінки у дітей є прикладний аналіз поведінки, який на основі функціональної оцінки дає змогу визначити прийнятні методи корекції.

Аналіз актуальних досліджень. АВА – це науковий підхід, який на постійній основі встановлює взаємозв'язок між поведінкою і факторами навколишнього середовища та експериментальним чином маніпулює цими факторами, щоб змінити поведінку особи.

Натепер є достатня кількість зарубіжних авторів (психологів, педагогів, корекційних спеціалістів-практиків), які розглядають АВА-терапію як одну з найважливіших методик вивчення та коригування проблем-

Артеменко Антоніна Михайлівна, магістр психології, сертифікований АВА-спеціаліст, заступник директора з методичної роботи Комунального закладу «Інклюзивно-ресурсний центр Полтавської міської ради».

ної поведінки. Найбільш популярними є роботи таких авторів: Ліф Р., Макекен Д., Дебора Ліч, Мері Лінч Барбера, Роберт Шрамм, Мелешкевич Ольга, Юлія Ерц тощо. Усі ці автори доводять дієвість АВА-терапії під час корекційної роботи з дітьми, які мають певні порушення психофізичного розвитку. Однак, в Україні ця тематика лише набирає популярності.

Уперше в Україні метод АВА-терапії став застосовуватися 2011 року за співпраці сертифікованого поведінкового спеціаліста Юлії Ерц (Ізраїль) та громадської організації «Товариство допомоги дітям з аутизмом «Особливе дитинство» в Дніпрі, а згодом за сприяння Міжнародної суспільної організації «Дитина з майбутнім» (м. Київ) було організовано серію навчальних семінарів для батьків та спеціалістів.

Мета статті – на основі теоретичного дослідження проаналізувати ефективні методи АВА-терапії для корекції небажаної поведінки дітей з особливими освітніми потребами; обґрунтувати важливість функціонального аналізу як одного із основних етапів корекційної роботи з проблемною поведінкою.

Виклад основного матеріалу. Є багато методик, які використовуються при роботі з «особливими дітьми». Однак, що стосується саме корекції небажаної поведінки дітей, то натеper однією з найбільш ефективних та науково обґрунтованих є АВА-терапія, автором якої вважається І. Ловаас (Ole Ivar Lovaas). В основі АВА лежить теорія біхевіоризму, яка базується на принципі контролю значущих для людини стимулів у навколишньому середовищі. АВА-терапія (Applied Behavior Analysis – прикладний аналіз поведінки) – це наукова дисципліна, метою якої є вивчення поведінки як об'єкта дослідження. В АВА вивчаються принципи та закони поведінки, тобто процеси, що лежать в основі впливу на поведінку, а також відбувається практичне застосування цих принципів. Цей метод ефективно застосовується під час реабілітації дітей із розладами аутичного спектра (РАС), а також із розладами мовлення й поведінки, з метою формування необхідних соціально-побутових навичок і соціально значущої поведінки [7].

На думку Т. Скрипник, діти з аутизмом унікальні, тому до них має бути застосований особливий підхід з орієнтиром на світо-

ві стандарти і розроблені ефективні методи корекції та навчання [2].

Вітчизняні наукові дослідження підтверджують, що прикладний аналіз поведінки поєднує цілу низку методів корекції поведінкових відхилень, використання яких передбачає навчання і розвиток дітей з аутизмом не тільки за особливих, а й за типових побутових умов, а також не тільки навичок, а й способів їхньої генералізації та підтримки, що сприяє ефективній корекції психофізичного розвитку дітей з РАС, позитивно впливає на процес їхньої соціалізації [1].

Спершу спробуємо з'ясувати, а що, власне, фахівці вважають «небажаною поведінкою». У прикладному аналізі поведінки можна знайти *критерії небажаної, проблемної поведінки*. Таких критеріїв три: *безпека, вплив на навчання і вплив на соціалізацію дитини*. Якщо поведінка небезпечна для самої дитини або оточення, заважає навчанню дитини або її оточення, створює труднощі для соціалізації («входження в суспільство») дитини або дітей, що її оточують, то ця поведінка особи вважається небажаною, проблемною, такою, що потребує корекції [6].

Якщо ж загрози безпеці, навчанню і соціалізації через поведінку дитини немає, то така поведінка визнається прийнятною і не потребує корекції.

Негативні форми поведінки не є випадковим явищем: у них завжди є певна функція. Поведінка може мати одну функцію або бути багатофункціональною. У поведінковому аналізі виділяють чотири основні функції поведінки [3]:

1. Доступ до бажаних предмета чи дій.
2. Припинення/уникнення неприємних стимулів чи дій.
3. Привернення уваги.
4. Сенсорна стимуляція.

Визначити функцію небажаної поведінки можна за допомогою функціонального аналізу поведінки, що включає непряму оцінку (Мотиваційна Шкала) і пряму оцінку у вигляді спостереження та заповнення таблиці АВС (те, що було до поведінки, яка саме поведінка та які її наслідки).

Функціональний аналіз поведінки – це метод отримання інформації про причини походження небажаної поведінки та фактори, які на неї впливають. Він допомагає визначити, яку функцію виконує небажана

поведінка і які способи корекції будуть найбільш ефективними в тому чи іншому випадку [4].

Шкала оцінки мотивації (Motivation Assessment Scale – MAS) була розроблена у 1986 році Марком Дюрандом та Данієлом Крїммісом та наразі є найбільш швидким скринінговим методом оцінки [5]. За допомогою цієї шкали можна визначити умови, що передували небажаній поведінці, а також оцінити значущість її наслідків (табл. 1).

Мотиваційна шкала містить 16 питань, котрі описують різноманітні ситуації, у яких може виникнути небажана поведінка. Необхідно дати чітке та конкретне визначення

цільової поведінки (не «поводить себе агресивно», а «б'є кулаком по столу»), та заповнити опитувальник стосовно цієї поведінки. Якщо у дитини спостерігається декілька видів небажаної поведінки, варто заповнити по кожному прояву окремий опитувальник. Бажано, щоб опитувальник заповнили, принаймні, дві людини із близького оточення дитини.

Та функція, що набрала максимальну кількість балів, потенційно може бути причиною виникнення небажаної поведінки (табл. 2).

Лише після того, як визначено конкретну функцію поведінки, можна починати вибір

Таблиця 1

**Шкала оцінки мотивації (MAS)
(Автори: Марк Дюранд та Данієл Крїмміс, 1986 р.)**

Ім'я дитини:	
Дата:	
Опитувальник заповнив:	
Визначення цільової поведінки:	
Короткий опис ситуацій, в яких відбувається проблемна поведінка:	
0 = ніколи	4 = з азвичай
1 = майже ніколи	5 = майже завжди
2 = зрідка	6 = завжди
3 = у половині випадків	
1. Якщо дитину залишити одну, проблемна поведінка виникатиме знову і знову.	0 1 2 3 4 5 6
2. Проблемна поведінка виникає, якщо від дитини вимагати виконати складне завдання.	0 1 2 3 4 5 6
3. Проблемна поведінка виникає, коли дорослий розмовляє з ким-небудь іншим.	0 1 2 3 4 5 6
4. Проблемна поведінка виникає, коли дитина вимагає отримати іграшку, їжу чи улюблене заняття, але їй було відмовлено.	0 1 2 3 4 5 6
5. Поведінка буде виникати раз за разом, коли нікого немає поруч, а також тривати протягом певного часу.	0 1 2 3 4 5 6
6. Поведінка виникає, якщо дитину попросити щось зробити.	0 1 2 3 4 5 6
7. Поведінка виникає, коли перестають приділяти увагу дитині.	0 1 2 3 4 5 6
8. Поведінка виникає, якщо ви заберете улюблену іграшку, їжу чи перервете улюблене заняття дитини.	0 1 2 3 4 5 6
9. Дитина отримує насолоду, коли займається небажаною поведінкою.	0 1 2 3 4 5 6
10. Коли ви змушуєте дитину виконати завдання, вона демонструє свою небажану поведінку, щоб уникнути цього завдання.	0 1 2 3 4 5 6
11. Дитина демонструє свою небажану поведінку, коли їй не приділяють увагу.	0 1 2 3 4 5 6
12. Прояви небажаної поведінки закінчуються, коли ви даєте дитині її улюблену іграшку, їжу чи пропонуєте їй зайнятися її улюбленим заняттям.	0 1 2 3 4 5 6
13. Коли прояви небажаної поведінки відбуваються, створюється враження, що дитина не розуміє, де вона перебуває і що відбувається навколо неї.	0 1 2 3 4 5 6
14. Прояви небажаної поведінки закінчуються, як тільки ви припиняєте змушувати дитину виконувати певне завдання.	0 1 2 3 4 5 6
15. Поведінка відбувається, щоб привернути вашу увагу.	0 1 2 3 4 5 6
16. Поведінка відбувається, коли ви сказали дитині, що вона не може зробити те, що хоче.	0 1 2 3 4 5 6

Інтерпретація результатів

Функція поведінки	Сенсорна стимуляція	Уникнення вимог чи завдань	Привернення уваги	Доступ до бажаного
	1. _____	2. _____	3. _____	4. _____
	5. _____	6. _____	7. _____	8. _____
	9. _____	10. _____	11. _____	12. _____
	13. _____	14. _____	15. _____	16. _____
Сума				

відповідного методу для корекції і ослаблення проявів небажаної поведінки.

Способи корекції небажаної поведінки розподіляються на два види [6]:

1. Проактивні.
2. Реактивні.

Проактивні методи – це маніпуляції факторів зовнішнього середовища, що передували поведінці, за допомогою яких у майбутньому знижується ймовірність виникнення небажаних проявів.

Тобто створюються такі умови, у яких від початку проблемна поведінка не буде виявлятися. До таких превентивних заходів можна віднести *збагачення навколишнього середовища* дитини тими стимулами, які викликають у неї інтерес чи мотивацію. У випадках із поведінкою, функцією якої є привернення уваги, збагачення навколишнього середовища (нові і цікаві ігри, заходи, розваги тощо) може захопити дитину і стимулювати займатися чимось самостійно.

За допомогою часткового зменшення рівня складності завдань і лише поступово ускладнюючи їх також можливо знизити ймовірність виникнення проблемної поведінки.

Наприклад, якщо йдеться про поведінку «крик», коли функцією цієї поведінки є уникнення певних завдань на заняттях, то перший крок – це визначення, чому у дитини така висока мотивація для уникнення завдань, чому ці завдання є для неї дуже складними. Можливо, вимоги до завдань не відповідають її рівню. Або ж вимоги відповідають, але дитині вчасно не надаються підказки, тобто проблема саме в методології навчання. Або ж у дитини занадто низька мотивація до навчання, тобто вона не отримує заохочень, відповідної похвали за вико-

нання завдання. Також, можливо, дитина кричить тому, що вона не вміє просити перерву або ж не вміє просити про допомогу. У такому разі треба формувати комунікативні навички – уміння «просити про допомогу». Тобто дорослі повинні навчити дитину просити про допомогу альтернативними методами (прийнятними). Якщо дитина не розмовляє – це може бути певний жест, картка PECS.

- *Диференціальне підкріплення альтернативної поведінки (DRA)*. Метод ослаблення проблемної поведінки, під час якого підкріплюють прояви бажаної альтернативної поведінки (наприклад, за необхідності знизити кількість сторонніх розмов під час уроку можна, у різний спосіб хвалити дитину за виконання вправ у зошиті) [4].

- *Диференціальне підкріплення несумісної поведінки (DRI)* – це метод, суть якого полягає в тому, що похвала та заохочення надаються за поведінку, що топографічно несумісна з проблемною, тобто не може проявлятися одночасно з останньою. Наприклад, сидіння на стільці несумісне з ходінням по класу [4].

- *Диференціальне підкріплення відсутності поведінки (DRO)*. Метод ослаблення проблемної поведінки, під час якого підкріплюють брак цільової поведінки за певний інтервал чи момент часу [4].

Проективні методи корекції використовуються до того, як відбулася небажана поведінка. Їхньою метою є попередження проявів небажаної поведінки.

Реактивні методи використовуються одразу після виникнення небажаної поведінки і є допоміжними для проактивних. До них належать гасіння та різноманітні процедури ослаблення небажаної поведінки.

- *Гасіння* – коли небажана поведінка, що підкріплювалася в минулому, більше не підкріплюється, її частота поступово зменшується в майбутньому.

Приклад застосування цього методу в американській школі: «Учениця 3-го класу часто перебивала вчителя, коли він займався з іншими дітьми. Хоч було очевидно, що дівчинка намагалася перенаправити увагу вчителя на себе, вчитель завжди відповідав на її запитання, а потім просив її повернутися на місце, не перебивати його під час роботи з іншими учнями, пояснював, що потрібно дочекатися своєї черги. Дівчинка зазвичай погоджувалася, що перебивати не можна, але не припиняла цього робити. Коли стало зрозуміло, що вмовляння марні, вчитель вирішив просто ігнорувати таку поведінку дівчинки. Через 4 дні вона перестала перебивати вчителя».

В наведеному прикладі дівчинка перебивала вчителя (проблемна поведінка), оскільки це підкріплювалося його увагою. Ігноруючи її репліки, він застосував метод гасіння. Важливо відзначити, що цей метод не запобігає виникненню небажаної поведінки (якийсь час дівчинка ще перебивала вчителя), але міняє зовнішні умови таким чином, щоб не було підкріплення (уваги вчителя) [4].

Припинення підкріплення проблемної поведінки, яке зазвичай надавалося, може призвести також до ефекту «вибуху» – реакція стає частішою та сильнішою на короткий період часу. Окрім цього, вона може змінити форму або неочікувано повернутися через певний проміжок часу в схожій ситуації. До цього потрібно бути готовим, продовжуючи спокійно та послідовно застосовувати ті самі принципи в корекційній роботі.

Процедури ослаблення небажаної поведінки засновані на взаємозв'язку між поведінкою та змінами в навколишньому середовищі, котрі відбуваються як результат цієї поведінки і призводять до зниження частоти цих проявів у майбутньому.

Основні методи ослаблення поведінки та приклади їхнього застосування:

- *Метод «Тайм-аут»* – запобігання отриманню позитивного підкріплення упродовж певного часу. Однак тривалість проміжку часу не повинна перевищувати декілька хвилин.

- *Метод «Штраф»* – дитина втрачає частину мотиваційних стимулів після неба-

жаної поведінки. Приклад: «У Тетянки на початку кожного уроку є 5 жетонів. Коли вона кусає себе за руку, вчитель знімає 1 жетон із дошки. Якщо наприкінці уроку в Тетянки залишається хоча б 1 жетон, на перерві вчитель дозволяє їй погратися на планшеті».

- *Метод одинарної корекції поведінки або «робота над помилками»*. Приклад: «Марко сильно грюкає дверима, коли заходить у клас. Учитель почав просити хлопчика повернутися і зачинити двері обережно, кожного разу після того, як він гримнув дверима. Через певний час Марко перестав грюкати дверима». Логіка цього методу заснована на припущенні, що хлопчику не подобається виправляти те, що він зробив. Відповідно, надалі він не захоче, щоб хтось змушував його робити «роботу над помилками».

- *Метод позитивної практики*. Логіка цього методу ослаблення така ж, як і в попереднього, відмінність полягає лише в кількості повторень правильного виконання якоїсь дії. Приклад: «Марко сильно гримає дверима, коли заходить у клас. Вчитель почав просити хлопчика повернутися і 10 разів поспіль зачинити двері обережно, кожного разу після того, як той грюкнув дверима. Через деякий час Марк перестав грюкати дверима».

- *Метод «Надкорекції»* – від дитини вимагається не лише скорегувати свою поведінку, а й докласти додаткові зусилля одразу після того, як це відбулося. Приклад: «Вова плює на підлогу. Одразу після цього вчитель пропонує хлопчику помити підлогу в класній кімнаті. Після регулярного миття підлоги Вова припинив плювати на підлогу» [4].

Висновки. Отже, АВА базується на головних засадах біхевіоральної (поведінкової) терапії й дає змогу визначити чинники й наслідки поведінки, які зумовлюють, контролюють, закріплюють і найголовніше – змінюють певну поведінку.

Таким чином, функціональний аналіз дає змогу виявити причини небажаної поведінки дитини, а коректно підібрані методи – навчити її діяти соціально прийнятним способом.

Наведені в статті проактивні методи корекції є превентивними та уможливають замінити проблемну поведінку на альтернативну, тоді як застосування реактивних методів корекції допомагає знизити частоту

небажаної поведінки в майбутньому (різні форми ослаблення або гасіння поведінки).

Розглянута нами система ефективних методів комплексного впливу на корекційну роботу з дітьми з особливими освітніми потребами дає змогу значно знизити прояви небажаної поведінки і, як наслідок, домогтися успіхів у навчанні. Однак, варто пам'ятати, якщо конкретні методи визначено, то вони мають застосовуватися послідовно та систематично.

Перспективи подальших розвідок у напрямку корекції небажаної поведінки дітей з особливими освітніми потребами полягають у практичному застосуванні наведених методів під час корекційно-розвиткових занять, адже проблематика цієї методики ще є недостатньо вивченою з практичного боку у вітчизняній психології та педагогіці. Побуває думка, що принципи АВА ефективно застосовуються лише в роботі з дітьми з РАС. Однак це твердження є хибним. І є потреба доказовості застосування методів АВА у роботі з дітьми з різними порушеннями психофізичного розвитку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Почкун Ю. О., Колишкін О. В. Прикладний аналіз поведінки як засіб корекції психофізичного розвитку дітей з аутизмом. Збірник наукових праць [Херсонського державного університету]. Педагогічні науки. 2016. Вип. 73(2). С. 138-142. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/znppn_2016_73%282%29_30
2. Скрипник Т. В. Феноменологія аутизму: монографія. Київ : Видавництво «Фенікс», 2010. 320 с.
3. Шрамм Р. Дитячий аутизм і АВА: терапія, що ґрунтується на методах прикладного аналізу поведінки. Київ : Центр учбової літератури, 2022. 140 с.
4. Cooper J. O., Heron T. E., Heward W. L. *Applied behavior analysis (2nd ed.)*. Upper Saddle River, NJ: Pearson, 2007. 770 p.
5. Duran V.M., Crimmis D.B. *Identifying the variables maintaining self-injurious behavior*. *Journal of Autism and Development Disorders*. 1988. Vol. 18, No 1. P. 99-177.
6. Leaf, R., & McEachin J. *Work in Progress: Behavior Management Strategies and a Curriculum for Intensive Behavioral Treatment of Autism*. DRL Books; 1st edition, 1999. 344 p.
7. Leach D. *Bringing ABA into Your Inclusive Classroom: A Guide to Improving Outcomes for Students with Autism Spectrum Disorders*. Brookes Publishing, 2010. 176 p.

Цитувати: Артеменко А. М. Методи корекції небажаної поведінки в дітей з особливими освітніми потребами на основі функціонального аналізу / А. М. Артеменко // Постметодика. 2023. № 1. С. 53–58.

© А. М. Артеменко, 2023. Стаття надійшла в редакцію 3.04.2023 ■

REFERENCES

1. Pochkun, Y. O., & Kolyshkin O. V. (2016) *Prykladnyi analiz povedinky yak zasib korektsii psykhofizychnoho rozvytku ditei z autyzmom [Applied behavior analysis as a means of correction of the psychophysical development of children with autism]*. *Pedahohichni nauky*, 73(2), 138-142. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znppn_2016_73%282%29_30 [in Ukrainian].
2. Skrypnyk T. V. (2010). *Fenomenolohiia autyzmu [Phenomenology of autism]*. Kyiv : Vydavnistvo «Feniks» [in Ukrainian].
3. Schramm R. (2022) *Dytiachyi autyzm i ABA: terapiia, shcho hruntuetsia na metodakh prykladnoho analizu povedinky [Childhood autism and ABA: therapy based on methods of applied behavior analysis]*. Kyiv : Tsentrl uchbovoi literatury [in Ukrainian].
4. Cooper, J. O., Heron, T. E. & Heward W. L. (2007). *Applied behavior analysis (2nd ed.)*. Upper Saddle River, NJ: Pearson.
5. Duran, V. M., & Crimmis D. B. (1988). *Identifying the variables maintaining self-injurious behavior*. *Journal of Autism and Development Disorders*, 18, 99-177.
6. Leaf, R., & McEachin J. (1999) *Work in Progress: Behavior Management Strategies and a Curriculum for Intensive Behavioral Treatment of Autism*. DRL Books; 1st edition.
7. Leach D. (2010) *Bringing ABA into Your Inclusive Classroom: A Guide to Improving Outcomes for Students with Autism Spectrum Disorders*. Brookes Publishing.

ЗАСТОСУВАННЯ ЕЛЕМЕНТІВ СЕНСОРНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ В ЛОГОПЕДИЧНІЙ РОБОТІ З ДІТЬМИ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ З ПОРУШЕННЯМ ЧИТАННЯ

Я. Я. Януш, ORCID iD <https://orcid.org/0009-0004-3235-3780>

Висвітлюється проблема включення елементів сенсорної інтеграції в логопедичну роботу з дітьми молодшого шкільного віку з порушенням читання.

Зазначено, що сенсорний та мовленнєвий розвиток відбуваються в тісній взаємодії, а отже, до причин, які викликають порушення писемного мовлення, зокрема читання, належать причини, що пов'язані з переробкою сенсорної інформації, тому одним із засобів корекції цих порушень може бути метод сенсорної інтеграції. Висвітлюються результати обстеження мовлення дітей молодшого шкільного віку з порушенням читання за авторською методикою діагностики писемного мовлення осіб різних вікових груп (В. М. Ільяної, Е. А. Данілавіюте), методикою оцінки сформованості навичок читання та письма в першокласників (М. М. Безруких), методикою обстеження читання й письма в молодших школярів (Н. Н. Бал та І. А. Захарченя) на констатувальному та контрольному етапах дослідження.

Визначено принципи включення елементів сенсорної інтеграції в систему логопедичної роботи: розвиток, індивідуальний підхід, довіра та співпраця, активність дитини, наочність, гуманізм і педагогічний оптимізм. Подано зразки використання обладнання сенсорної кімнати (сенсорні доріжки, крупи, сухий басейн, пісок, балансір, фітбол тощо) на логопедичних заняттях із метою корекції порушень писемного мовлення та його розвитку.

Зазначено, що використання обладнання сенсорної кімнати дає змогу дітям виконувати різноманітні предметно-практичні та ігрові дії, що сприяють розвитку дрібної моторики пальців рук та ніг, формуванню лексико-граматичних категорій, корекції порушень звуковимови, вироблення диференціації фонем та навичок фонематичного аналізу в усному мовленні, розвитку слухового сприймання та фонематичних процесів, удосконаленню просодичних компонентів мовлення, закріплення звуко-буквених зв'язків, формуванню і автоматизації навички зливати букви (звуки) у склади або читання цілими словами, формування розуміння змісту прочитаного, розвитку зв'язного мовлення, формування тимчасових і просторових уявлень, розширення обсягу зорової пам'яті, розвитку зорового сприймання, аналізу, синтезу, зорового гнозису, а також стимуляції сенсорних функцій, рухової активності, усунення м'язового та психоемоційного напруження, створення позитивного емоційного тла, активізації когнітивних процесів, підвищенню мотивації до спільної з дорослим та самостійної діяльності школярів.

Ключові слова: дислексія, діти молодшого шкільного віку, елементи сенсорної інтеграції, корекційно-розвиткова робота, логопедичні заняття.

Yanush Yanina. Use of Sensory Integration Elements in Speech Therapy Work with Primary School Children with Reading Disorders

The paper highlights the problem, concerning including elements of sensory integration in speech therapy work with primary school children with reading disorders. It is noted that sensory and speech development occur in close interaction, and therefore, the reasons that cause disorders of written speech, in particular reading, include those related to the processing of sensory information, so one of the means of correcting these disorders can be the method of sensory integration. The paper highlights the results of the examination of speech of primary school children with reading disorders according to the author's methodology for diagnosing written speech of persons of different age groups (V.M. Ilyana, E.A. Danilaviyutje), the methodology for assessing the formation of reading and writing skills of first-graders (M.M. Bezrukykh), the methodology for examining reading and writing of younger students (N.N. Bal and I.A. Zakharchenia) at the stating and control stages of the study. The principles on which the inclusion of sensory integration elements in the system of speech therapy work should be based are defined: development, individual approach, trust and cooperation, child activity, visibility, humanism and pedagogical optimism. Examples of the use of sensory room equipment (sensory paths, cereals, dry pool, sand, balancer, fitball, etc.) in speech therapy classes with the aim of correcting written speech disorders and its development are presented.

It is noted that the use of the sensory room equipment allows children to perform a variety of practical and game activities that contribute to the development of fine motor skills of fingers and toes, the formation of lexical and grammatical categories, the correction of sound pronunciation disorders, the development of phoneme differentiation and phonemic analysis skills in oral speech, the development of auditory perception and phonemic processes, the improvement of prosodic components of speech, and the consolidation of sound-letter relationships, forming and automating the skill of merging letters (sounds) into syllables or reading whole words, forming an understanding of the content of the read, developing coherent speech, forming temporal and spatial representations, expanding the volume of visual memory, developing visual perception, analysis, synthesis, visual gnososis, as well as stimulation of sensory functions, motor activity, relieving muscle and psycho-emotional tension, creating a positive emotional background, activating cognitive processes, increasing motivation for joint and independent activities of students.

Keywords: dyslexia, primary school children, elements of sensory integration, correctional and developmental work, speech therapy classes.

Актуальність проблеми. Дислексії, на думку науковців (Г. М. Чиркіна, М. Н. Русецька, М. К. Шеремет, В. Н. Чередніченко,

Є. В. Мазанова, Р. І. Лалаєва та ін.) належить провідне місце серед причин порушень читання дітей молодшої та основної школи. Читання

Януш Яніна Яківна, консультант ІРЦ (учитель-логопед) Комунального закладу «Інклюзивно-ресурсний центр Полтавської міської ради».

в початковій школі є універсальною навчальною дією, а в середній та старшій школі стає основним інструментом самоосвіти, найважливішим засобом пізнання навколишнього світу. Із педагогічного погляду питання формування умінь читання та корекція цього процесу в молодших школярів є дуже важливим, оскільки вміння читати є передумовою академічної успішності дитини, її пізнавальної активності та подальшого розвитку.

Читання як один із видів писемного мовлення формується на базі усного і є більш складним етапом мовленнєвого розвитку. Мовлення, що розвивається, спирається на основу сенсорних уявлень; органи чуття є знаряддям пізнання, що має в розвитку мовлення дитини провідну роль. Сенсорний та мовленнєвий розвиток відбувається в тісній взаємодії. Успіх мовленнєвого розвитку залежить від того, наскільки дитина досконало чує, бачить, відчуває навколишнє. Синдром дислексій включає явища емоційно-вольової незрілості, комплекс суцесивної недостатності, церебральних порушень, специфічні розлади уваги і пам'яті. До причин, що викликають це мовленнєве порушення, крім недосконаlosti умов виховання, порушення специфічних церебральних процесів, сенсомоторної та неврологічної основи, можна додати ще одну – порушення, пов'язані з переробкою сенсорної інформації. Тому одним із засобів корекції порушень читання в дітей молодшого шкільного віку може бути метод сенсорної інтеграції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Писемне мовлення – особлива форма комунікації. Вона відзначається стилістичними нормами і складною системою пунктуаційних правил.

Читання як вид діяльності визначають дwoяко: а) процес декодування графічної моделі слова в усну форму; б) процес розуміння письмових повідомлень.

Декодування при навчанні аналітико-синтетичним методом на початковому етапі опанування читання включає кілька операцій: визначення букво-звукових відповідностей, злиття складів, відновлення звукового образу цілого слова.

Вчені дійшли висновку, що декодування і розуміння прочитаного – відносно незалежні навички. Розуміння тексту слабо корелює з технікою читання. Стратегія і якість розуміння тексту суттєво залежать від його характеру (зв'язність, конкретність, знання контексту, лексична характеристика) і психологічної настанови того, хто читає (читання для формального розуміння, як завдання, читання для задоволення власного інтересу, читання для отримання інформації).

Порушення читання (дислексія) – це стан, основним проявом якого є стійка нездатність дитини оволодіти навичками читання за правилами графіки (керуючись фонетичним при-

нципом), нездатність до злиття складів і автоматизованого читання цілими словами, що часто супроводжується недостатнім розумінням прочитаного.

У науковій літературі, як у вітчизняній, так і зарубіжній, вивченню читання приділяється багато уваги. Питання, які стосуються окресленого вміння, видів порушення та методів корекції, розглянуто в працях психологів (Б. Г. Ананьєв, А. А. Люблинська, Д. Б. Ельконін), нейропсихологів А. К. Венедиктова, А. Р. Лурія, Л. С. Цветкова та ін.), психофізіологів (А. П. Бізюк, Н. І. Жинкін), педагогів (А. К. Аксьонова, Н. Н. Светловська та ін.), логопедів (Р. І. Лалаєва, М. Е. Хватцева), філософів (В. Г. Афанасьєв). Науковці визначають, що проблему формування умінь читання доцільно розглядати з урахуванням міждисциплінарного підходу.

В основі формування вміння читати лежать складні механізми взаємодії аналізаторів і тимчасових зав'язків двох сигнальних систем. Із психолінгвістичної позиції це вміння, з одного боку, є процесом чуттєвого пізнання, а з іншого – опосередкованим відображенням дійсності.

Сучасні психолого-педагогічні дослідження вітчизняних і зарубіжних учених зосереджені навколо чотирьох основних теорій, що пояснюють виникнення порушень читання: теорія фонологічного дефіциту, теорія зорового дефіциту, теорія порушення взаємодії двох півкуль, теорія дисфункції мозочка.

Помилки, що виникають при цьому, можна розділити на кілька категорій.

1. Помилки, зумовлені несформованістю фонетико-фонематичних процесів: а) заміна однієї букви на іншу; б) пропуск букв і складів; в) перестановка букв і складів; г) недописування слів; д) нарощування слів зайвими буквами; е) спотворення слів; є) злите написання слів, їх вільний поділ; ж) порушення пом'якшення приголосних.

2. Помилки, обумовлені несформованістю лексико-граматичної сторони мови: а) аграматизми; б) злите написання слів або їх неадекватний поділ (зокрема злите написання прийменників і роздільне – префіксів; в) невміння визначити межі речення в тексті, злите написання речень.

Т. Камінська визначає причини порушення функції сенсорної інтеграції, способи їх виявлення та шляхи подолання (Камінська, Закревська, 2017: 24–29). Т. Фаласеніді, М. Козак вивчали зарубіжний та український досвід організації корекційних занять з урахуванням особливостей розвитку сенсорної системи в дітей з особливими потребами, а також розглядали питання впровадження поняття сенсорної інтеграції в наданні корекційних послуг дітям з особливими потребами та шляхи використання цього терміна в міжгалузевих дослідженнях, впровадження його у пси-

холого-педагогічну діяльність щодо порушення сенсорної інтеграції дітей з особливими потребами (Фаласеніді, Козак, 2017: 102–105). Т. Скрипник досліджує сенсорну інтеграцію як одну з відомих практик роботи з дітьми, які мають особливі освітні потреби, та розглядає питання доречності застосування цього методу для дітей з аутизмом (Скрипник, 2016: 24–31). Н. Литвин, О. Борецька, О. Сойко розглядають особливості проведення комплексної психолого-педагогічної реабілітації дітей з особливими потребами засобами сенсорної інтеграції та зазначають, що комплексне поєднання психолого-педагогічних та медичних заходів у створенні єдиного збагаченого педагогічного середовища має синергетичний ефект (Литвин, Борецька, Сойко, 2018: 94–100).

Мета дослідження – здійснити теоретичний аналіз проблеми сенсорної інтеграції та особливостей писемного мовлення дітей молодшого шкільного віку із порушенням читання, аналіз результатів обстеження читання та на цій основі розробити власну систему застосування елементів сенсорної інтеграції в логопедичній роботі з дітьми молодшого шкільного віку з порушенням читання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Теорію сенсорної інтеграції та основні принципи терапії, яка базується на сенсорній інтеграції, розробила американська психологиня та ерготерапевтка Джин Айрес (Jean Ayres) у 1950-х роках у Каліфорнії. За твердженням Дж. Айрес, «інтеграція – це вид організації будь-чого, інтегрувати – значить зібрати або організувати різні частини в ціле; сенсорна інтеграція являє собою впорядкування відчуттів, які потім будуть будь-яким чином використані» 153 Acta Paedagogica Volyniensis, Вип. 4, 2021 (Айрес, 2017).

Сенсорна інтеграція полягає в організації потоку стимулів від органів чуття для формування сенсорного досвіду та адаптивних реакцій на умови навколишнього середовища. Як зазначає А. Митрофанова, сенсорна інтеграція є інструментом, що подає необхідні знання, що створюються через відчуття, до мозку. Оцінювати ту чи іншу ситуацію адекватно неможливо без таких знань. За умови слабкої інтеграції мозок не отримує знання і не може дати адекватну відповідь, це може призвести до проблем із мовленням та загальним розвитком (Митрофанова, 2012). За словами В. Спасібухової, сенсорна інтеграція лежить в основі будь-якої складної діяльності людини (Теорія сенсорної інтеграції Джин Айрес..., 2012).

Оволодіння усним і писемним мовленням значною мірою залежить від рівня сенсорного розвитку дітей, а саме від того, наскільки якісно дитина оперує інформацією, яку вона отримує через зорові, слухові, тактильні, рухові, дотикові відчуття та відчуття нюху. Сенсорна

інтеграція тісно пов'язана з процесами сенсорного виховання (система впливу на дитину з метою формування способів чуттєвого пізнання) та сенсорного розвитку (формування уявлень про зовнішні властивості предметів) дитини (Заплатинська, 2012).

На констатувальному етапі дослідження було проведено обстеження писемного мовлення дітей молодшого шкільного віку з дислексією за тестовою методикою діагностики писемного мовлення осіб різних вікових груп (Ільяної В. М., Данілавіюте Е. А.), методикою оцінювання сформованості навичок читання в першокласників (М. М. Безруких), методикою обстеження читання молодших школярів (Н. Н. Баль та І. А. Захарченя). Участь у дослідженні взяли 10 дітей молодшого шкільного віку з дислексією, які відвідують корекційно-розвиткові заняття на базі ІРЦ. Було сформовано дві групи дітей: основну групу – 5 дітей (ОГ) та групу порівняння – 5 дітей (ГП). Після вивчення теоретичного матеріалу з проблеми сенсорної інтеграції та особливостей писемного мовлення дітей молодшого шкільного віку із порушенням читання, аналізу результатів обстеження читання, було розроблено систему корекційно-розвиткової роботи з подолання порушень читання із застосуванням елементів сенсорної інтеграції. Включення елементів сенсорної інтеграції в систему корекційно-розвиткової логопедичної роботи має базуватися на реалізації наведених нижче принципів.

Принципи сенсорної інтеграції в корекційно-розвитковій роботі з дітьми із порушеннями мовлення:

1. *Принцип розвитку* спрямований на врахування загальних та специфічних закономірностей розвитку дітей із порушеннями мовлення. Цей принцип також передбачає виділення в процесі логопедичної роботи тих завдань, утруднень, етапів, що лежать у зоні найближчого розвитку дитини.

2. *Принцип індивідуального підходу* в контексті вікового розвитку дитини. Корекційно-розвиткова робота передбачає знання основних закономірностей психічного розвитку, розуміння значень послідовних вікових стадій для формування особистості дитини, характеру мовленнєвого порушення, враховування індивідуальних можливостей, улюблених занять дитини.

3. *Принцип довіри та співробітництва* передбачає створення атмосфери доброзичливості, прийняття дорослим ролі партнера в процесі сумісної діяльності.

4. *Принцип активності* дитини передбачає, що дитина є співучасником педагогічного процесу, який володіє своїми цілями і мотивами, особистою поведінкою, який може по-різному ставитися до педагогічної діяльності, тому що сприймає її через свій внутрішній світ.

5. *Реалізація принципу наочності* передбачає використання на заняттях різноманітного обладнання – сухий басейн, канати, балансири, фітбол, гамак, м'ячі, труба, гудзики, прищіпки, крупа, пісок тощо.

6. *Принцип гуманізму і педагогічного оптимізму* ґрунтується на твердженні «не нашкودити»: корекційно-розвиткова робота має сприяти розвитку дитини, а не гальмувати його.

Обладнання (засоби, що стимулюють сенсорний розвиток дітей), яке застосовуємо для реалізації елементів сенсорної інтеграції на корекційно-розвиткових логопедичних заняттях, ми умовно назвали «сенсорна кімната».

Використання на логопедичних заняттях обладнання сенсорної кімнати дає змогу дітям виконувати різноманітні предметно-практичні та ігрові дії, вправи, спрямовані на розвиток дрібної моторики пальців рук, ніг, формування лексико-граматичних категорій, корекцію порушень звуковимови, вироблення диференціації фонем та навичок фонематичного аналізу в усному мовленні, розвиток слухового сприймання та фонематичних процесів, удосконалення просодичних компонентів мовлення, закріплення звуко-буквених зв'язків, формування і автоматизацію навички зливати букви (звуки) у склади або читання цілими словами, формування розуміння змісту прочитаного, розвиток зв'язного мовлення, формування тимчасових і просторових уявлень, розширення обсягу зорової пам'яті, розвиток зорового сприймання, аналізу, синтезу, зорового гнозису, а також сприяє стимуляції сенсорних функцій (зір, дотик, слух, нюх тощо), рухової активності, зняттю м'язового 154 *Acta Paedagogica Volynienses*, Вип. 4, 2021 та психоемоційного напруження, створенню позитивного емоційного тла, активізації когнітивних процесів, підвищенню мотивації до спільної з дорослим та самостійної діяльності молодших школярів.

Метод сенсорної інтеграції в корекційно-розвитковій роботі логопеда передбачає поетапне включення і подальшу синхронізацію сенсорних потоків шляхом стимуляції роботи всіх органів чуття; метод спрямований на активізацію пізнання, розвиток всіх сторін мовлення, корекцію мовленнєвих порушень.

Артикуляційна гімнастика є необхідним складником логопедичного впливу на дітей, що мають порушення мовленнєвого розвитку. Використання «гастрономічної» артикуляційної гімнастики сприяє вирішенню завдань накопичення сенсорних вражень, формування здатності розуміти словесні інструкції, формування мотивації дитини до подолання мовленнєвих труднощів. Під час «гастрономічної» артикуляційної гімнастики в дітей закріплюються відчуття запаху, смаку, кольору та форми (приємний, ароматний, солодкий, кислий, солоний, червоний, помаранчевий, круг-

лий тощо). Таким чином відбувається збагачення та активізація словника дітей, удосконалюється розуміння граматичних категорій (узгодження прикметників з іменниками за числами та родами – зелений перець, зелена капуста, зелене яблуко, зелені огірки; утворення відносних прикметників – яблучний сік, яблуневе варення) та діалогічна і монологічна форми зв'язного мовлення (відповіді на запитання, опис овочів та фруктів).

На етапі уточнення звуковимови, вироблення диференціації фонем та навичок фонематичного аналізу в усному мовленні, закріплення звуко-буквених зв'язків, автоматизації поставлених звуків доречно використовувати сенсорні доріжки, на які прикріплені різні матеріали: дерев'яні дощечки, лінолеум, пінопласт, тканина тощо. Логопед пропонує дитині походити доріжками та вимовляти склади, рядки слів, чистомовки, скоромовки. Ця вправа також сприяє розвитку рецепторів стоп, тактильного сприймання, координації рухів. Також можна пропонувати дітям промовляти чистомовки та вірші, стоячи на балансірі або лежачи в гамаку. Поступово завдання ускладнюються: дитина має стояти на балансірі та ловити м'яч, що йому кидає логопед, і повертати його, промовляючи при цьому слова з певним звуком, речення, чистомовки. Для подолання оптичних порушень, які можуть бути причиною труднощів при впізнаванні букв, логопед пропонує дітям, стоячи на балансірі називати з таблиці букви різного шифру, які по-різному розташовані в просторі, переплітаються, накладаються одна на одну, що ускладнює зорове виділення літери із тла; добудувати подумки «над'їдені жуком-буквою» букви і назвати їх, прочитати склади, слова. Для формування навички читання складів логопед рандомно називає склади з таблиці і пропонує дитині, стоячи на балансірі, сидючи на фітболі, якомога швидше знайти відповідний склад у таблиці, показати його і прочитати. При цьому злите читання знайденого складу полегшується завдяки попередньому називанню його консультантом. Вимога швидко знайти склад змушує дитину до його пізнання.

У процесі корекційно-розвиткової роботи час пошуку поступово скорочується, а потім стабілізується. Пропонуємо стоячи на балансірі чи перебуваючи в сухому басейні, читати склади різної складності, зокрема склади, у яких подано специфічні поєднання літер, яких немає в усному мовленні та письмі («лсік, жпуц, штел» тощо), такі поєднання допомагають коректувати вгадування візуально знайомих складів та слів; проводиться робота з деформованими словами: необхідно скласти слово, помінявши місцем склади.

Для писемного мовлення та читання надзвичайно важливою є активна пізнавальна діяльність дитини, спрямована на сприйняття

й зіставлення сприйнятого образу із тим, який зберігається в пам'яті, у результаті чого й настає впізнання й розуміння запропонованого слова. Сидячи на фітболі, тримаючи на голові мішечок із крупою, нехай дитина читає слова, які написані різним шрифтом та різним розміром, а потім пояснює їхнє значення (білка-балка-булка-банка); пропонуємо знайти зайве слово і пояснити свій вибір. Зауважмо, що правильних відповідей може бути кілька (серед слів: «шафа», «диван», «ліжко», «кішка» може бути зайвим словом «кішка», бо це – тварина, а решта слів означає назви меблів; а може бути зайвим слово «ліжко», бо у ньому, на відміну від інших, є буква о (л, ж)). Далі пропонуємо дитині читати речення, поєднати їх між собою за змістом та переказати ці речення, стоячи на балансірі, йдучи сенсорною доріжкою, з інтонаційною виразністю. Таблиці слів часто міняємо, бо дитина може вивчити їх напам'ять, і тоді тренувальний ефект зникає. Працюючи з таблицями, необхідно звернути увагу на розуміння дитиною прочитаного. Для цього зі словами дитина складає словосполучення, речення; логопед заохочує дитину до пошуку незрозумілих слів та їх пояснення.

Ефективним та багатофункціональним засобом для використання в корекційно-розвитковій роботі логопеда є сухі басейни, наповнювачами яких можуть бути різнокольорові м'ячі, кришки різного кольору та розміру від пластикових пляшок, камінці для акваріуму, яйця від кіндер-сюрпризів, різні пластмасові декоративні елементи, м'які іграшки. Занурюючись у сухий басейн, переміщаючись у ньому, діти приймають позу, яка відповідає стану їхнього м'язового тону. При цьому постійний контакт усієї поверхні тіла з кульками дає змогу краще його відчути, створює м'який масажний ефект, забезпечуючи глибоку м'язову релаксацію.

Метою гри з м'ячами сухого басейну «Хто більше назве слів» є автоматизація заданого звуку, стимулювання зорових відчуттів і сприйняття кольору, послаблення психоемоційного напруження. Педагог пропонує дітям називати слова із заданим звуком, за кожне правильно назване слово дитина вибирає собі м'ячик певного кольору або іграшку; після закінчення гри діти підраховують кількість м'ячів, іграшок. Ще одним варіантом використання сухого басейну є такий, коли дітям пропонують знаходити предмети (іграшки), збережені в басейні з кольоровими кульками. На занятті з формування фонетико-фонематичних процесів це можуть бути предмети, в назвах яких є певний звук, на занятті з формування лексико-граматичних категорій – такі, що відповідають лексичній темі заняття. Також, занурившись у сухий басейн, діти повинні прочитати слова; скласти речення або словосполучення з кожним словом; скласти речення, щоб

у ньому було якомога більше слів із картки; поділити слово на склади; дібрати до слова споріднені слова, використовувати картки для орфографічного читання (Тоцький Т. С.).

Логопед на своїх заняттях може використовувати ігри та вправи з піском. З метою розвитку фонематичних процесів педагог пропонує дітям набрати в кулачки пісок і висипати його, коли вони почують заданий звук серед звуків, що їх промовляє педагог. Цікавою для дітей є гра «Намалюємо доріжки»: логопед пропонує дітям розглянути фігурки (мінііграшки) тварин, потім діти мають намалювати доріжки від фігурки до фігурки таким чином, щоб на початку слова – назви наступної фігурки – був звук, на який закінчується слово – назва попередньої («осел – лев – вовк – королева» тощо). Завдання спрямоване на розвиток узагальненого сприйняття букв, читання окремих букв: логопед пропонує дітям прочитати алфавіт на піску, назвати запропоновану букву, написати пальцем на піску потрібну букву, назвати і написати на піску букву, яка знаходиться в алфавіті між двома запропонованими («К» і «М»); пропонуємо написати на піску низку ізольованих букв, схожих за оптичними ознаками (Д-Б, Н-Р, З-В) і низку букв, відповідні звуки яких близькі за фонетичними ознаками (С-Ш, Ч-Щ, З-Ж-Ц, Р-Л, Б-П). Завдання спрямоване на визначення слова в межах іншого слова, логопед пише на піску слово («магазин») і просить знайти у ньому інші слова («газ», «маг»), засипаючи решту букв. Робота з анаграмами полягає в тому, що логопед пише на піску слово («курча») і пропонує дітям із літер цього слова скласти нові слова й записати їх на піску («ручка», «круча», «качур»). Утворення нових слів шляхом додавання звука (букви) на початку даного слова – логопед пише на піску слово («луг»), уточнює його значення, а потім дописує на початку слова букву «п» і пропонує дітям прочитати новоутворене слово («плуг») і уточнює його значення. Утворення нових слів шляхом додавання букв наприкінці слова – логопед пише на піску слово («кома») і пропонує дитині прочитати й дописати букву, щоб вийшло нове слово («кома» + «р» отримуємо «комар»). Утворення нових слів шляхом додавання складу на початку визначеного слова – логопед пише на піску слово («линка») і пропонує дитині прочитати й дописати склад на початку слова, щоб утворилося нове слово («ко» + «линка», утворилося нове слово «колінка»). Утворення нових слів шляхом додавання складу наприкінці визначеного слова – логопед пише на піску слово («сон»), пропонує дитині прочитати та дописати склад наприкінці слова, щоб утворилося нове («сон» + «це», утворилося слово «сонце»); пропонує дитині самостійно придумати слова, які можна змінити, додаючи склад наприкінці.

Використання круп на логопедичних заняттях зацікавлює дітей та мотивує їх до навчально-ігрової діяльності. У кожній крупі (рис, гречка та горох) різна текстура, різний колір та запах. Діти дивляться, торкаються до круп і відчувають її запах; на смак кашу з тієї чи іншої крупі діти можуть спробувати вдома або в школі. У роботі з дітьми застосовують такі прийоми роботи: пошук іграшок, 155 *Acta Paedagogica Volynienses*, Вип. 4, 2021, у назвах яких є певний звук, іграшок за певною лексичною темою; створення казок шляхом введення героїв у тій послідовності, згідно з якою знайшли героїв; занурювання іграшок, у назвах яких немає певного звука тощо. Діти пересипають крупу ложками, баночками, засипають іграшки, шукають їх, насипають манну крупу на тацю та малюють.

Обстеження читання дітей на контрольному етапі дослідження показало, що кількість дітей, які досягли достатнього рівня, в ОГ порівняно з показниками на констатувальному етапі дослідження зростає на 70 %, проте у ГП не виявлено дітей, які досягли цього рівня сформованості читання. Кількість дітей, що виявили середній рівень, в ОГ порівняно з показниками на констатувальному етапі дослідження не змінилася (цей показник становить 30 %), у ГП цей показник зріс на 30 %. В ОГ на контрольному етапі дослідження не було дітей, які виявили низький рівень сформованості читання, у ГП одна дитина, що становить 30 %, виявила низький рівень сформованості читання.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Результати проведеного дослідження засвідчують ефективність застосування елементів сенсорної інтеграції у корекційно-розвитковій роботі логопеда з дітьми молодшого шкільного віку з порушеннями читання та дають змогу дійти висновку про те, що розроблена система застосування елементів сенсорної інтеграції в логопедичній роботі з дітьми молодшого шкільного віку з порушенням читання допомагає ефективно розвивати навички читання та всіх його компонентів.

Подальші пошуки вбачаємо у розробленні методики застосування елементів сенсорної інтеграції в логопедичній роботі з дітьми молодшого шкільного віку з порушенням читання, збільшення кількості сенсорних завдань на кожному рівні сформованості процесу читання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Айрес Э. Дж. Ребенок и сенсорная интеграция. Теревинф, 2017. 277 с.

2. Бозуи А. М., Луцан Н. І. Мовленнєво-ігрова діяльність дошкільників: мовленнєві ігри, ситуації, вправи. Навчально-методичний посібник. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2008. 251 с.

3. Заплатинська А. Б. Технології «сенсорної інтеграції» в системі корекційної психолого-педагогічної роботи з особами із порушеннями психофізичного розвитку. Матеріали науково-практичної конференції з міжнародною участю, м. Львів, 31 серпня – 1 вересня 2012 р. Львів, 2012. С. 65–71.

4. Камінська О., Закревська А. Сенсорна інтеграція, або Як допомогти кожній дитині. Дошкільне виховання : наук.-метод. журнал для педагогів і батьків. 2017. № 11. С. 24–29.

5. Литвин Н. І., Борецька О. В., Соїко О. В. Комплексна психолого-педагогічна реабілітація дітей з особливими потребами засобами сенсорної інтеграції. Психологія: реальність і перспективи : збірник наукових праць РДГУ. 2018. Вип. 10. С. 94–100.

6. Скрипник Т. Сенсорна інтеграція як підґрунтя цілісного розвитку дітей з аутизмом. Особлива дитина: навчання і виховання. 2016. Вип. 4 (80) С. 24–31.

7. Теорія сенсорної інтеграції Джен Айрес та її застосування у дитячій нейрореабілітації. Здоров'я України. 2012. С. 42–43. URL : http://health-ua.com/pics/pdf/ZU_2012_Nevro_4/42-43.pdf

8. Фаласеніди Т. М., Козак М. Я. Порушення сенсорної інтеграції у дітей з особливими потребами. Молодий вчений. 2017. № 9 (49). С. 102–105.

REFERENCES

1. Aires E. (2017). *Rebenok y sensornaia yntehratsiya* [Child and sensory integration]. *Terevynf*, 277 p. [in English]

2. Bohush A.M., Lutsan, N.I. (2008). *Movlennievo-ihrova diialnist doshkilnykiv: movlennievi ihry, sytuatsii, vpracy*. [Speech and play activities of preschoolers: speech games, situations, exercises]. *Kyiv : Vydavnychiy Dim «Slovo»*, 251 p. [in Ukrainian]

3. Zaplatynska A. B. (2012). *Tekhnologii «sensornoj intehratsii» v systemi korektsiinoj psykholoho-pedahohichnoy roboty z osobamy iz porusheniamy psykho-fizychnoho rozvytku* [Technologies of «sensory integration» in the system of correctional psychological and pedagogical work with persons with psychophysical development disorders] : *Materialy naukovykh-praktychnoy konferentsii z mizhnarodnoiu uchastiu – Proceedings of the scientific-practical conference with international participation, Lviv, p. 65–71* [in Ukrainian] 156 *Acta Paedagogica Volynienses*, Вип. 4, 2021

4. Kaminska O., Zakrevska A. (2017). *Sensorna intehratsiia, abo Yak dopomohyti kozhniy dityni* [Sensory integration, or How to help every child] *Doshkilne vykhovannia : nauk.-metod. zhurnal dlia pedahohiv i batkiv – Preschool education: scientific method. magazine for teachers and parents*, 11, pp. 24–29 in Ukrainian].

5. Lytvyn N.I., Boretska O.V., Soiko O.V. (2018). *Kompleksna psykholoho-pedahohichna rehabilitatsiia ditei z osoblyvyymi potrebamy zasobamy sensornoj intehratsii* [Complex psychological and pedagogical rehabilitation of children with special needs by means of sensory integration]. *Psykholohiia: realnist i perspektyvy : zbirnyk naukovykh prats RDHU – Psychology: reality and perspectives: a collection of scientific works of RDGU*, 10, pp. 94–100 [in Ukrainian].

6. Skrypnyk T. (2016). *Sensorna intehratsiia yak pidgruntia tsilisnogo rozvytku ditei z autyzmom*. [Sensory integration as a basis for the holistic development of children with autism] *Osoblyva dityna: navchannia i vykhovannia – Special child: education and upbringing*. 4 (80), pp. 24–31 [in Ukrainian].

7. *Teoriia sensornoj intehratsii Dzhyn Aires ta yii zastosuvannia u dityachii neurorehabilitatsii* [Gene Aires' theory of sensory integration and its application in pediatric neurorehabilitation]. *Zdorovia Ukrainy – Health of Ukraine*. Retrieved from http://health-ua.com/pics/pdf/ZU_2012_Nevro_4/42-43.pdf [in Ukrainian].

8. Falaseniidi T.M., Kozak M.Ya. (2017). *Porushennia sensornoj intehratsii u ditei z osoblyvyymi potrebamy* [Violation of sensory integration in children with special needs]. *Molodyi vchenyi – A young scientist*. 9 (49). pp. 102–105 [in Ukrainian].

Цитувати: Януш Я. Я. Застосування елементів сенсорної інтеграції в логопедичній роботі з дітьми молодшого шкільного віку з порушенням читання / Я. Я. Януш // Постметодика. 2023. № 1. С. 59–64.

© ІЯ. Я. Януш, 2023. Стаття надійшла в редакцію 3.04.2023 ■

НАШІ АВТОРИ

Артеменко Антоніна Михайлівна,
магістр психології, сертифікований АВА-спеціаліст, заступник директора з методичної роботи Комунального закладу «Інклюзивно-ресурсний центр Полтавської міської ради»

Балагура Тетяна Іванівна,
Герой України, член Національної спілки журналістів України, лауреат Обласної премії імені І. Котляревського, учитель української мови та літератури Наукового ліцею № 3 м. Полтави, керівник літературної студії «Перевесло»

Вонсович Юлія Володимирівна,
викладачка Фахового медико-фармацевтичного коледжу Полтавського державного медичного університету, Полтава, Україна

Дмитренко Ярослава Григорівна,
консультант ІРЦ (практичний психолог) комунального закладу «Інклюзивно-ресурсний центр Полтавської міської ради»

Дяченко Ольга Володимирівна,
консультант ІРЦ (практичний психолог) комунального закладу «Інклюзивно-ресурсний центр Полтавської міської ради»

Зайцев Сергій Володимирович,
директор комунального закладу «Інклюзивно-ресурсний центр Полтавської міської ради», учитель вищої кваліфікаційної категорії, учитель-методист, переможець обласного та лауреат Всеукраїнського конкурсу «Учитель року 2015» у номінації «Класний керівник», фіналіст Всеукраїнського конкурсу «Global Teacher Prize Ukraine 2017»

Зайцева Світлана Іванівна,
учителька української мови та літератури КЗ «Полтавська спеціальна загальноосвітня школа № 39 Полтавської міської ради Полтавської області», учитель вищої кваліфікаційної категорії, учитель-методист, півфіналістка Всеукраїнського конкурсу «Global Teacher Prize Ukraine 2020», призерка обласного конкурсу «Школа майбутнього» в номінації «Найкращий відеоролик» (ІІІ місце), авторка Всеукраїнських вебінарів проєкту «На Урок»

Калініченко Ірина Олександрівна,
кандидат педагогічних наук, доцент, завідувачка кафедри педагогічної майстерності та інклюзивної освіти Полтавської академії неперервної освіти ім. М. В. Остроградського

Філоненко Олена Абдулвагабівна,
консультант (практичний психолог) комунального закладу «Інклюзивно-ресурсний центр Полтавської міської ради»

Хом'якова Ілона Анатоліївна,
консультант ІРЦ (практичний психолог) комунального закладу «Інклюзивно-ресурсний центр» Полтавської міської ради

Януш Яніна Яківна,
консультант ІРЦ (учитель-логопед) Комунального закладу «Інклюзивно-ресурсний центр Полтавської міської ради»

На 1 стор. обкладинки: колаж з фотографій проєктів учасників конкурсу «Кращі інклюзивні практики України – 2023». Покликання на інтернет-ресурс : <https://www.facebook.com/Ukraine.bez.kordoniv>

На 3 стор. обкладинки : Уляна Сухачевська із Луцька, дівчинка з синдромом Дауна малює картини та допомагає ЗСУ. Покликання на інтернет-ресурс : <https://cnn.ua/news/16-richna-hudozhnitsya-z-sindromom-dauna-maljuje-kartini-ta-dopomagaje-zsu>

CONTENTS

INCLUSIVE EDUCATION

TO SCHOOL PRINCIPALS

On the Introduction of the Teacher's Assistant Position in an Institution of General Secondary Education
Kalinichenko Iryna

IRC as a Trend: from an Expert Diagnostic Center to an Education and Innovation Hub
Zaitsev Serhii

PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES

Immersive Technologies for the Development of Communicative and Digital Competences of Persons with Special Education Needs at Ukrainian Literature Lessons
Zaitseva Svitlana

The Implementation of Innovative eLearning Technologies in the Institution of Vocational Pre-tertiary Education
Vonsovych Yuliia

PEDAGOGICAL PRACTICES

Development of Emotional Competence of Children with Special Educational Needs by Means of Art Therapy
Diachenko Olha, Dmytrenko Yaroslava

Students Visual Poetry as the Art of Images Visualizing
Balahura Tetiana

Characteristics of the Younger School Age Children Intellect Development: Experience of Measuring Intellectual (IQ) And Emotional (EQ) Coefficients
Filonenko Olena

The Influence of Therapeutic Physical Culture on the Development of Children with Special Educational Needs
Khomiakova Ilona

Methods of Correcting Undesirable Behavior of Children with Special Educational Needs Based on Functional Assessment
Artemenko Antonina

Use of Sensory Integration Elements in Speech Therapy Work with Primary School Children with Reading Disorders
Yanush Yanina

Ціль на вершину - попадеш на середину

Г. Сковорода

ДОВІДКА «ПМ»: ПОСТ... (лат. *POST* – *ДАМ, ЗА, ПІСЛЯ*) — префікс, що означає наступність.

ПОСТМЕТОДИКА — це журнал Полтавської академії неперервної освіти ім. М.В. Остроградського, адресований усім, хто виховує і вчить, вчиться чи любить освіту або просто цікавиться проблемами школи.

ПОСТМЕТОДИКА — це журнал, який прагне розвивати «ДАЛІ» методики полтавських педагогів: Г. Сковороди, Я. Козельського, І. Котляревського, М. Остроградського, П. Юркевича, А. Макаренка, Г. Ващенко, О. Астряба, В. Сухомлинського.

ПОСТМЕТОДИКА — це журнал, який бажає виразити те, що знаходиться «ЗА» методикою й акумулювати в собі новий досвід хоча й однієї, але надзвичайно важливої верстви нашого суспільства — батьків і педагогів.

ПОСТМЕТОДИКА — це журнал про те, що потрібно вчителю «ПІСЛЯ» вузівської методики - таємниці його особистісного знання та фаху, які не віднайти в численних методичних книжках.

ПОСТМЕТОДИКА — це журнал, який спільно з усією педагогічною громадою вирішує, що є знання, і шукає тих, хто знає, що дає можливість це вирішувати.

ПОСТМЕТОДИКА — це журнал, що прагне вчити вміння читати і слухати, вміння жити і робити справу.

ПОСТМЕТОДИКА — це журнал, несумісний з уявленням про сучасну педагогіку як мішанину різнорідних елементів у освітній програмі — економіки та еротики, електроніки та східної містики, латини та біоенергетики, астрономії та астрології, щоб відразу одержати прищепу нової ери й Апокаліпсису.

ПОСТМЕТОДИКА — це журнал перш за все не пісний, а тому в ньому змішуються жанри і стилі мовлення, з іронією підкреслюється нестабільність і умовність усіх методичних систем і педагогічних технологій.

ПОСТМЕТОДИКА — це журнал не антиметодики, бо неможливо відкинути методику як розділ педагогіки, а журнал, який відмовляється від методик, що нівелюють особистість та орієнтовані на так званого здобувача освіти.

ПОСТМЕТОДИКА — це журнал з єдиною стратегією: на базі плюралізму педагогічних ідей та концепцій відшукувати суть чужого досвіду, передавати його нашим читачам у тісному поєднанні з усіма фактами життя Полтавщини, з її місцевими й національними традиціями.

ПОСТМЕТОДИКА — це журнал, який не лише констатує розлад концептуальних структур, що визначали методику недалекого минулого, але й бачить у цьому шанс нового: різноманітність конкретних педагогічних технологій, конкуренцію різних парадигм педагогічної творчості.

ПОСТМЕТОДИКА — це журнал, який усвідомлює, що ми всі опинилися в тому пункті історії педагогіки, коли в ній стали можливими радикальні зміни, про які заявлено в державній національній програмі: «Освіта «УКРАЇНА ХХІ СТОЛІТТЯ», і можливість ця тісно пов'язана з **ПОСТМЕТОДИКОЮ**.

Те, що робиться сьогодні, — це питання досвіду і **МЕТОДИКИ**.

Те, що може робитися, — це питання **ПОСТМЕТОДИКИ**.

Кожний свідомий громадянин мусить матеріально й духовно підтримувати свої рідномовні журнали як головні двигуни наукового вивчення й збільшення культури своєї мови.

Іван Огієнко

Читайте журнал «Постметодика» безкоштовно на сайті
<http://pano.pl.ua/pm/archives.php>

Журнал призначається для

Для всіх ціна вільна, а для Вас